

Coos Huijsen

Nog is links niet verloren

Pleidooi
voor een menselijke
politiek

**Nog is links
niet verloren**

Voor Lank

Coos Huijsen

**Nog is links
niet verloren**
Pleidooi
voor een menselijke
politiek

De Haan - Haarlem

Omslagontwerp: Ronald van Helden gvn
Foto achterplat: David van Dijk
Zetwerk: Studio Greenfield, Haarlem
Druk: Vonk, Zeist
Bindwerk: Vonk, Zeist

ISBN 90 228 3584 7
© 1982 De Haan, Haarlem

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming vna de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the publisher.

Voor alle kwesties inzake het kopiëren één of meer [agina's uit deze uitgave: Stichting Reprorecht, Overschiestraat 55, 1062 HN Amsterdam.

Verspreiding voor België: Scriptoria N.V., Belgiëlei 147A, 2000 Antwerpen

Inhoud

Woord vooraf	7
Links is meer	11
De linkse zelfdestructie	29
Taboes en ritens bij links	45
Doemdenken is voor rechts	65
Jouw rechtsorde is mijn rechtsorde niet	73
De vastgelopen verzorgingsstaat	83
Tussen de twee uitersten van de slinger	97
Een nieuw personalistische politiek	121
Nog is links niet verloren	135

.....

Woord vooraf

Als de visboer uitroept dat het zo naar vis ruikt in zijn winkel, heeft hij natuurlijk wel gelijk, maar uit zijn mond klinkt het toch wat merkwaardig.

De reeks zelfbeschuldigingen die de PvdA-partijtop over het Nederlandse volk uitstortte na de geheime bijeenkomst in Garderen van partijprominenten in januari 1982, maakte zo'n beetje dezelfde indruk. De PvdA is te drammerig stelde men, de partijcultuur deugt niet en er werd zelfs een nieuw realisme afgekondigd. Het was bijna gênant om dit allemaal te moeten aanhoren. Natuurlijk het was grotendeels juist. Maar deze instant-bekering, na al die slechte opiniecijfers, maakte de partij er niet geloofwaardiger op. Nieuw realisme enz., het klonk zo kreterig. Het was weer zo'n nieuwe leus uit de wasmiddelenreclame. Eigenlijk bewees deze reactie hoofdzakelijk dat de partijleiding een duidelijk herkenbaar produkt van genoemde partijcultuur is.

Waarschijnlijk was het goed bedoeld en het is een feit, de PvdA zit in de problemen. Als het slecht gesteld is met de grootste linkse partij, gaat het niet goed met links in zijn geheel. Zelfs als de opiniecijfers zich weer in gunstige richting zouden ontwikkelen zijn de problemen nog niet opgelost.

Het gaat om meer dan een slecht image en een ongunstige electorale conjunctuur. Het is in elk geval waar dat de partijcultuur verziekt is. Dit heeft enerzijds te maken met bepaalde gevaren die in de linkse politiek in het algemeen aanwezig zijn en waarmee een partij moet kunnen omgaan en anderzijds betreft het een specifieke ontwikkeling binnen de PvdA. Zo heeft zich in het kader van de PvdA een interne

verschuiving voorgedaan die, als deze niet grotendeels ongedaan wordt gemaakt, het einde kan betekenen van de PvdA als de grootste partij. Een steeds groter deel van het kader vertoont namelijk een instelling die bij een linkse splinterpartij hoort, terwijl de kiezer juist de mentaliteit verwacht die bij een grote tot regeren geneigde progressieve partij past. Bepaalde tendensen waar ik nader op in zal gaan, zoals het verschijnsel van de linkse zelfdestructie, het emotioneel tekort en het ontstaan van allerlei taboes, werden hierdoor gestimuleerd.

Daarnaast is er sprake van een ideologische verstarring die overigens niet los staat van de partijcultuur. Deze ideologische verstarring blijkt onder meer uit het feit dat men bijna geobsedeerd lijkt door economische gelijkheid en dat men te veel verwacht van de overheid en te weinig van het individu.

Als we de oorzaken van de verziekte partijcultuur en van de ideologische verstarring op het spoor willen komen, zullen we zowel de huidige situatie moeten analyseren als moeten teruggaan in de ontstaansgeschiedenis van links. In bepaalde opzichten is links te veel van zijn bronnen afgedwaald. In het eerste hoofdstuk 'Links is meer' komt dit verleden aan de orde. Het blijkt dat men vaak vergeten is dat het verleden verder gaat dan Marx. Links wortelt in de Franse revolutie en de revolutionaire trits 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' kan niet ongestraft worden ontkoppeld. Toen de vrijheid er eenzijdig werd uitgelicht, gingen de liberalen in de fout, maar links ontspoorde eveneens, toen het de gelijkheid eruit lichtte. Het dogmatische kreeg na Marx meer kans en te vaak vergat men dat het eigenlijk allemaal begonnen was om het gewone menselijke geluk.

In de volgende hoofdstukken komen een aantal politieke deformaties aan de orde waarvan in het verleden al de kiem werd gelegd.

In het hoofdstuk over de ‘Linkse zelfdestructie’ wordt het verschijnsel beschreven dat links vaak zichzelf treft tengevolge van interne onenigheid of ontactisch optreden in plaats van de tegenstander.

In het hoofdstuk ‘Taboes en riten’ zien we dat linkse partijen en met name de PvdA het eigen denken en het kritisch vermogen uitschakelen en het conformisme juist bevorderen. ‘Het emotionele tekort’ gaat over het onvermogen van links om zich in te leven in de gevoelswereld van anderen en om tijdig nieuwe ontwikkelingen te signaleren.

Daarna wordt op het zogenaamde doemdenken ingegaan, omdat dit de progressieve politiek dreigt verlammen. Links maakt alleen een kans als de mensen ook hoop hebben op een betere samenleving.

In de drie volgende hoofdstukken komen de actuele onderwerpen aan de orde waarmee links en in het bijzonder de PvdA problemen heeft, zoals de handhaving van de rechtsorde, de actiewereld en de spanning tussen het gevoelsmatige en het verstandelijke in de politiek en de verzorgingsstaat. Dit laatste onderwerp is vooral van belang omdat de verwarring die over het vastlopen van de verzorgingsstaat in linkse kringen bestaat, aangeeft dat links nieuwe wegen zal moeten gaan zoeken. Te lang heeft men immers de krachten en de creativiteit van de mens als verantwoordelijk wezen verwaarloosd.

Het daarop volgende hoofdstuk over een neopersonalistische of humanistische politiek geeft de richting aan waarop een progressief beleid zich zou moeten heroriënteren. Progressieve politiek zal namelijk meer op de mens gericht moeten zijn en de persoonlijke ontplooiing zal daarbij centraal moeten staan. Nu is het zo, dat veel mensen de indruk hebben en niet geheel ten onrecht, dat socialisten meer van het regelen van het leven houden dan van het leven zelf.

Het laatste hoofdstuk gaat over de partijpolitieke conse-

quenties die uit het voorafgaande moeten worden getrokken. We mogen aannemen dat sommige opmerkingen en conclusies hier en daar pijnlijk zullen aankomen. Het zou echter allemaal nog pijnlijker zijn als progressieve mensen in deze omstandigheden alleen zouden zwijgen en niet bereid zouden zijn hier openlijk over te discussiëren. Dan was links pas werkelijk verloren.

Amsterdam, februari 1982

Links is meer

Het menselijk geluk, daar ging het om

Vriend en vijand weten dat links meer streeft naar meer gelijkheid. Dat is maar goed ook. Er is immers op nog te veel terreinen sprake van onaanvaardbare ongelijkheid. Denk maar aan de verschillen van inkomen, kennis en macht. Het streven naar meer gelijkheid is daarom nog steeds actueel en honorabel. Tegelijkertijd zit links fout, als hiermee alles gezegd zou zijn. Van oorsprong heeft links meer te zeggen. We moeten dan wel beseffen dat links wortelt in de Franse revolutie. Terecht zag Jaurès, Frans historicus en leider van de socialisten vóór de eerste wereldoorlog, de socialisten als de erfgenamen van deze revolutie, omdat zij zich beriepen op de revolutionaire trits ‘vrijheid, gelijkheid en broederschap’ en op de verklaring van de rechten van de mens. Voor deze idealen hebben zij zich ingezet op politiek en vooral op sociaal gebied.

De revolutionaire idealen werden gevoed door het denken van de Verlichting. Rousseau had in *Du contrat social* het beginsel van de volkssouvereiniteit geplaatst tegenover het ‘droit divin’ van de absolute heersers uit zijn tijd. Voltaire en Montesquieu, hoewel geen democraten in de moderne westerse betekenis, ondermijnden eveneens met hun ideeën dit toenmalige absolutisme en de daarbij behorende standenmaatschappij. Er ontstond geleidelijk een nieuw mens- en maatschappijbeeld, waarin geen plaats meer was voor autoritaire heersers. De onderdaan verdween, zijn plaats werd ingenomen door de mondige burger. Men respecteerde de mens en dacht hem onvervreembare rechten toe. Kritisch en ondogmatisch denken werd op prijs gesteld. De tolerantie nam toe. Men zocht naar menselijke maatstaven. Het vrijheidsideaal werd niet louter abstract gezien, de gelijkheid

Was geen ongenueanceerd onpersoonlijk dogma. Het ging in principe namelijk om het recht van ieder mens, op het persoonlijk geluk. Zo stelde Saint Just nog tijdens de Franse revolutie: ‘Le bonheur est une idee neuve en Europe.’

Het is duidelijk dat linkse politiek niet los kan worden gezien van deze historische achtergrond. Gebeurt dit wel, dan dreigt ideologische verschraling en politieke deformatie.

*Het eerste verraad aan de Franse revolutie:
alleen de vrijheid*

De Franse revolutionairen wilden een andere samenleving. Ze hoopten op meer geluk voor de mens en ze vertrouwden op de menselijke mogelijkheden. In deze strijd om het menselijk geluk en in dit vertrouwen dat de mens wat van het leven op aarde kan maken. Ligt de wortel van alle linkse politiek. Als dit niet duidelijk is, faalt de linkse politiek en als het beleid er mee in strijd is, is het geen linkse politiek meer. Zoals gezegd gaf de leus ‘vrijheid, gelijkheid en broederschap’ de revolutionaire idealen in essentie weer. Deze trits is ook ondeelbaar. De zondeval van de Franse revolutie is hierin gelegen dat er vanaf het begin individuen en groepen waren die deze samenhang verwaarloosden en één aspect eruit lichtten. Meestal betrof dit het aspect dat het meest paste bij het eigen belang.

Het eerste wat de revolutie bracht was de vrijheid, d.w.z. politieke en economische vrijheid. Er kwam een einde aan het zgn. ‘ancien regime’, dus aan het absolute koningschap en aan de overheersende positie van kerk en adel. De gegoede burgerij plukte hier de vruchten van. Met vallen en opstaan en via de revoluties van 1830 en 1848 effectueerden de burgers hun vrijheid. Er kwamen grondwetten, de gegoede

burgers kregen kiesrecht en in wetgeving en rechtspraak bleek een grote toename van de tolerantie. Alles bij elkaar betekende dat een geweldige vooruitgang. Op het terrein van de economie wonnen de ideeën van Adam Smith steeds meer terrein. Geleidelijk ontwikkelde zich, met name in Frankrijk en Engeland, de economische en politieke filosofie van het liberalisme. Deze is het best samen te vatten met de leus: 'Laissez faire, laissez passer et le monde va de lui-même.'

In de vorige eeuw deden zich dezelfde ontwikkelingen voor in geheel West-Europa. De vrijheid werd het allesomvattende ideaal, maar dit was dan wel een vrijheidsbegrip dat zeer individualistisch was en waarbij men nauwelijks oog had voor sociale verbanden en de sociale consequenties. Het vrijheidsideaal was niet meer verbonden met de strijd voor het persoonlijk geluk van alle mensen, maar het was gedefinieerd vanuit het economische belang van de gegoede burgerij. Het gelijkheidsideaal werd door de bourgeoisie beperkt tot de gelijkheid van een ieder voor de wet.

Van een sociaal beleid als natuurlijk uitvloeisel van de idealen van gelijkheid en broederschap moesten de gegoede burgers in overgrote meerderheid niets hebben. Sterker, als het niet anders kon, was men ter wille van de economische vrijheid, ter wille van het materiële eigenbelang dus, bereid het met de oude feodale machten op een akkoordje te gooien. Als radicale ontwikkelingen dreigden, deed men dit zelfs ten koste van de eigen politieke principes.

Het liberalisme van de gegoede burgers was een materialistische uitwerking van het vrijheidsideaal geworden. Men was vergeten dat het ging om het recht van ieder mens op persoonlijk geluk. Religieuze of humanistische inspiraties zoals de broederschap, de naastenliefde raakten op de achtergrond. Het recht van de sterkste sprak meer aan. De vrijheid was losgemaakt van de gelijkheid en de broederschap.

De liberale bourgeoisie pleegde daarmee als eerste verraad aan de revolutie, ondanks de vooruitgang die men bewerkstelligd had. Niet het ideaal maar het eigenbelang bleek tenslotte het sterkst. Met recht kon Max Weber het liberalisme diskwalificeren als ‘Interessenpartei des Bürgertums.’

De hoofdmoot van het liberalisme had zich hiermee buiten de revolutionaire traditie geplaatst. Als verdedigers van de bestaande orde en van de belangen van de heersende klassen waren de meeste Europese liberalen brave conservatieven geworden, die men zonder meer rechts kon noemen.

Toch was er ook een andere ontwikkeling, Op de linkerflank van het liberalisme verschenen steeds meer groepjes progressieve liberalen die zich tegen deze tendens naar verrechtsing van het liberalisme verzetten. Zij trachtten de lijnen van de Franse revolutie door te trekken. Zij beseften dat vrijheid alléén nog geen garantie was voor het welzijn van de mens en dat met name de armsten weinig met die vrijheid aankonden als ze niet over een minimale welvaart beschikten. Ze verlangden daarom meer dan een grondwet, kiesrecht voor de gegoede burgers en vrijhandel. Zij bleven progressief omdat ze de vrijheid weigerden te isoleren van de gelijkheid en de broederschap. Deze links-liberalen of radicalen werden in Nederland tot de tweede wereldoorlog vrijzinnig-democraten genoemd. Van degenen die zich primair door het vrijheidsideaal lieten inspireren zijn de vrijzinnig-democraten het minst ver van de oorspronkelijke revolutionaire idealen afgedwaald.

Erfgenamen en erfelijk belast zijn

De conservatieve liberalen en de doctrinaire communisten hebben zich zo ver van de oorspronkelijke idealen van de

Franse revolutie verwijderd, dat onmogelijk kan worden beweerd dat ze aan deze idealen vandaag de dag op en of andere wijze nog vorm geven. Beide groepen kan men beslist niet meer links noemen.

Zo is het niet met de sociaal-democraten, de vrijzinnig-democraten en de ethisch radicale groeperingen. Ieder op hun wijze zijn ze erfgenamen van de grote revolutie. Het is interessant om eens na te gaan in welke opzichten men zich ook echt als erfgenamen manifesteert en waar men van de wortels is losgeraakt of misschien door andere invloeden erfelijk belast is. Omdat vrijzinnige-democraten en vooral sociaal-democraten nog steeds over veel aanhang beschikken is dit ook voor de huidige politieke situatie van belang. De vrijzinnig-democraten stonden in de traditie van de Franse revolutie toen ze pleitten voor algemeen kiesrecht en voor de invoering van sociale wetten en van de leerplicht. Hetzelfde gold voor hun tolerantie en het feit dat ze oog hadden voor de persoonlijke ontplooiing van de mens. Zo kwam de emancipatie van de vrouw bij hen al vroeg en op tamelijk vanzelfsprekende wijze op gang. Hun mensbeeld had zich nog niet al te ver verwijderd van het beeld dat de denkers uit de Verlichting voor ogen hadden. Hun kracht lag in het feit dat ze de mens zagen als een redelijk wezen en dat ze diens gevolge een redelijke politiek voorstonden. Tegelijkertijd was dit hun zwakheid. Hun redelijkheid was namelijk de redelijkheid van de ontwikkelde burger, die het op zijn minst zelf redelijk had. Dit was hun liberale bourgeois erfenis. Een massabeweging zijn ze daarom nooit kunnen worden.

Ze bleven gezien hun burgerlijke afkomst, een elitaire groep. Met de onredelijkheid van degenen die in onredelijke omstandigheden verkeerden, wist men nooit goed raad. De gematigdheid van de vrijzinnig-democraten dreigde soms gezapigheid te worden.

Door die redelijkheid en tolerantie en door hun coöperatieve instelling zijn de vrijzinnig-democraten echter van grote betekenis geweest voor de politieke vooruitgang en voor de parlementaire democratie. Men zou kunnen zeggen dat de vrijzinnig-democraten in ons land de geestelijke nazaten waren van de patriotten, de verlichte burgers die in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden aan de vooravond van de Franse revolutie stredden voor hun democratische idealen.

Als D'66-ers zich links-liberaal noemen of vrijzinnig-democratisch en mijns inziens doen ze dit niet geheel ten onrechte, dan zou Nederlands jongste grote partij weleens de oudste fundamenteën kunnen hebben. We mogen natuurlijk niet vergeten dat D'66 ook nog andere wortels heeft. D'66 is echter als opvolgster van de vrijzinnig-democraten, ondanks haar gematigdheid, een partij die zeker links kan worden genoemd, mede-erfgenaam dus van de Franse revolutie. Het is daarbij interessant dat ze de revolutionaire erfenis weinig geweld aan doet. Er is een redelijk evenwicht in het streven naar vrijheid en gelijkheid. Terwijl bij de broederschap, de solidariteit, zoals ook noodzakelijk is, meer rationele kanten aan de orde komen.

Vrijzinnig-democratisch zijn de D'66-ers echter ook in zoverre dat ze typische representanten van de gegoede middenklasse zijn. De grootste uitdaging voor D'66 lijkt me hier in gelegen om dit te doorbreken.

Het tweede verraad: alleen de gelijkheid

De armsten behorende tot de vierde stand waren diep teleurgesteld. De revoluties van 1830 en van 1848 hadden de positie van de gegoede burgerij versterkt, maar voor de vierde stand bleven de omstandigheden slecht. Door de industriële

revolutie nam deze bevolkingsgroep in omvang steeds meer toe. Het sociale vraagstuk werd een probleem van de eerste orde. De liberale burgerij had hier geen boodschap aan. De teleurstelling van de vierde stand was dus begrijpelijk. Had men daarom bij rellen en oproer de spits afgebeten en de meeste risico's gelopen? Men voelde zich door de bourgeoisie verraden, en terecht. De verbreking van de revolutionaire trits 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' was verraad aan de oorspronkelijke idealen.

Vanaf het begin was de tendens aanwezig dat de gegoeden het wel genoeg zouden vinden, als er wat meer vrijheid zou komen. Reeds vanaf het begin waren er echter ook mensen die oog hadden voor dit gevaar. Al in de 18de eeuw is er een aantal denkers van de Verlichting, die als wegbereiders van de revolutie kunnen worden beschouwd, en die bijzondere aandacht besteedden aan de gelijkheid. Met name de werken van Rousseau en Mably hadden eigenlijk al socialistische trekken. Men zocht naar een synthese van individualistische en socialistische strevingen. Steeds weer ging het in de kern om het recht van ieder mens op persoonlijk geluk.

Zoals gezegd is deze onderliggende gedachte de inspiratie voor de revolutie en voor alle waarachtig linkse politiek. De eenzijdige accentuering van de vrijheid en de denaturering van het vrijheidsbegrip riepen heftige en vaak wrokkige reacties op. Van de menslievendheid en het ressentiment, die beide ten grondslag liggen aan revolutionaire en linkse politiek, kreeg nu het ressentiment meer kansen. Hierdoor kon men zelfs al tijdens de revolutie extreem naar de andere zijde doorslaan. De 'Samenzwering der gelijken' in 1796, in de nadagen van de revolutie, betekende het hoogtepunt van het babouvisme, een stroming genoemd naar Babeuf, die een van de eerste vertegenwoordigers van het moderne socialisme genoemd zou kunnen worden. Babeuf bepleit ook al zoiets als de 'dictatuur van het proletariaat'. Bij hem wordt de vrijheid

uit de trits gelicht.

De verontwaardiging over het feit dat de revoluties van 1789, 1830 en 1848 geen sociale verbetering brachten, was echter begrijpelijk. Toen ten gevolge van de industriële revolutie het sociale vraagstuk steeds nijpender werd, zochten velen vanuit verschillende invalshoeken naar een maatschappelijke oplossing. De gelijkheid was daarbij het centrale thema.

De utopische socialisten

Het waren de utopische socialisten zoals Fourier, Proudhon, De Saint Simon en Louis Blanc, die via woord en geschrift in de eerste helft van de 19de eeuw het sociale onrecht uitvoerig aan de kaak stelden. Ze kritiseerden het kapitalisme en kwamen met maatschappelijke alternatieven, die vooral een uitwerking waren van het beginsel van de gelijkheid. Men nam stelling omdat het kapitalistische stelsel de massa van de mensen de meest bescheiden vormen van menselijk geluk onthield.

Men kritiseerde daarom behalve het sociale onrecht ook andere aspecten van de moderne kapitalistische maatschappij, zoals het vervreemdende effect van de industriële arbeidersverdeling, de desintegratie van het gemeenschapsgevoel, de industriële uitbuiting van de natuur en de groeiende tegenstelling tussen stad en platteland. Men zou misschien kunnen zeggen dat het antikapitalisme van de utopische socialisten bepaalde romantische trekken had. In elk geval bleek duidelijk dat deze socialisten oog hadden voor de schadelijke gevolgen van de industrialisatie, voor het milieu en reeds de gevaren van schaalvergroting voor het menselijk welbevinden onderkenden voor Marx en zijn navolgers.

Qua mentaliteit waren de utopisten tot op zekere hoogte moderner. Hoewel men besef kreeg van de betekenis van de klassentegenstellingen, verwachtte men nog veel van de samenwerking van de verschillende klassen en van geleidelijke veranderingen. De broederschap was niet ingeperkt door de verscherping van het dogma van de klassenstrijd. Het altruïsme was bij de utopische socialistena duidelijk sterker aanwezig dan het ressentiment. Hoewel men primair van het gelijkheidsbeginsel uitging, was men er niet door gefixeerd. Er was niet een figuur die ideologisch het monopolie bezat. Hierdoor was de linkse beweging nog pluriform en was een grote mate van openheid mogelijk. Links was meer een gezindheid, een afwijzen van de bestaande onrechtvaardige maatschappij dan een programmatische consensus. Grotere gelijkheid gaf de gemeenschappelijke richting aan.

Het marxisme als dwangbuis voor het linkse denken

Met de komst van Marx en Engels veranderde de situatie van links ingrijpend. Consequenter dan de utopische socialistena baseerde Marx zijn ideeën op een analyse van de maatschappelijke werkelijkheid. Verontwaardiging over geconstateerd onrecht en altruïstisch idealisme waren zijns inziens onvoldoende voor de totstandkoming van de socialistische revolutie. Hij vond dat maar bourgeoissentimenten. Marx opende de ogen voor de betekenis van de economische verhoudingen en hij kwam met een duidelijker toekomstperspectief dan tot dusver. Daarbij gaf hij de arbeidersbeweging elan en organisatorische stootkracht, vooral Engels onderscheidde zich hierin. Hoewel Marx verschillende ideeën van anderen overnam was hij origineel in de combinatie van deze ideeën en in de consequente toepassing

ervan. Marx werd de linkse denker bij uitstek. Zijn bijna monopoliepositie binnen het linkse denken en zijn grote persoonlijke invloed op geestverwanten had ook negatieve kanten, die tot op heden doorwerken.

Marx was een gedisciplineerd en consequent denker en werker, de Calvijn van links. Een levensblijve ruimdenkende man was Marx bepaald niet, ook dat had hij met Calvijn gemeen. Hij was de dogmaticus bij uitstek. Voor nuances, twijfels of afwijkende meningen was bij hem geen plaats. Jegens anderen was Marx beslist niet edelmoedig, integendeel. De onbarmhartigheid van de zgn. 'naakte objectiviteit' waarmee hij kritische geestverwanten te lijf ging, bepaalde de sfeer binnen de Socialistische Internationale. Bovendien was Marx door en door rancuneus. Het is jammer, maar ook in deze dingen hebben de aanhangers van Marx hun leidsman consequent nagevolgd. Sektarisme, dogmatisme en ressentiment hebben sindsdien in nog sterkere mate de linkse wereld beheerst.

Als inderdaad altruïsme en ressentiment aan de wieg van de linkse politiek stonden, dan is het zonder meer duidelijk dat Marx eerder het ressentiment dan het altruïsme belichaamde.

Behalve de persoonlijkheid van Marx waren tevens een aantal van zijn ideologische pretenties en vooral de vulgarisering hiervan door navolgers van negatieve invloed op het denken van links en op het geestelijk klimaat binnen de linkse beweging.

In de eerste plaats was er de pretentie van de volstrekte wetenschappelijkheid van de leer van Marx. Of je het historisch materialisme nu absoluut wetenschappelijk ziet of als een soort geopenbaarde waarheid, de gevolgen zijn hetzelfde, namelijk dat een open discussie niet mogelijk is. Deze volstrekt wetenschappelijke pretentie tezamen met de deterministische elementen in het marxisme gaven het geheel

een aureool van onfeilbaarheid, het aanschijn van een heilsleer, een soortpseudoreligie. Zijn aanhangers gedroegen zich als orthodoxe gelovigen, dus enghartig en arrogant. De tolerantie verdween en het kritische en creatieve denken dat van oorsprong bij links hoort, werd er door geblokkeerd. De open instelling werd vervangen door een gesloten mentaliteit. De kiemen voor het conformisme werden gelegd. Door de pretentie over de laatste waarheid te beschikken, werd men minder gevoelig voor nieuwe ontwikkelingen die zich aandienen.

Gevaren die Marx niet had onderkend, zag men niet of pas later dan anderen. Men kan in dit verband denken aan de eindigheid van de economische groei in verband met tekorten aan energie en grondstoffen, aan de ecologische problematiek, aan de ongeremde schaalvergroting op allerlei gebied, aan de emancipatie van de vrouw en aan de flexibiliteit van het kapitalisme. De klassenstrijd werd een doel in zich zelf. De broederschap werd daardoor beperkt tot de solidariteit van de werkende klasse onderling. In wezen betekende dit het aantasten van de broederschap als menslievend ideaal. Belangrijk was ook dat Marx in wezen geen ethisch beroep op de mensen deed. *Das Kapital* bevat een analyse, geen ethische overwegingen of een beroep op het persoonlijk geweten.

De humanistische wortels van het denken van Marx kwamen het duidelijkst naar voren toen de jonge Marx de vervreemding van de mens signaleerde en er blijk van gaf dat het hem om een samenleving ging waarin de mens tot zijn recht kan komen. Helaas kreeg dit thema in verhouding minder aandacht en hadden zijn navolgers er geen boodschap aan. Marx had in principe, evenals de Franse revolutionairen en de utopisten, zijn wortels in het westers humanisme, maar het marxisme dehumaniseerde later in zijn uiteindelijke uitwerking het linkse denken. Het communisme in zijn orthodox

marxistisch-leninistische interpretatie werd een mensen-vriendelijke ideologie, die door het veronachtzamen van de vrijheid en dogmatische uitleg van de gelijkheid ontrouw is geworden aan de humanistische idealen van de Franse revolutie.

De democratische socialisten zijn van degenen die zich lieten inspireren door het gelijkheidsideaal het minst ver van de oorspronkelijke revolutionaire bronnen verwijderd. Zij bleven erfgenamen van de Franse revolutie net als de vrijzinnigdemocraten, maar ze werden wel door de restanten van bepaalde dogma's van het marxisme erfelijk belast.

De sociaal-democraten

De belangrijkste linkse groepering wordt gevormd door de sociaal-democraten of democratische socialisten. De groepering bepaalt daarom in hoge mate het beeld van de linkse politiek. Het doen en laten van het kader van de PvdA en het inspelen van dit kader op activiteiten bij klein links kleurt het imago van geheel links in Nederland.

Dat de PvdA wortelt in de humanistische idealen van de Franse revolutie is zonder meer duidelijk. Daar zijn tal van overtuigende bewijzen voor. De socialisten hebben zich hier en in de rest van West-Europa krachtig ingezet voor de emancipatie van de arbeidersklasse. Hun invloed op het gebied van de sociale wetgeving was groot.

Doordat ze geleidelijke ontwikkelingen accepteerden en steeds meer bereid waren tot samenwerking met anderen, waren en zijn de sociaal-democratische partijen steunpilaren van de democratie, temeer daar men zich meestal zeer kritisch opstelde tegenover totalitaire regimes. Zoals reeds eerder werd geconstateerd, wekt de linkse politiek vandaag de dag in verschillende opzichten een ongunstige indruk, die

grotendeels door het socialistische kader wordt bepaald. Het is mijns inziens een van de hoofdproblemen in de socialistische politiek dat er een zodanige overaccentuering van de gelijkheid heeft plaatsgevonden, dat het een doel op zichzelf is geworden, bijna het enige. Een illustratie hiervan is de opmerking van de Franse president Mitterrand ter gelegenheid van zijn verkiezing. Hij zei toen dat er een huwelijk nodig is tussen het socialisme en de vrijheid. Als dit huwelijk nodig is, komt dat doordat er een scheiding aan voorafgegaan is. Van oorsprong horen vrijheid en gelijkheid immers bij elkaar. Daarnaast is links, met name de socialisten, vergeten dat het ging om het geluk van de mondige mens. Men is zijn mensbeeld kwijtgeraakt. Hier hoorden begrippen bij, zoals openheid, verdraagzaamheid, onafhankelijk denken en creativiteit.

Eigenlijk is het socialisme in de loop van de geschiedenis gedeeltelijk los geraakt van zijn wortels en van zijn geschiedenis. Dit is te wijten aan de ideologische monopoliepositie die het marxisme te lang innam. Het opnieuw teruggrijpen op Marx zoals we de laatste 15 jaar bij veel jonge socialisten zien, is dan ook volstrekt geen bijdrage tot vernieuwing van het linkse denken, integendeel dit bevordert verstarring en isolement. De grote ellende is dat men niet schijnt te beseffen dat linkse politiek, ook socialistische politiek, verder reikt dan Marx. Vooraf gingen de utopische socialisten met hun eigen waardevolle inbreng. Zij gingen weer terug naar de humanistische bronnen van de Franse revolutie.

Als het gelijkheidsideaal niet steeds weer wordt gesteld in samenhang met de vrijheid en de broederschap, is de identiteit van linkse politiek zelf in het geding. Als vergeten wordt dat het allemaal om menselijk geluk ging, is de dreiging van sektarisme en dogmatisme levensgroot aanwezig en zal men niet in staat zijn het steeds sterker wordende verlangen naar emotionele bevrijding en persoonlijke ontplooiing, zoals dat

bijvoorbeeld bij de vrouwenemancipatie naar voren komt, in de linkse politiek te integreren. Dan blijkt dat de socialisten hun revolutionaire erfdeel hebben laten verschromelen en dat er deformaties hebben plaatsgevonden. Zo is het beeld ontstaan van een politiek die meer geïnteresseerd lijkt in het regelen van het menselijk leven dan in het leven zelf. Het is dan niet meer mogelijk vanuit een eigen authentiek mens- en maatschappijbeeld een modern links beleid te formuleren of een cultuurpolitiek te voeren.

Met andere woorden een linkse partij zal dan niet in staat zijn vanuit haar eigen rijke geestelijke bagage een antwoord te vinden op de crisis waarin onze cultuur zich bevindt.

De broederschap

Van de revolutionaire trits heeft de broederschap, hoewel ze misschien het minst serieus wordt genomen, in de westerse cultuur de meest hechte wortels.

Christendom en humanisme hechtten van oudsher veel waarde aan de naastenliefde en aan de verantwoordelijkheid voor de ander. De vrijheid en de gelijkheid zei de feodale en absolute heersers niets, maar de naastenliefde moest althans met de mond van tijd tot tijd worden beleden. In de praktijk trokken de machthebbers er zelden consequenties uit. Er waren echter wel steeds personen en groepen die zich door de broederschap lieten inspireren. Denk maar aan figuren zoals Franciscus van Assisi, de doperse beweging, de quakers enz. Vanuit hun solidariteit met de naaste, schaarde ze zich aan de zijde van armeren en zwakkeren en weigerden wapens te dragen.

Broederschap zonder strijd voor politieke en maatschappelijke vrijheid blijft liefdadigheid. Vrijheid en gelijkheid zonder broederschap blijven steriel. De broederschap maakt

het losse individu tot een persoon die binnen bepaalde verbanden is geplaatst en die de verantwoordelijkheid voor zichzelf en anderen beleeft. De broederschap is eigenlijk van een andere orde dan de gelijkheid en de vrijheid. Ze is geen doel, maar een inspiratie vanwaaruit men handelt. De Verlichting betekende in veel opzichten een verrijking voor de mensheid. Er ontstond waardering voor kritisch en onafhankelijk denken, de mens ging men zien als een mondig wezen met onvervreembare rechten en de tolerantie nam toe. In een opzicht was er echter duidelijk sprake van verarming, namelijk wat de gevoelens en de intuïtie aangaat. De Verlichting betekende de triomf van de verstandsmens, maar een miskenning van het emotionele. De vooruitgangscultus die alleen nog de efficiency als criterium had, is in deze zelfde Verlichting geworteld.

Misschien zou men echter kunnen zeggen dat het ideaal van de broederschap in elk geval nog enigszins recht deed aan de emotionele kant van de mens en dus aan de volledige mens. Iemand die wordt onderdrukt, heeft zelf belang bij de vrijheid, iemand die arm is, heeft belang bij meer gelijkheid. Als het echter om de broederschap gaat, moet de mens zich boven zichzelf verheffen. Oppervlakkig gezien heeft niemand zelf belang bij de broederschap die hij voor een ander toont. Dat is mogelijk de voornaamste reden voor het feit dat er nooit een machtige politieke beweging is geweest die zich primair richtte op de broederschap.

De groepen die zich uitsluitend op de vrijheid richtten zoals de rechtse liberale bourgeoisie, of alleen op de gelijkheid zoals de orthodoxe communisten, staan en stonden het verst van de broederschapsgedachte af. Het 'ieder voor zich en God voor ons allen' van de behoudzuchtige liberalen heeft niets met de broederschap te maken, evenmin trouwens als de oproep 'proletariërs aller landen verenigt u'. Dit was een oproep tot solidariteit binnen een klasse om samen een

andere klasse te vernietigen. Hoe men ook verder over de klassenstrijd denkt, het is in elk geval geen positieve bijdrage geweest om de verbondenheid tussen alle mensen te bevorderen. Het was een oproep tot classesolidariteit. Van de belangrijke politieke groeperingen die zich op de revolutionaire beginselen baseerden, waren het de vrijzinnig democraten en de sociaal-democraten die in wetgeving en beleid toonden dat ze door de solidariteitsgedachte werden geïnspireerd. Binnen deze groeperingen werden ook noemenswaardige aantallen mensen ertoe gebracht uit solidariteit met anderen aan maatregelen mee te werken, die soms tegen hun materieel eigenbelang in gingen.

Er waren echter nooit machtige politieke bewegingen die zich in de eerste plaats door het ideaal van de broederschap lieten leiden. Het bleef bij kleine ethische radicale partijen zoals in ons land de PPR. De politieke stellingname van zo'n partij doet sympathiek aan. Dat het een kleine partij blijft, heeft niet alleen te maken met het feit dat een te veelvuldig beroep op de solidariteit voor de meeste mensen te veel gevraagd is, maar de mensen hebben moeite met de weinig rationele aanpak van deze partijen. Hun politiek doet wereldvreemd aan, omdat men te ver van de werkelijkheid afstaat en omdat men een al te optimistische kijk op de mens heeft. Dit soort groepen heeft zich niet losgemaakt van de revolutionaire traditie, maar ze hebben de linkse politiek wel een naïef aanzien gegeven.

Toch lijkt het dat van de revolutionaire trits de broederschap een fundamentele herwaardering zal ondergaan, niet omdat de mensen opeens zoveel beter zijn geworden, maar alleen al op zeer realistische gronden. Dit wordt bevorderd door het feit dat de mensen veel inzicht hebben gekregen in de situatie van anderen en door het groeiend besef dat de mensen en volken meer van elkaar afhankelijk zijn geworden.

Via het onderwijs en de moderne massamedia beschikken de

mensen over veel meer informatie dan vroeger. Men weet meer van de problemen van anderen die het moeilijk hebben. De identificatie met anderen wordt daardoor gemakkelijker en dán krijgt de broederschap pas een kans. Dit geldt zowel voor mensen ver weg als dichtbij, zowel voor de derde-wereldproblematiek, als voor de situatie waarin de laagst betaalden en de mensen met uitkeringen zich bevinden. Door de hoeveelheid informatie waarover we beschikken, wordt de interdependentie van de mensen steeds duidelijker. Het blijkt dat op deze wereld alles van iedereen van elkaar onafhankelijk is en dat bijvoorbeeld de ellende van de armen alles te maken heeft met de overvloed van de rijken. Als voorraden aan energie en grondstoffen op zullen zijn, zijn we allemaal het slachtoffer.

Als het fout gaat met de bewapening, d.w.z. als de wapens ook echt gebruikt zullen worden, zal niemand veilig zijn voor nucleaire hel die dan losbreekt. Hetzelfde geldt voor de ecologische gevaren. Luchtverontreiniging stopt niet voor een luxe villawijk.

De vervreemding waartoe de huidige industriële samenleving leidt, jaagt managers en arbeiders, mannen en vrouwen en masse naar de psychiaters en naar de apothekers voor tranquilizers, of ze nemen nog een paar borrels om vergetelheid te zoeken. De zonen en dochters van managers en van arbeiders zoeken hun heil bij andere drugs. Naarmate men meer inzicht krijgt in de toestand waarin anderen zich bevinden en men de interdependentie onderkent, zal men beseffen dat een toename van armen en outcasts tot meer ontworteling en geweld zal leiden, waarvan iedereen slachtoffer kan zijn.

Daarom zal juist uit realistische overwegingen de broederschap steeds actueler worden. Maar niet alleen daarom. De mens gaat beseffen dat een rationele verdediging van het materiele eigenbelang hem op den duur niet verrijkt. Ook de rijke krijgt weet van zijn vervreemding. Door toename van de

informatie en door het inzicht in de interdependentie enerzijds, maar ook door meer openheid voor het emotionele anderzijds, wordt de mens rijp om de broederschap serieus te gaan nemen.

De solidariteit waar linkse politiek terecht een beroep op doet, zal wel moeten samengaan met nuchtere analyses en praktische oplossingen. Romantische en ethische verhalen alleen zijn niet voldoende. Integendeel, daar is progressieve politiek een te serieuze zaak voor.

Uit alles blijkt dat de vrijheid, de gelijkheid en de broederschap niet van elkaar gescheiden mogen worden. Elke eenzijdigheid draagt immers de kiemen van politieke verwording in zich.

De linkse zelfdestructie

Waarom schakelt links zichzelf uit?

Links, zo is de algemeen gangbare opvatting, zijn de mensen die zich niet willen neerleggen bij de status quo. Linkse mensen willen de bestaande orde ingrijpend wijzigen en vervangen door een samenleving die uitgaat van meer gelijkheid. Zodra men tot een meer precieze definitie wil komen, beginnen de problemen. Er ontstaat dan verdeeldheid, ruzie en versplintering.

De linkse Duitse psychoanalyticus Horst E. Richter zegt in *Lernziel Solidarität*: 'Bovendien komt het ondanks alle solidariteitsleuzen juist ter linker zijde steeds weer tot versplintering en broedertwisten. Zelfs wanneer de situatie vraagt om een gemeenschappelijk optreden, beconcurrereert men elkaar zonder er ook maar even bij na te denken, met als gevolg dat men het doel voorbij schiet.'

Behalve genoemde interne ruzies bij linkse partijen en verwante organisaties, zijn hun politieke acties vaak slecht getimed en lijkt men weinig inzicht te hebben in de werkelijke motieven van een breder publiek. Jean Francois Revel zegt in *Ni Marx, ni Jésus*: 'Zodra een van de motoren tot verandering in beweging wordt gezet, wordt hij onmiddellijk afgeremd door een eveneens uit links voortkomende kracht.' Rechts kan zich daardoor tamelijk passief opstellen en toch de macht behouden. Links schakelt zichzelf immers uit. Er schijnt in linkse kringen een neiging tot zelfdestructie te bestaan, mogelijk zelfs een zeker politiek masochisme. De vraag lijkt me daarom zinvol, wie toch die linkse mensen zijn. Waardoor laten ze zich eigenlijk leiden?

Symptomen van zelfdestructie

Voorbeelden van destructief beleid en van zinloze broeder-twisten zijn er helaas in binnen- en buitenland te veel te geven. Denk maar aan Portugal na de Anjerrerevolutie in 1974 toen de fascistische dictatuur ten val werd gebracht. De vestiging van een progressief meerderheidsbeleid leek tot de mogelijkheden te behoren. Bij de verkiezingen van 25 april het jaar daarop behaalden de linkse partijen de meerderheid. Maar links was verdeeld. Mede door het gebrek aan respect voor de parlementaire democratie dat de Portugese communisten onder leiding van de stalinist Cunhal ten toon spreidden, kwam samenwerking niet van de grond. Het resultaat is bekend. In 1979 kwam er een centrum-rechts kabinet.

In Engeland rommelde het al lang in de Labour Party. In 1981 splitste de rechter vleugel zich of onder leiding van Owen, Jenkins en Williams.

Een bijzonder duidelijk voorbeeld van linkse zelfdestructie gaf links Frankrijk in 1974 te zien. Het zogenaamde 'plan commun' van socialisten en communisten liep op niets uit. Bij de presidentsverkiezingen in dat jaar ontging de socialist Mitterand het presidentschap op een haar, omdat de strijd tussen de socialisten en communisten weer openlijk was uitgebroken. Van het echec van het Volksfront in 1936 had men niets geleerd. Gelukkig liep het in 1981 anders of — niet dank zij een gemeenschappelijke strategie van links, maar doordat de positie van de communisten ernstig was verzwakt, vanwege de re-stalinisatie van de communistische partij en vanwege de racistische elementen in de campagne van Marchais. De Franse middenklasse durfde nu voor een deel op Mitterand te stemmen, of stemde in elk geval niet op Giscard. Hiermee werd de stelling van Mitterand bewaard dat links in Frankrijk pas zou kunnen gaan regeren als dogmatisch links (de PC) geëlimineerd zou zijn.

Nederland

Links Nederland maakt op dit alles geen uitzondering. Hier ziet men eveneens eerdergenoemde verschijnselen van zelf-destructie. Ook nu, na de verkiezingen van 1981, is er versplintering en onderlinge naijver. PPR en PSP vinden datgene wat hen scheidt belangrijker dan datgene wat hen zou kunnen verenigen. De CPN bepleit samenwerking met de socialisten, maar tegelijkertijd wordt de PvdA zo heftig aangevallen, dat het lijkt of zij het kapitalisme heeft uitgevonden.

Een groot deel van het PvdA-kader spreekt zijn sympathie uit voor klein links en gruwet van het zogenaamde kleurloze D'66. Het is echter juist deze partij die door haar 'redelijke opstelling' kans zag een interessant deel van de kiezers van de rechterflank en rechts van de PvdA te veroveren. Zonder deze centrum-linkse kiezers zal de door de PvdA verlangde linkse meerderheid er nooit komen. Als men de redelijkheid waaraan deze groep hecht, minacht en gemakshalve afdoet met 'kleurloosheid', torpedeert men de eigen doelstellingen en wordt men zelf de belichaming van de onredelijkheid. Dit is weer een voorbeeld van zelfdestructie.

Zo zijn er vele. Het tweede kabinet-Den Uyl is in 1977 echt niet alleen de mist in gegaan vanwege de slimme manipulaties van Van Agt en Wiegel. Ontijdige of irreële discussies kunnen, zoals gesteld, eveneens zeer destructief zijn. Ze bieden misschien het kader leuke mogelijkheden voor intellectuele handstandjes, maar ze kunnen de machtspositie van de progressieve partijen behoorlijk ondermijnen.

Een voorbeeld hiervan is het feit, dat men van linkse zijde, met name van de PvdA, een uitsluitend links kabinet propageerde en hier een verkiezingsitem van maakte. Een discussie over een progressief front van CPN tot en met D'66, waarbij men van te voren wist dat D'66 dat niet wenste, was

natuurlijk volstrekt zinloos. Het gaf het CDA en de VVD de mogelijkheid op de onderlinge tegenstellingen tussen de linkse partijen in te spelen. Daarbij werden de posities van de klein-linkse partijen er onnodig door opgeklopt. Winst van klein links gaat uiteraard hoofdzakelijk ten koste van groot links. Daar win je dus niets mee, integendeel. Bovendien kun je met de gedachte van zo'n uitsluitend links kabinet de centrum-linkse kiezers alleen maar kopschuwen maken. Een afhaken van hen betekent intussen wel een directe inkrimping van het totaal van het progressieve electoraat. En dat allemaal voor een hersenschim. Zo'n links kabinet zou, als er een meerderheid voor geweest was, niet werkbaar zijn, omdat de parlementaire meerderheid te krap zou zijn geweest en niet homogeen. Een echec van zo'n links kabinet zou de positie van rechts echter voor jaren hebben versterkt. Linkse partijen hebben er ook moeite mee zich in te leven in de motivering van het grote kiezerspubliek. De PvdA illustreert dit onder meer gedurende haar roemruchte strategie-discussies. De meerderheidsstrategie van 1977 was in zoverre juist, dat de kiezer duidelijk voor de keus werd gesteld of hij/zij vóór of tégen een tweede kabinet-Den Uyl was. Deze probleemstelling lag voor de hand, omdat de zittende premier weer de lijsttrekker was.

De formules over de gewenste zetelverdeling 8-7-1, 7-7-2, enz., om in elk geval een progressieve meerderheid in het kabinet te behouden, kwamen daarentegen irritant over. Het geschermd met dat soort formules interesseert de kiezers niets. De drammerige en eiserige toon irriteert echter velen. De kiezers hebben het de PvdA toen vergeven vanwege Den Uyl, die men terug wilde.

Vanuit een zelfde onbegrip voor wat de kiezers wensen, pleegde de PPR in 1977 ronduit zelfmoord.

De progressieve kiezers wilden primair een voortzetting van het kabinet-Den Uyl. Een deel van haar oorspronkelijke

aanhang had zelfs met de confessionele partijen gebroken, omdat hun oude partij een coalitie met de PvdA in het ongewisse liet. In een krampachtige poging de PvdA in progressiviteit te overtreffen, kwam de PPR echter met zoveel voorbehouden, dat haar bereidheid tot regeren in het geding kwam, met alle electorale gevolgen van dien.

Op plaatselijk niveau ziet men dezelfde verschijnselen. Het incest duidelijke voorbeeld van linkse zelfdestructie zie je in de Amsterdamse gemeenteraad. Er is al jaren een linkse meerderheid en er is altijd bonje. In de PvdA heerst een sfeer van polarisatie. Men beziet elkaar, althans het kader, niet primair als partijgenoten, maar als mogelijke tegenstanders. De sfeer is kil, de omgangsvormen zijn verruwd. Menig gemeenteraadslid heeft het dan ook tussentijds laten afweten. I wijze waarop men Irene Vorrink heeft laten vallen en de affaire Mug zijn hier voorbeelden van.

In andere streken van het land, Groningen, Arnhem, Leiden, Hilversum, zie je min of meer identieke verschijnselen. Royementskwesities spelen zich toch hoofdzakelijk in linkse partijen af? Als op zich soms pientere mensen, die vaak het goede willen, zichzelf en elkaar zo vaak onderuit halen, dan wordt de vraag steeds urgenter door welke motieven men zich laat leiden.

Meer soorten motivatie

Als het zo zou zijn dat iedereen die menslievend en intelligent is, links zou zijn en de rest rechts, dan was het allemaal wel simpel. Maar zo ligt het nu eenmaal niet. In zoverre links wel van deze indeling uitgaat, berust dit op karikaturen. Zowel van links zelf, als op die van de tegenstanders.

Helaas zijn er velen die hier tot eigen schade in geloven.

Het leidt tot overschatting van de eigen mogelijkheden en tot

onderschatting van de tegenstander. Op karikaturen en legenden is geen volwassen en intelligente politiek te baseren. Het is bovendien aannemelijk dat mensen vanuit verschillende invalshoeken tot een zelfde partijpolitieke keuze komen. Er zijn mijns inziens globaal een drietal benaderingswijzen te onderscheiden, te weten: de idealistische, de pragmatische en de benadering van degenen die primair vanuit een of andere frustratie reageren. Uiteraard zie je daarbij overlappingen, want zelden reageert iemand uitsluitend idealistisch, pragmatisch of louter en alleen vanuit frustraties.

Idealisme

Linkse mensen wordt een grote dosis idealisme toegedacht. Vaak klopt dit. Veel idealisten voelen zich tot een progressieve politiek aangetrokken. Men is verontwaardigd over het onrecht dat men om zich heen ziet en vanuit een zeker altruïsme streeft men naar een rechtvaardiger samenleving. Engagement en opofferingsgezindheid gaan hand in hand. Waarschijnlijk is dit idealistische type het meest authentiek links en is de linkse beweging vanuit deze benadering begonnen. Hier vindt men het oer-elan. Er is nog wel een verschil tussen de idealist die vooral een afgeronde ideologie nodig heeft en degenen die in de eerste plaats voor dead werkelijke acties voelen.

De idealistische benadering mag in principe sympathiek ze brengt ook gevaren met zich mee. De idealist is geneigd zich van de storende werkelijkheid of te wenden en zich minder gevoelig te tonen voor feiten en argumenten. Hierdoor kan diens politieke visie wereldvreemde trekjes krijgen en kent men nauwelijks zoiets als geduld.

Daarnaast is de idealist soms zo oprecht overtuigd van de

eerlijkheid van de eigen motieven, dat een ander, met een tegengestelde mening, ervan wordt verdacht dom of onoprecht te zijn. Dit bevordert intolerantie en dogmatisme. Het gevaar bestaat dat men vanuit een simpele zwart-wit tegenstelling waarbij links het goede en rechts het boze belichaamt. Bij rechts kan echter dezelfde altruïstische motivatie voorkomen.

Hier ziet men vaak skepsis ten opzichte van de mogelijkheden om via ingrijpende maatschappelijke hervormingen, via de politiek dus, het geluk van de mens dichterbij te kunnen brengen. Men heeft meer oog voor de beperkingen van de politieke mogelijkheden en men richt zich eerder op de individuele hulpverlening. Het particuliere initiatief is onder linkse mensen niet het sterkst vertegenwoordigd!

Pragmatisme

Toch zijn er ook linkse mensen die vooral op verstandelijke gronden pleiten voor een progressief beleid, bijvoorbeeld omdat men ontdekt heeft dat men als groep of als individu in de huidige maatschappij aan het kortste eind trekt. Dit kan de arbeidersbeweging betreffen, of allerlei minderheids-groepen die beseffen dat het in hun belang is als de bestaande orde wordt gewijzigd. Het gaat hier om een honorabel eigenbelang, maar er is natuurlijk in principe weinig verschil tussen dit streven en dat van de ondernemer die eveneens uit overwegingen van welbegrepen eigenbelang zo weinig mogelijk in bestaande orde veranderd wil zien. Mensen, die op deze gronden een linkse politiek voorstaan, blijken dat linkse nogal eens te beperken tot louter sociaal-economische zaken, omdat dit samenvalt met hun materieel eigenbelang. Op andere gebieden, zoals de zeden, de kunst, de emancipatie van de vrouw en ontwikkelingssamenwerking, zijn ze dan

weer ronduit behoudend. Van vrouwenemancipatie moest Arie Groenevelt bijvoorbeeld nooit wat weten. De grens tussen pragmatisme en opportunisme kan erg vaag zijn. Enerzijds wordt progressiviteit soms beperkt tot gebieden van materieel eigenbelang, anderzijds verandert men vaak van politieke opvatting als de eigen maatschappelijke positie is veranderd. Nivellering van inkomens blijkt dan opeens minder opportuun.

Behalve de pragmatici die vooral vanuit het eigenbelang redeneren, heb je ook de meer geëngageerde pragmatici. Ze zijn skeptisch, geloven niet in pasklare antwoorden of in een ideale maatschappij, maar ze pleiten op rationele gronden voor een progressieve politiek. Bijvoorbeeld omdat ze ervan overtuigd zijn dat de bestaande orde met zijn grote verschillen tussen arm en rijk, zijn milieuvervuiling en zijn overbewapening, de mensen uiteindelijk geen overlevingskansen meer zal kunnen bieden. Veel leden van D'66 behoren tot dit type van de geëngageerde pragmatici.

Naar hun aard zijn beide soorten pragmatici nuchter en tot een compromis bereid. Een al te pragmatische benadering kan het linkse elan en het opportunisme bevorderen. Misschien kan men zeggen dat in de PvdA in de jaren veertig en vijftig, na het eerste doorbraak-enthousiasme, het pragmatisme ging overheersen. Hiervan was de Dreespolitiek het gevolg, met aan de ene kant een modern sociaal-economisch beleid, maar aan de andere kant de Indiëpolitiek en de koude oorlog. De linkse politiek werd toen sterk verengd tot de sociale sector.

In de grote centrum-rechtse partijen overheerst het pragmatische type. De politiek is een belangenstrijd die wordt gevoerd vanuit de filosofie van de bestaande orde. Deze bestaande orde is in de ogen van de rechtse pragmatici zo gek nog niet, maar als het tij keert, moet men tijdig de bakens verzetten. Deze houding heeft niet alleen met het eigen-

belang te maken, het is ook een kwestie van een bepaalde kijk op de mens. In de ogen van de pragmatici is de mens van nature niet goed, hooguit goed en kwaad. De mens moet de ruimte krijgen om zelf de 'struggle for life' te kunnen aangaan. Wie kan dat beter dan de betrokkene zelf? Via strikte gezagshandhaving moeten ontsporingen worden voorkomen, vooral indien ze voor de bestaande orde ondermijnend kunnen zijn. Illusies over de mens of een ideale samenleving heat de pragmaticus nauwelijks.

De rechtse pragmaticus weet van geven en nemen. Hij zorgt ervoor, dat hij in de nabijheid van het politieke machtscentrum blijft. Hierdoor kunnen centrum-rechtse partijen yank een koele strategie uitstippelen en hun tijd afwachten. Men is tot verreгаande concessies bereid om de macht te kunnen behouden. Wie beseft immers beter dan de pragmatische politicus, dat de meeste ideeën en programma's stuklopen op de weerbarstige werkelijkheid. In dit opzicht is Wiegel een uitermate geschikte leider voor een centrum-rechtse partij, omdat hij primitieve simplificaties voor een breed publiek combineert met realistisch vasthouden aan de regeermacht zo lang dit maar enigszins mogelijk is.

Frustratie en ressentiment

Het zou simpel zijn om de verdeeldheid en de gesignaleerde verschijnselen van zelfvernietiging uitsluitend toe te schrijven aan het feit dat er in linkse kringen te veel menslievende idealisten en te weinig pragmatici zouden zijn. Daarvoor zijn er te veel ruzies en onberaden stappen. Er is soms een verbetering die de buitenstaander ontstelt en een politieke onnozelheid die de tegenstander intens verheugt. Wat zal Reckman bijvoorbeeld Hans Wiegel een plezier hebben gedaan in 1977 toen hij meehielp de formatie te torpederen.

Eerder genoemde Horst Richter wijst op de betekenis van het ressentiment in de politiek en op het feit dat de gevolgen hiervan vooral merkbaar zijn in linkse kringen. Mijns inziens is dat een erg belangrijke opmerking. Een discussie hierover is noodzakelijk, maar zal zeker niet populair zijn. Het verschijnsel van het ressentiment in de linkse politiek hangt samen met de motivatie van de aanhangers. Links trekt ongetwijfeld veel mensen die niet aangepast zijn, of mensen die vanwege de een of andere ervaring gefrustreerd zijn. De braaf geconditioneerden functioneren prima in een grote centrum- of centrum-rechtse partij. Het feit dat links mogelijk meer niet-aangepasten trekt, behoeft niet louter negatief te worden gezien. Niet voor niets schreef Millikowski in zijn *Lof der onaangepastheid*: 'Het zijn immers de niet-aangepasten die steeds weer impulsen tot vernieuwing geven, omdat ze het bestaande afwijzen.'

Mensen kunnen op velerlei wijzen compensatie zoeken voor hun frustraties. Zij kunnen bijvoorbeeld proberen carrière te maken in het bedrijfsleven, trachten veel te presteren in de sport of in de politiek. Ik heb de indruk dat rechtse mensen eerder compensatie zoeken buiten de politiek, bijvoorbeeld via een maatschappelijke carrière. Ze kunnen de politiek daardoor afstandelijk benaderen. Rechtse gefrustreerden die wel compensatie zoeken in de politiek, komen eerder in de splinterpartijen terecht.

Compensatie

De grote rechtse partijen blijven in handen van pragmatici. Mogelijk zoeken linkse mensen eerder compensatie in de politiek. Dit is niet alleen merkbaar in de splinterpartijen, maar ook in het kader van de grote linkse partijen, zoals de PvdA.

Het verschijnsel van het ressentiment, dat tot spanningen en zelfdestructie kan leiden, zien we niet alleen in de linkse partijen, maar ook in de aanverwante linkse maatschappelijke organisaties. Het zijn onder de omroepen niet voor niets de VARA en de VPRO waar de vlam in de pan slaat.

Horst Richter ziet ressentiment als een 'psychische zelfvergiftiging, met zeer bepaalde oorzaken en gevolgen'. 'Door ressentiment verliest het ik het vermogen om onrecht en machtsmisbruik objectief door zijn sociale achterdocht kritisch en selectief te ontmaskeren. De betreffende persoon kan geen onderscheid meer maken tussen enerzijds groepssituaties die vragen om achterdocht en strijd en anderzijds groepssituaties waarin vertrouwen en solidariteit op hun plaats zouden zijn.' Hij vindt het typerend dat bij sociale twisten niet alleen de tegenstanders, maar ook de eigen partij steeds door dit ressentiment wordt getroffen. Het wrokkige ik is niet in staat tot solidariteit.

Men ziet dit verschijnsel bij personen en groepen. 'In een groep waarin dit een belangrijke rol speelt, dwingen irrationele mechanismen tot een onveranderlijk rivaliserend gedrag, zonder dat daarbij nog rekening wordt gehouden met de zaak zelf.' De groepen zijn zich meestal niet bewust van hun motieven en kunnen zich er ook geen rekenschap van geven. Bijna altijd, zo stelt hij, hebben ze in de zin van een rationalisatie zakelijke gronden paraat, ter rechtvaardiging tegenover zichzelf en tegenover critici van buiten. Dit maakt het juist zo moeilijk het verschijnsel bespreekbaar te maken.

Zwembad

De emancipatiebewegingen en de linkse partijen hebben veel met elkaar gemeen. In dit verband is het bijzonder interessant wat Andreas Burnier in *De zwembadmentaliteit* zegt over

de drie stadia die ze bij de vrouwenemancipatie onderscheidt: In het eerste stadium is de gediscrimineerde zich nog niet bewust van het feit dat ze wordt gediscrimineerd, of ze negeert dat. In de tweede fase komt alle discriminatie die je ontkende eruptief in je bewustzijn en wordt bijna onhanteerbaar. Men stikt eigenlijk in zijn woede en men handelt van daaruit. Sommigen blijven in die woede, of worden depressief. De eigenlijk grote ontdekking komt, zo zegt Andreas Burnier, 'ná dit stadium. Dan blijkt ook dat je het kwaad dat je als gediscrimineerde terecht naar buiten projecteerde, in jezelf moet leren zien en er mee moet leren omgaan'.

Het is duidelijk, dat degenen die in fase III verkeren, tot diepere analyses en verstandiger dus effectiever handelen in staat zijn dan de furieuzen uit fase II. Degenen die in fase H verkeren, vertonen vaak veel inzet, maar de emancipatiestrijd is nog te zeer een proces, dat onderdeel uitmaakt van de eigen bewustwording. Afstand kan men nog niet nemen. Men ziet nog veel interne strijd en onberaden stappen. Evenals in de linkse partijen en aanverwante organisaties wordt de zaak ondergeschikt gemaakt aan het persoonlijk afreageren. Hierdoor ontstaan al die verschijnselen die we onder de noemer van zelfvernietiging kunnen brengen.

Omgekeerd wordt links niet alleen gefrustreerd door het menstype dat men aantrekt, maar ook ten gevolge van het simpele feit dat men veranderingen nastreeft. Het streven naar veranderingen levert nu eenmaal meer frustraties op dan de simpele handhaving van de status quo. Zo zijn velen die zich in de jaren zestig achter de vernieuwingsbewegingen scharden, nu diep teleurgesteld. Het is duidelijk dat het voor een linkse partij van essentieel belang is dat men de neiging tot zelfvernietiging onderkent en de gevaren ervan terugdringt.

Hoe groter de frustratie, des te sterker de neiging tot zelfvernietiging. Je ziet dat ook als je de situatie van links

vergelijkt in West- en Zuid-Europa. In het tot ver na de tweede wereldoorlog half-feodale Zuid-Europa bestond links vooral uit communisten en anarchisten. De uiteindelijke politieke macht van deze groepen was beperkt, wat weer frustraties oproep. Zo ontstond er een vicieuze cirkel.

In West-Europa, waar de tegenstellingen minder waren, het ontwikkelingspeil hoger en de kerken over het algemeen een minder absolute waarheidspretentie hebben dan de roomse kerk, kregen de sociaal-democraten een kans die in het maatschappelijk leven en in de wetgeving sporen naliet. In deze partijen kunnen frustratieverschijnselen worden versterkt als het pragmatisme overgaat in opportunisme, d.w.z. als men vervreemd raakt van de oorspronkelijke idealen. Je ziet dit bij de Labour Party, de vroegere Franse SFIO en de PvdA na de Dreesperiode.

Nieuw links beperkt

In mei 1981, voor de verkiezingen, hield Den Uyl in Paradiso een doorwrocht betoog over de culturele en maatschappelijke achtergronden van de huidige politieke situatie. Den Uyl, de meest ervaren en de meest belezen politicus, hierover in Paradiso, dat in de jaren zestig symbool was van de tegencultuur van de protesterende jongeren, mag wel symbolisch heten. Het leek met recht de juiste plaats, maar het was niet het goede moment. Zijn betoog was interessant, maar bleef, begrijpelijk, ondergeschikt aan de verkiezingsstrijd. De waarschuwing tegen nieuw rechts was niet zo'n urgent verhaal. Het is niets nieuws dat rechts zich in moeilijke tijden hergroepeert en probeert bestaande voorrechten te verdedigen. Het is erger dat links, waar de veranderingen vandaan zullen moeten komen, verdeeld is, machteloos en zonder creativiteit. Het is tragisch dat,

ondanks allerlei ingrijpende veranderingen in de naoorlogse Westeuropese samenleving, het socialisme zelf zo weinig is vernieuwd.

Dit geldt ook voor de PvdA. De vernieuwingsactiviteiten van nieuw links waren van zeer beperkte aard. De inbreng was te oppervlakkig en hoofdzakelijk gericht op aflossing van de wacht. Dit bracht overigens wet het noodzakelijke einde met zich mee van een verburgerlijkt partij-establishment en van een al te volgzaam kader. Men kwam echter zelf nauwelijks met eigen ideeën en eigen oplossingen.

Het verzet tegen de grootschaligheid, de zorg van het milieu, een pleidooi tegen ongeremde economische groei, de emancipatie van vrouwen en homoseksuelen, het zijn allemaal initiatieven van buiten af, waarop men noodzakelijkerwijze moest inspelen. Soms ging dat niet zonder moeite.

Nieuw links was eigenlijk niet zo nieuw. Het was een pseudovernieuwing. Daarnaast waren door de machtsstrijd de interne verhoudingen verscherpt, wat de dialoog binnen de partij bemoeilijkte. Dit stimuleerde de eerder genoemde neiging tot zelfvernietiging.

Doordat er sprake was van een pseudovernieuwing in de jaren zestig en niet van een wezenlijke vernieuwing, was de electorale heroriëntatie beperkt. Dit, terwijl de vernieuwersbeweging uit de jaren zestig juist ook buiten het traditionele linkse kamp een veranderingsgezinde mentaliteit bewerkstelligde. Men heeft nauwelijks ingespeeld op de nieuwe ontwikkelingen binnen de kerken en men bood zeker geen alternatief aan de nieuwe middenklasse van progressieve ondernemers e.d. De PvdA is voor vele progressieve buitenstaanders geen wenkend perspectief. Er is duidelijk iets mis met de socialistische 'nestgeur'. Het is dan ook geen mime open linkse partij, zoals de doorbraak beoogde.

Er zijn teveel taboes, er is weinig creativiteit en tolerantie. Er heeft een verschraling in het PvdA-kader plaatsgevonden,

vooral in de Randstad. Het pragmatische type is ondervertegenwoordigd in het kader en dreigt overvleugeld te worden door degenen die vanuit een frustratie reageren. Natuurlijk zitten er in de Tweede-Kamerfractie en in het partijbestuur wel pragmatici zoals Patijn, Ter Beek en Peper, maar zij zijn afhankelijker van het kader dan elders. De idealisten, die de status van 'softies' hebben, zitten als garnering op weinig politieke posten. Een partij waarvan de kiezers verwachten dat ze reageert als een brede, tot regeren geneigde linkse volkspartij met een kader dat voor een groot deel een mentaliteit vertoont die hoort bij een splinterpartij, zal steeds meer in de problemen komen en daarmee de totale macht van links verzwakken.

Taboes en ritens bij links

Voor links mogen maar twee zaken heilig zijn

Rechts kent zijn taboes, de waarden die niet bespreekbaar zijn, zoals het vaderland, het vorstehuis, het gezin, de ondernemingsgewijze produktie, de bestaande orde en de goede zeden.

Links heeft vanouds de naam kritisch te zijn en men laat zich daarop voorstaan. De heersende machthebbers van kerk en staat, rechts dus, vreesden deze kritische instelling, omdat ze deze als ondermijnd beschouwden voor de bestaande orde en de heersende moraal, m.a.w. voor hun eigen positie. Vanuit deze achtergrond werden de 18de-eeuwse denkers van de Verlichting bekeken en vanuit dezelfde invalshoek bezag men terecht al die 19de-eeuwse intellectuelen en publicisten in het wilhelmische Duitsland, het tsaristische Rusland en in het laat-kapitalistische West-Europa. Ze klaagden immers de bestaande orde aan, signaleerden haar-scherp de fouten ervan en pleitten voor een nieuwe en rechtvaardigere samenleving.

Van oorsprong en in principe horen links, kritisch en creatief bij elkaar. Vandaag de dag is er echter de klad gekomen in het kritisch denken van links en daarmee ook in de creativiteit van links, die juist in deze tijd meer dan ooit noodzakelijk is. Dit is een van die deformaties. Links is hier van zichzelf vervreemd.

Dit geldt overigens niet alleen voor de Nederlandse situatie. Revel valt in zijn *Ni Marx, ni Jésus* fel het conformisme aan dat hij signaleert in Frankrijk bij linkse intellectuelen en politici. Zo wijst hij erop dat Garaudy uit de Franse communistische partij werd gestoten, omdat hij aantoonde dat de wereld van de arbeiders sociologisch niet meer

dezelfde samenstelling heeft als een eeuw geleden. Dit conformisme leidt slechts tot imitatie. Revolutie, zo stelt hij, schijnt voor velen niet anders te zijn dan een achterdochtige trouw aan vroegere mislukkingen.

Ik denk dat een van de hoofdproblemen schuilt in het feit dat de zgn. kritische instelling van links in feite nog slechts een partieel kritische instelling is. D.w.z. dat men de bestaande orde kritiseert en de denkwereld die daarbij hoort. Zelfkritiek treft men echter te weinig aan, laat staan een open ondogmatische instelling. De afkeer van rechts en van haar bestaande orde is bij velen ternauwernood verstandelijk beredeneerd, maar steunt louter op een emotionele weerzin die vervolgens rationeel wordt aangekleed.

Deze denkwereld, beter gezegd de linkse gevoelswereld, is steeds meer geworden tot een pseudoreligie. Rechts belichaamt de zonde, die je vrezen en verafschuwen moet. Als je linkse hartje zegt dat het goed is, dan is het ook goed. Eigenlijk kan men moeilijk leven met de menselijke onvolmaaktheid. Steeds weer zoekt men een heilstaat waarvan men voor een bepaalde periode alles goed praat. Een nuchtere afstandelijke benadering is dan niet mogelijk. De ene keer betreft het China, de andere keer Cuba, maar we de progressieve intellectueel die enige voorbehouden maakt of vraagtekens plaatst. Renate Rubinstein kan hier sinds haar Chinese reis over meepraten. Ook dit verschijnsel behoort tot het steeds sterker wordende pseudoreligieuze karakter van links. Zo'n tijdelijke heilstaat vervangt de vroegere verhalen over de hemel en het paradijs.

Links heeft zo in toenemende mate zijn eigen taboes en ritens ontwikkeld.

Dit bevordert het conformisme en men verloochent daarmee zichzelf. Voor links mogen immers maar twee zaken heilig zijn, namelijk de waarheid en de menselijke waardigheid. Als dit niet meer zo is, is links van zichzelf vervreemd en dient

men wakker geschud te worden opdat links zichzelf hervindt.

Taboes in de praktische politiek

Men behoeft de kranten er maar op na te slaan om te zien dat ook links op het terrein van de praktische politiek zeer veel taboes kent. Rechtse media signaleren graag het misbruik van de sociale voorzieningen. Impliciet kan men zo een aanval doen op de welvaartsstaat zelf. Men suggereert dat de uitkeringen te royaal zijn, in veel gevallen zelfs overbodig en dat de selectiecriteria om voor een uitkering in aanmerking te komen, veel te soepel zijn. Nu is links juist de gangmaker geweest van de sociale wetgeving. Het principe dat eraan ten grondslag ligt en de concrete toepassing ervan, moet de progressieve partijen dus erg ter harte gaan. Misbruik van de sociale voorzieningen is strijdig met de solidariteitsgedachte waarop de hele sociale wetgeving is gebaseerd, en het sterkt de tegenstanders van een goed sociaal beleid. Helaas gaat links hierover de discussie uit de weg. Deze laat men over aan de rechtse media. Het gevolg hiervan is echter wel dat er tegenwoordig veel arbeiders zijn, die mensen met een WW of bijstandsuitkering met scheve ogen aankijken. Het zou juist een uitdaging moeten zijn voor linkse politici en journalisten om de feiten over het misbruik van sociale voorzieningen zelf op tafel te leggen, maar dan eerlijk in hun juiste verhoudingen en in samenhang met andere vormen van misbruik van de wet, zoals belastingontduiking, lege BV's enz.

We komen dan met deze laatste voorbeelden meteen op een tweede gebied waarop taboes rusten, namelijk de onervarenheid van veel linkse politici in de praktijk van het bedrijfsleven. Men komt met allerlei interessante programmatische punten om de economie te runnen zoals planning en fiscale

maatregelen, maar men gaat nauwelijks in op het praktisch effect ervan. De kijk van links op het bedrijfsleven is nogal eenzijdig theoretisch gericht. Men staat te ver of van de mentaliteit van de primair op winst gerichte ondernemer, die steeds weer allerlei belastingtechnische foefjes weet te vinden en wegen van bedrijfsvoering om zich aan het bedoelde overheidsbeleid te onttrekken. Denk maar aan de vele dubieuze aftrekmogelijkheden, de kapitaalvlucht naar het buitenland en alles wat verder met het zwarte geldcircuit te maken heeft. Veel programmatische zaken komen hierdoor in de lucht te hangen.

Een ander taboe is dat de programma's van de linkse partijen in toenemende mate haaks komen te staan op de emotionele beleving van de traditionele kiezersaanhang. Kijk maar eens naar het minderhedenbeleid. Links overschat hier schromelijk de tolerantie van de eigen kiezers, zeker wat de aanhang in de oude wijken aangaat. De partijen bepleiten in hun programma's woningen voor de etnische minderheden, werk en extra sociale begeleiding, terecht, maar de eigen kiezers, zeker die het moeilijk hebben en zich in hun geringe welvaart bedreigd voelen, hebben het gevoel dat hun werk en hun woningen worden weggegeven en dat er op hun uitkeringen moet worden gekort, omdat er te veel naar de vreemdelingen gaat. Door dit soort gevoelens te negeren bevordert je het racisme en geef je onguere elementen de kans een van de slechte neigingen van de mens, namelijk die van discriminatie, te bespelen.

Toch is het helemaal geen nieuw verschijnsel, dat deze neiging een extra stimulans krijgt in tijden van economische achteruitgang. Voor links is dit echter taboe en daarmee is men medeverantwoordelijk.

We kunnen dezelfde lijn doortrekken naar de kwestie van de onveiligheid op straat. Veel mensen voelen zich tegenwoordig op straat en in de tram onveilig. Nu kan men dit soort

gevoelens ontkennen, maar ze blijven wel. Wat links in dit verband laat liggen, pakken rechtse politici en rechtse media net des te meer gretigheid op. Ze kunnen op de ‘law and order’ toer gaan en daarmee het algemene principe van grotere vrijheid van de burgers en van meer mondigheid ondermijnen. Dit soort taxatiefouten veroorzaakt blunders in het beleid. Ze hebben mijns inziens te maken met het feit dat links te weinig kritisch is ten opzichte van zichzelf, ten opzichte van het mensbeeld dat men hanteert en van het maatschappelijk alternatief dat men aandraagt.

Misbruik van de sociale voorzieningen, de toenemende intolerantie jegens minderheden, de groeiende criminaliteit en gewelddadigheid en de inertie bij veel jongeren, het sjoemelend vernuft van de bevoorrechten om altijd weer aan beperkende bepalingen te ontkomen, zijn evenzovele onderwerpen die links in verwarring brengen. Het strookt niet met het oorspronkelijke mensbeeld van links.

De mens was toch van nature goed? Wat moet je hier dan mee? Zeker na Buchenwald en Hirosgjima spreken we niet meer zo gemakkelijk van de goede mens, maar eigenlijk gaan we er nog wel van uit. Hij is toch door de sociale omstandigheden bepaald? Als die gunstig zijn, komt toch alles goed? Dan kan er toch geen gewelddadigheid zijn. De mens is louter en alleen door de omstandigheden bepaald en laat geen Buikhuisen ons hier ook maar even laten twifelen.

Links heeft, zoals gezegd, niet alleen problemen met het mensbeeld dat men hanteert, maar tevens met de maatschappelijke werkelijkheid en met het alternatief dat men daarvoor aandraagt. Er is sprake van een soort vaag romantisch idealisme. Men kritiseert het bestaande zonder te beseffen dat de vergelijking van ideaal en werkelijkheid altijd ten nadele van de werkelijkheid uitvalt. Er is te weinig oog voor de verworvenheden, hetgeen ontmoedigend werkt.

Eigenlijk koestert men ten opzichte van de maatschappij een

soort zandbakillusie alsof de maatschappelijke werkelijkheid op elk moment volgens elk ideaalbeeld te vormen zou zijn, alsof bijvoorbeeld Nederland niet een klein land binnen een machtig kapitalistisch blok is met mensen die ook door dit systeem zijn gevormd. Alleen Den Uyl had het in dit verband eens over de smalle marges van de democratie.

Links vergeet graag dat men bovendien inmiddels voor een deel van de gebreken van de bestaande maatschappij zelf al verantwoordelijk is. Via het parlementaire werk heeft men immers deelgenomen aan de vormgeving ervan. Het eigen maatschappelijk alternatief wordt niet gekritiseerd, terwijl dit toch ook tijdgebonden mensenwerk is. Zo betekent het kapitalisme zeker machtsmisbruik, verspilling van energie, grondstoffen en menskracht en vervreemding van de mens van zichzelf.

Heeft het alternatief waarmee men komt, bijvoorbeeld nationalisering, niet net zo goed het gevaar in zich van schaalvergroting, bureaucratie en geringe efficiency? Het kapitalisme met zijn multinationals enz. werkt vervreemdend, maar een gesocialiseerde samenleving die door links wordt geleid, kan even Kafka-achtig aan doen. De massale nieuwbouwwijken zijn net zo goed door socialistische bestuurders op stapel gezet. Het gevaar van de kolossale scholengemeenschappen is niet speciaal door links onderkend.

De grote Europese socialistische partijen zijn met moeite overtuigd van de ecologische gevaren en sommige socialisten hebben er nog geen boodschap aan.

Het feminisme en de homobewegingen binnen de partijen voeren een moeizame strijd voor de persoonlijke ontplooiingsmogelijkheden van de mens. Het laatste verzet hiertegen is ook binnen de socialistische beweging nog niet gebroken. Door de vele taboes speelt men bijna even traag op nieuwe ontwikkelingen in als de rechtse partijen.

Taboes en ritueel in het partijgebeuren

Niet alleen in programmatische kwesties is er sprake van taboes. In het hele partijgebeuren werken de taboes en riten door. We hoeven het dan nog niet eens te hebben over het zingen van de internationale, de gebalde vuist die sommige PvdA-leden daarbij heffen tijdens de congressen of over de aanduiding waarde partijgenoten. Dat zijn onschuldige restanten van een meer revolutionair verleden. Hoewel het op je lachspieren werkt een gulgebuite dertiger de vuist te zien ballen vol revolutionair elan, terwijl hij zojuist met veel moeite zijn Volvo parkeerde.

Er is een verfijnd mechanisme van conformismen, riten en taboes, die samen de huidige linkse subcultuur bepalen en die daarbij dan weer in verschillende partijen specifiek ingekleurd is. Behalve het genoemd zingen van de internationale, de gebalde vuist, de aanhef partijgenoten is er dan vervolgens nog de taal, het partij-jargon.

Het PvdA-kader, de ware partijgenoten zijn, zoals verschillende andere gesloten groepen, onder meer herkenbaar aan het taalgebruik, dat een variant is van het jargon uit de zachte sector, aangevuld met wat specifieke termen. Men heeft het over een 'stuk emotie' en een 'stuk duidelijkheid' en men spreekt van het 'politieke plaatje' en er wordt 'groen licht gegeven'. Uiteraard begint iedereen met 'twee dingen'. Dan is er de kleding. Zie de congressen. De ware partijgenoten zoeken voor deze happening hun vrijetijdskleding bij elkaar. Kennelijk is er iemand op het partijbureau aan de Nic. Witsenkade die hiervoor een collectief ontwerp leverde. Dit zijn onbelangrijke zaken, die in de lijn liggen van de blazers en kostuums bij de VVD. Maar een en ander illustreert wel een bepaalde neiging tot conformisme. Alles bij elkaar vormt het een nestgeur die buitenstaanders kan afstoten, maar die veel groepen kennen. Dit zag men ook duidelijk bij de vroegere

ARP. Het Woord, de psalmen, 'de tale Kanaäns', het ging erin als Gods woord in een ouderling. De kracht van Aantjes lag hierin dat hij hier zo virtuoos mee omging.

Dan komen de verfijningen. Wil je echt meetellen in een linkse partij dan moet je voortdurend tonen dat je heftig over iets verontwaardigd bent. Alleen vanuit nauwelijks ingehouden emoties en woede neem je stelling. Verontwaardiging is het glijmiddel in de huidige linkse politiek. Je overtuigt niet door te analyseren maar door je verontwaardiging goed te doseren.

Je doet er ook goed aan van tijd tot tijd te tonen dat een aantal lieden van rechts je strot uitkomt, of dat je ziek wordt van een aantal op het groene kussen gezeten partijgenoten. Het kan bepaald geen kwaad als je periodiek sympathiek spreekt over politici, die links van de PvdA staan. Je speelt het daarom erg slim als je hoog opgeeft van Markus Bakker of Van der Spek en tegelijkertijd afgeeft op die 'rechtse' NATO-koers van Van der Stoel. Je zit er echter helemaal naast als je redelijke zaken redelijk noemt of rechtse politici bijvoorbeeld gezien hun sympathiek optreden of hun kennis van zaken welwillend beoordeelt.

Het is heel belangrijk indien je het zgn. 'in en out' mechanisme beheerst, dat wil zeggen indien je intuïtief aanvoelt waar je voor of tegen moet zijn, wat je wel of niet kan maken. Hierop volgen dan een soort Pavlov-reacties van partijgenoten die zich wel of niet in hun stellingname bevestigd voelen.

Zo zijn bestuurders 'out' en is de basis 'in'. Maar wat is de basis, als in een stad als Amsterdam soms vergaderopkomsten van 3% zijn. De basis blijft weg. Er is een nieuwe elite, die via eet- en drinkgroepjes het gewest runt. De identificatie van de partij-elite met de afwezige basis verschaft het nieuwe kader de legitimatie om zijn invloed te handhaven.

Het is 'in' om positief te reageren op allerlei wensen van de Rooie vrouwen en in de partij georganiseerde homo's, maar het is even 'in' om als mannelijke partijgenoten onder elkaar hierop meesmuilend te reageren. Het is 'in' om kritisch te staan tegenover de prestatimaatschappij, maar het ambitieuze ellebogenwerk van de partijgenoten is helaas niet 'out'. De doorbreking van de taboes leidt tot stigmatisering. In sommige kringen van de PvdA kan zeer verwijtend geconstateerd worden dat iemand niet echt links zou zijn omdat deze te beschouwend of te analyserend zou zijn. Dit zegt men bijvoorbeeld van Bart Tromp, die zich nogal eens kritisch over de partij wil uiten. Zo'n vage suggestie van niet goed in de leer te zijn, geeft de mogelijkheid de desbetreffende figuren en daarbij hun ideeënwereld volledig uit te schakelen. Het is echter een duidelijke vorm van geestelijke luiheid, want je hoeft je zo niet meer met iemands ideeënwereld te vermoeien. Vroeger trof men dit in protestantse kring veelvuldig aan. Een orthodox ouderling behoefde zich maar of te vragen, of broeder X niet vrijzinnig was, en betrokkene kwam niet meer in aanmerking voor een functie in de kerkeraad.

De bereidheid tot het sluiten van een compromis op verstandelijke gronden maakt iemand al verdacht. Geen overdrijving is te dol. Den Uyl, die als partijleider een kernwapenstandpunt ging verdedigen dat in geen enkele grote West-europese socialistische partij officieel wordt verkondigd, werd door ontevreden, elk compromis vijandige dogmatici als een soort militarist afgeschilderd. Je moet ook niet de vraag durven stellen wat het mogelijk effect van iets zou kunnen zijn of na een bevlogen verhaal zo platvloers zijn om tegen te werpen dat iets misschien niet haalbaar is.

Het partijritueel vindt in de PvdA zijn hoogtepunt in de zogenaamde strategiediscussie. Je zou hiervan verwachten dat er wordt gekeken hoe de eigen politieke doelstellingen in een bepaalde concrete situatie optimaal kunnen worden

Te abstract

Beide stromingen, het liberalisme zowel als het socialisme, hebben op de vrijheid en de gelijkheid een nogal abstracte kijk. Bovendien gaat men te veel uit van een fictief en uniform mensbeeld.

Liberalen hebben de neiging de vrijheid te juridisch te zien. Men voelde ook niet aan dat aan bepaalde materiële voorwaarden voldaan moet zijn, voordat de mens gebruik kan maken van zijn vrijheid. Liberalen hebben de neiging in het politieke en maatschappelijke leven te veel uit te gaan van de sterke, de eerlijke en de ondernemende mens. De zwakkeren of juist daar tegenover de mens die wordt gedreven door een ongebreideld egoïsme vallen buiten hun mensbeeld. Dit heeft weer gevolgen voor het praktische politieke beleid. Tegelijkertijd heeft het soms tomeloze individualisme van de liberale burgerij tot gevolg gehad dat bij anderen de zorg voor de persoonlijke ontplooiing gezien wordt als iets zelfzuchtigs. Het socialisme wordt gekenmerkt door een collectivisme en een sterk etatisme. De socialisten kunnen maar moeilijk uit de voeten met de steeds weer de kop opstekende neiging van de mens om zich van een ander te onderscheiden. Toch dreigen we in een soort verlichte tirannie terecht te komen, als we alle mensen volgens den type zouden modelleren. Voor de meeste mensen is sociale zekerheid van levensbelang. Het is vanzelfsprekend dat een progressieve overheid zich daarvoor inzet. Andere mensen hebben daarentegen behoefte aan een zekere spanning in het leven. Een ambtelijk beroep lijkt hen verstikkend. Het hoort voor hen bij het leven dat ze een zeker risico lopen. Daar zal een progressieve overheid evengoed rekening mee hebben te houden. Ieder volwassen mens heeft er recht op de kans te lopen op zijn gezicht te vallen. Een politiek die dit onmogelijk maakt, zal altijd als onderdrukkend worden ervaren en zal niet in staat

zijn mensen te overtuigen. De gelijkheid noch de vrijheid mogen verabsoluteerd worden. Volstrekte gelijkheid zou een zodanige controle vragen dat er een staatsordening en een overheidsgezag nodig zouden zijn die niet veel meer van de democratie zouden overlaten. Nu al kan men allerlei verschijnselen van verzet bespeuren tegen een dominante overheid, zoals de ontduiking van belastinggelden, het zwarte geldcircuit en de anarchistische tendensen bij de jongeren in de actiewereld.

We moeten ons niet door een fictief mensbeeld van de mens van vlees en bloed laten vervreemden. Mensen zijn verschillend en willen zich onderscheiden. Veel mensen zijn ook bang voor veranderingen, zelfs progressieve mensen als het erop aan komt. Een al te regelende overheid ervaren ze als bedreigend. Linkse politiek zal hiervoor begrip moeten tonen. Als men mensen wilt overtuigen, moet men weten waar ze zich geestelijk bevinden. Dit is erg belangrijk, omdat progressieve politiek alleen verwezenlijkt kan worden door mensen te overtuigen. Veel linkse partijen geven echter juist blijk van enorm veel onbegrip voor wat er onder de mensen leeft. Door dit emotionele tekort vervreemdt men onnodig velen van zich en is het moeilijk nieuwe ontwikkelingen te onderkennen en daar op in te spelen.

Andere tijden, andere mensen, andere problemen

Voor de socialisten kunnen maar moeilijk met nieuwe ontwikkelingen uit de voeten. Zelfs als het om gunstige ontwikkelingen gaat, die ze zelf voor een deel op gang gebracht hebben.

Zo is het feit, dat de klassentegenstellingen in West-Europa sterk gerelativeerd zijn, nauwelijks in hun politieke analyse verwerkt. Een politieke partij moet toch weten tot welke

groepen ze zich richt. Dit is van grote betekenis voor een juiste politieke analyse en voor de gewenste politieke stijl. De maatschappelijke klassen zijn in Europa amorfer geworden. Men heeft niet meer duidelijk aan de ene kant de schatrijke ahnachtige kapitalist en aan de andere kant de rechteloze arbeidersmassa, 'de verworpenen der aarde'. Dit heeft echter ingrijpende politieke consequenties. Bij scherpe klassentegenstellingen passen bijvoorbeeld simpele zwart-wittekeningen. Indien deze klassentegenstellingen, zoals thans, minder scherp geworden zijn, kan men zo'n zwart-wittekening niet meer gebruiken. Dit doet dan demagogisch aan.

De verschillende maatschappelijke klassen gaan tegenwoordig veel meer in elkaar over en dat vraagt een genuanceerder aanpak. Veel potentiële kiezers van de PvdA, ook uit de lagere inkomensgroepen, herkennen zich niet meer in het proletarisch beeld dat de PvdA van hen heeft. De moderne werknemer is in sterke mate gedeproletariseerd. Als hij lid van het FNV is, wil dat niet zeggen dat hij liever naar de VARA dan naar de Tros kijkt. Er is meer veranderd. Vroeger was de arbeider gewend overal paternalistisch te worden behandeld. Het streven naar een sterke overheid om hem tegen uitbuiting te beschermen, lag dus voor de hand. Naarmate de moderne werknemer meer deel had aan de gestegen welvaart en hij beter onderwijs had genoten, werd hij mondiger. Voor de moderne gedeproletariseerde werknemer is een al te regelende overheid ook minder aantrekkelijk geworden. De socialistische oplossingen zijn voor hem daarom minder vanzelfsprekend dan voorheen.

Een socialistische partij heeft tegenwoordig niet alleen te maken met het verschijnsel van de deproletarisatie van de arbeidersklasse, maar ook met het feit dat de arbeidersklasse qua omvang de laatste decennia is teruggelopen. De arbeidersklasse ging voor een deel via hun kinderen op in de

nieuwe middenklasse. Als een klasse emancipeert, krijgen de individuele leden ervan, of hun kinderen, nieuwe mogelijkheden om zich maatschappelijk te ontplooien. Ze krijgen gedeeltelijk andere belangen en verliezen na kortere of langere tijd de kenmerken van hun oorspronkelijke Masse. Politiek reageren ze anders dan de categorie waaruit ze oorspronkelijk voortkwamen.

Dan is er de skepsis. De moderne mens met een redelijke algemene ontwikkeling, die over voldoende informatie beschikt, is skeptisch. Ideologieën zijn verdacht geworden en grote woorden hoeven niet meer zo nodig. Dat verschijnsel van de skepsis ziet men net zo goed bij de nieuwe middenklasse als bij de gedeproletariseerde arbeider. Een redelijke politicus, die eerlijk en welwillend overkomt en die toegeeft niet overal pasklare antwoorden op te weten, spreekt daarom tegenwoordig meer aan dan degenen die veel beloven en pretenderen een remedie te hebben tegen alle kwalen. De skepsis van de kiezer staat diametraal tegenover de ontwikkelingen binnen het kader van de PvdA, die veel meer in demagogische richting gaan.

Aangezien in de PvdA de volksvertegenwoordigers, meer dan in welke andere partij dan ook, van het partij kader afhankelijk zijn, is de kloof tussen de PvdA en haar potentiële kiezers alleen op deze gronden al volstrekt begrijpelijk. Men ziet precies hetzelfde verschijnsel in Engeland, waar de Labour Party in korte tijd erg van haar kiezers vervreemd raakte. Partijvoorzitter Max van den Berg van de PvdA is een duidelijk exponent van het kernkader van de partij, waarin buitenstaanders zich moeilijk herkennen. Telkens als hij voor de PvdA publiekelijk optreedt, zal hij meer kiezers van de partij vervreemden. Illustratief hiervoor is de opmerking van een progressieve Brabantse toehoorder van Van den Berg, die na diens verkiezingspeech zei: 'Elke keer als ik die man hoor praten, weet ik weer beter waarom ik geen

socialist ben.' Het was daarom een blunder om Van den Berg de `nieuwe bescheidenheid' en het `nieuwe realisme' te laten afkondigen in januari 1982. De eerste stap tot imagoverbetering zou gezet zijn als Van den Berg wat terughoudender zou worden.

Links buiten de traditionele kaders om

De laatste tientallen jaren zijn er steeds meer mensen gekomen die vanuit een andere dan de traditioneel structuurgerichte socialistische benadering kiezen voor progressieve politiek. Dit ziet men bij een deel van de nieuwe middenklasse en vooral ook in kerkelijke kring. Te denken valt aan de uitspraken van de Wereldraad van Kerken, de Raad van Kerken in Nederland, van bisschopsconferenties zoals die te Puebla, aan de nieuwe-levensstijlbeweging en aan de activiteiten van de basisgemeenten.

Het beperkt zich hierbij niet tot enige progressieve kerkelijke leiders die aardige dingen zeggen. Zo ging het ongeveer tijdens de `doorbraak' na de tweede wereldoorlog. Electoraal gezien ging het toen grotendeels om generaals zonder leger. De invloed van de theologie van Karl Barth waarbij christelijke partijvorming werd verworpen, beperkte zich vooral tot de intellectuelen. De gewone orthodoxe kerkganger bleef meestal bij zijn traditionele electorale gedrag en koos vooralsnog voor de confessionele partijen. Hierin is veel verandering gekomen. De kerkelijke achterban mengt zich meer dan ooit zelf in de discussie. Men ziet in deze kringen vaak dat mensen eerst betrokken zijn bij een bepaald onderwerp en hiervoor actie voeren. Hierop volgt dan een proces van politieke bewustwording. Voor de progressieve politiek biedt dit in veel opzichten gunstige perspectieven.

Het is dan wel zaak dat de eigen mentaliteit van genoemde

groep wordt onderkend en gerespecteerd. Het gaat zoals gezegd meestal om mensen die aan de hand van concrete feiten zijn gaan inzien, dat individuen en groepen het slachtoffer kunnen zijn van ons maatschappelijke systeem en dat ze daarom politiek actief moeten worden. Solidariteit met de zwakkeren zegt hen veel. Je zou kunnen zeggen dat van de revolutionaire trits hen de broederschap het meest aanspreekt. Men voelt zich vooral persoonlijk verantwoordelijk en is als zodanig ook aanspreekbaar. Men is voorstander van structurele hervormingen opdat de mens als persoon beter tot zijn recht kan komen. De term 'een verantwoordelijke samenleving' afkomstig uit de wereld van de oecumene, geeft dit nog steeds het beste weer. Men is niet dogmatisch, wel geëngageerd, fanatisme verfoeit men. De maatschappijanalyse is niet zo zeer motiverend, als wel de persoonlijke betrokkenheid. Een groepje als 'Christenen voor het Socialisme' is daarom niet representatief voor het meelevende kerkvolk, zelfs niet voor het toenemend aantal progressieven onder hen.

Traditioneel links bepleit uiteraard ook structurele veranderingen, omdat men vindt dat structuren de mens tot slaaf kunnen maken, maar het accent ligt meer op de abstractie van analyse en van ideal.' dan op de persoon en zijn verantwoordelijkheid. Dit kan koel en theoretisch overkomen, alsof structuren en ideeën boven de mens gaan. Links heeft tal van goede zaken bepleit en doet dat nog, maar het valt niet te ontkennen dat met name die aspecten die de persoonlijke ontwikkeling van de mens betreffen, soms niet of pas laat ontdekt werden. Denk alleen maar aan de gevolgen van de grootschaligheid of aan het feit dat de vrouwen er zelfs in een linkse partij hard tegenaan moeten om hun emancipatie te bevechten.

De linkse politiek heeft daarom een extra dimensie nodig. Ze zal meer persoonsgericht moeten zijn. Dit betekent dat men

meer dan voorheen een beroep doet op de persoonlijke verantwoordelijkheid van de mens en dat men duidelijk maakt dat het in de politiek primair om de mens en zijn ontplooiingsmogelijkheden gaat. Zo'n progressieve, meer persoonsgerichte politiek, die we ook een humanistische of neopersonalistische politiek zouden kunnen noemen, heeft pertinent geen miskennis of verwaarlozing van een structurele of analytische benadering van de maatschappij in te houden. De maatschappelijke werkelijkheid kan niet zonder analyse en actie worden veranderd. Het gaat echter om meer. Marxistische filosofen zoals Bloch en Garaudy hebben ook weet van het emotionele en intuïtieve tekort van traditioneel links. Bij Bloch gaat het erom dat al het streven naar een nieuwe samenleving, die als een hoopvol perspectief wenkt, moet worden gedragen door een warme onderstroom. Links zal zich moeten losmaken van het dogmatisme en de hoofdzakelijk structuurgerichte kilheid.

Naar mijn mening kan de warmte voor de mens, gecombineerd met een hoopvol toekomstperspectief, de verbinding zijn tussen de linkse krachten en bij voldoende uitstraling links zijn traditionele grenzen doen overschrijden en een meer creatieve politiek mogelijk maken. Dit zal beslist ingrijpende politieke consequenties hebben.

Doemdenken is voor rechts

In 1918 publiceerde de reactionaire cultuurfilosoof Oswald Spengler zijn beroemde werk: *Der Untergang des Abendlandes*. Merin voorspelde hij het einde van de westerse cultuur omstreeks het jaar 2000. De laatste tijd lijkt deze cultuurpessimist zeer veel navolgers te hebben gekregen. Het is daarbij opvallend dat juist veel progressieve intellectuelen, journalisten en politici blijken geven van een sombere kijk op de toekomst. Natuurlijk zijn er genoeg redenen voor somberheid; denk maar aan de bewapening, de energie en grondstoffenproblematiek, de milieuvervuiling en de verschillen tussen arm en rijk.

Bij sommigen, zoals gezegd met name in progressieve kring tegenwoordig, gaat die somberheid over in een soort noodlotsgedachte die wordt aangeduid met de term 'doemdenken'. De doemdenker is ervan overtuigd dat het fout zal aflopen met mens en samenleving en dat alles eigenlijk voor niets is geweest. 'Dit doemdenken is ten ene male strijdig met de optimistische traditie van links.' In haar intrede in 1981 hekelde Lea Dasberg, hoogleraar historische pedagogiek, scherp de ongunstige invloed van het doemdenken op onderwijs en opvoeding. Het is nuttig dat we ons afvragen wat de consequenties zouden kunnen zijn van het huidige doemdenken voor de linkse politiek.

Rechts heeft nooit veel vertrouwen gehad in de mens en zijn mogelijkheden. Conservatieven en reactionairen waren altijd al zwartkijkers. Huns inziens is de mens geneigd tot alle kwaad en niet in staat tot erg veel goeds. Zeker niet als de mens los van de traditionele heersers en van het kerkelijk gezag zijn eigen bestemming zou bepalen. Vroeger, in de

goede oude tijd was het altijd beter en veranderingen in de bestaande orde ziet men als achteruitgang. Daarom is men voorstander van een sterk gezag en bepleit men van tijd tot tijd een ethisch reveil, een terugvallen op vroegere normen en waarden. Sinds de Franse revolutie hebben conservatieve en reactionaire denkers over staat en maatschappij zoals Burke, De Maistre en De Bonald zich hierop gebaseerd en zich tegen elke vooruitgang verzet. Eigenlijk wortelen hierin nog steeds de simpele waarheden die rechtse populistten zoals Strauss, Wiegel en Reagan hanteren om hun kiezers aan zich te binden.

De gedachte aan een betere wereld, aan een samenleving waarin de mens zich volgens eigen inzichten zou kunnen ontplooien was nooit de stimulans voor een rechts beleid maar inspireerde progressieven en revolutionairen. Rousseau zou nooit de gedachte van de volkssouvereiniteit hebben gelanceerd als hij net had geloofd in de mogelijkheden van het volk. Marx zou nooit zijn aanval op het kapitalisme zijn begonnen indien hij er niet van overtuigd was geweest dat een betere samenleving tot stand zou komen.

Erosie

Het optimisme van links blijkt uit het feit dat men er van uitgaat dat de maatschappij te veranderen is en dat de mens als redelijk wezen bij een redelijke behandeling zich redelijk zal gedragen. Het optimisme vindt zijn oorsprong in het vooruitgangsgeloof uit de tijd van de Verlichting. Het speelde ook in liberale kringen een belangrijke rol. Door het ontstaan van de eerste wereldoorlog en door de gruwelijke strijd werd dit vooruitgangsoptimisme in zijn grondvesten geschokt. Daardoor sloeg Spenglers sombere visie dan ook in bredere kring na 1918 aan. Het dadaïsme was na de eerste

wereldoorlog een kunstuiting die getuigde van het gevoel van volstreekte absurditeit van alles. Alleen de communistische revolutie in Rusland leek voor links een hoopgevend gebeuren. De dageraad van een rechtvaardige samenleving leek te gloren. Des te groter was daarom de teleurstelling toen in de loop van de jaren twintig en dertig de Sovjetrussische werkelijkheid zich steeds verder van de linkse idealen bleek te verwijderen. Daarbij kwam de sterker wordende zorg om het opkomend fascisme. De tweede wereldoorlog met zijn totale oorlogsvoering en zijn vele vernietigingskampen liet zo goed als niets over van het beeld van de redelijke en tot het goede geneigde mens.

De pessimistische visie van het existentialisme paste daarom uitstekend bij het sombere levensbesef van de na-oorlogse progressieve intellectuelen. Het oorspronkelijk zo optimistische mensbeeld van links bleek steeds verder afgebrokkeld en uiteindelijk definitief verstoord. Wat het maatschappijbeeld aangaat was er natuurlijk at lang geen sprake bij links van een eensgezinde visie. Na de tweede wereldoorlog zien we bij de socialisten echter dat het maatschappelijk ideaal grotendeels verengd werd tot dat van de welvaartsstaat. De restanten van het vooruitgangsgeloof werden hierop geënt. De welvaarts groei leek eindeloos. De verontrusting over de koude oorlog werd erdoor verdrongen. Om te kunnen meewerken aan de opbouw van de welvaartsstaat accepteerden Franse en Hollandse socialisten, zij het niet zonder morren, de verantwoordelijkheid voor de koloniale oorlogen in Indo-China, Nederlands-Indië enz. Pas in de jaren zestig kwam er kritiek op deze at te eenzijdig materialistische benadering en op de verenging van de progressieve idealen. Aanvankelijk bleef het geloof in de onbegrensde groei nog wel gehandhaafd en de detente leidde de aandacht enige tijd of van de toch maar voortdurende bewapeningswedloop. Toen volgden de nieuwe ontwikkelingen. De Club van Rome

overrompelde ons met de sombere prognoses voor onze welvaartsstaat. De energiecrisis toonde voor het eerst de westerse kwetsbaarheid door hun afhankelijkheid van de olielanden. Met de Russische inval in Tsjecho-Slowakije vervloog de hoop op een socialisme met een menselijk gezicht binnen de Oostbloklanden. De teruglopende economie en de toenemende werkloosheid toonden de grenzen van de welvaartsstaat. Wat het maatschappelijk verwachtingspatroon aangaat bleek iedereen, inclusief links, met lege handen te staan. Links voelde zich extra machteloos omdat het alles van de welwillende overheid verwachtte en juist de verzorgingsstaat waarin de overheid zo'n belangrijke rol speelt, kwam vast te zitten. Deze gegevens, samen met de tegenvallende resultaten van de hervormingsbeweging uit de jaren zestig, veroorzaken een somberheid, een noodlotsgedachte die we kunnen aanduiden met doemdenken.

Politieke gevolgen

Natuurlijk zijn er genoeg redenen tot somberheid. Jets anders is het of men zich daardoor zo laat beïnvloeden dat het zicht op positieve ontwikkelingen en de hoop op een betere toekomst verloren dreigen te raken. Het doemdenken is namelijk zowel voor de opvoeding als voor linkse politiek ondermijnend. Beide hebben alleen een kans als men gelooft in de mens en zijn toekomstmogelijkheden. Daarom was de waarschuwing van Lea Dasberg zo terecht. Ze ontkent niet de gevaren die de mensheid bedreigen, maar ze heeft er bezwaar tegen als deze worden gepresenteerd als een noodlot. Het is fnuikend voor jonge mensen als deze dagelijks thuis, op school en via de media horen dat ze eigenlijk overbodig zijn, dat ze geen toekomstperspectief hebben en dat er alleen reden voor somberheid zou zijn. Een mens kan namelijk niet

bewust en actief de toekomst tegemoet treden als hij slechts met zorg en angst wordt geconfronteerd. Deze opvattingen over de opvoeding zijn net zo goed van toepassing op linkse politiek omdat alléén een hoopvolle toekomstverwachting inspireert tot een hervormingsgezinde mentaliteit.

Het doemdenken is daarom vooral voor links ongunstig. Een at te sombere kijk op de toekomst veroorzaakt defaitisme en versterkt de passiviteit van de meeste mensen. Waarom zou je je druk maken als de toekomst toch zo uitzichtloos is. Dit is nu juist een benadering die niet bij een linkse, maar bij een rechtse mentaliteit past. Het conservatisme vaart hier wel bij. Een ander gevolg van het doemdenken is dat veel mensen hun toevlucht zoeken tot allerlei vormen van escapisme. Ze willen dan ontkomen aan hun gevoelens van persoonlijk en maatschappelijk onbehagen. De sensatiepers van Van der Meyden en consorten biedt hiervoor soelaas evenals allerlei vormen van sportverdwazing. Een politicus als Van Agt onderkent deze verschijnselen. Hij speelt er handig op in. Af en toe op een racefiets, of met honderdduizend Nederlanders bij de Tourfinish in Parijs en vooral weinig over echte politiek praten.

Nog ernstiger wordt het als mensen door gebrek aan uitzicht op een betere toekomst hun vertrouwen in de parlementaire democratie verliezen en enerzijds oplossingen gaan zoeken in de richting van een sterke man of een totalitair systeem of anderzijds de anarchie verkiezen. De aanwezigheid van zwarte vlaggen bij demonstraties van allerlei activistische jongeren is wat het laatste betreft zeker een signaal dat het vertrouwen in het parlementaire stelsel terugloopt. Hoop op een betere samenleving en een links beleid zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Jaurès constateert in zijn *L'histoire socialiste* niet voor niets dat voor het ontstaan van een revolutie een begin van hoop is. Veranderingen kunnen niet alleen worden tegengegaan door mensen informatie te ont-

houden, maar ook door ze de hoop te ontnemen.

Toch hoop

De problemen zijn er natuurlijk en ze zijn levensgroot, maar als alleen ontmoediging er het gevolg van is, als linkse mensen de hoop verliezen, zitten we fout.

De somberheid bij links is, zoals gezegd, zeker ook een gevolg van de frustraties na de jaren zestig. Daarnaast moeten we niet vergeten dat een deel van de jonge progressieve intellectuelen uit de jaren zestig inmiddels zelf een stukje establishment zijn geworden, een stukje establishment in een vastgelopen verzorgingsstaat. De identificatie met de bestaande orde zou bij hen wel eens zo groot geworden kunnen zijn dat een bedreiging van de bestaande orde als een bedreiging van de eigen positie wordt ervaren. Dit zal bij hen het optimisme niet bevorderen.

Toch zou ik de somberheid wat willen relativeren. In de eerste plaats leert de geschiedenis ons dat er vaker sombere perioden voorkwamen waarin de lucht vol was van onheil en ondergang. Tegen het jaar duizend verwachtte men het einde van de wereld, aan het einde van de middeleeuwen was het een en al somberheid, lees *Herfsttij der Middeleeuwen* van Huizinga er maar op na. Toch volgde hierop de immense opbloei van de renaissance.

Het is ook goed de geschiedenis van links te kennen. Uit het vagevuur van het 19de-eeuwse kapitalisme heeft men toch de sociale wetgeving weggesleept en aan autoritaire staten heeft men het algemeen kiesrecht ontfutseld. De jaren zeventig waren niet alleen negatief. Ze brachten ons meer individuele vrijheid, een vrijere seksuele moraal, minder autoritaire opvoedingsmethoden en bovenal waren het de jaren van de emancipatiebewegingen.

Zeker, de huidige wereld wordt door vele gevaren bedreigd. Toch moeten we bedenken dat de werkloosheid en het tekort aan energie en voedsel eigenlijk geen schaarsteproblemen zijn, maar problemen die alles te maken hebben met een eerlijker verdeling. Het wordt daardoor echter steeds duidelijker dat ingrijpende wijzigingen van de maatschappij en van de heersende mentaliteit nodig zijn. Men zou kunnen zeggen dat de confrontatie met al die problemen voorkomt dat we ons kunnen verzoenen met een maatschappelijke orde die uitgaat van de oneerlijke verdeling van bezit en macht, waarin mensen in hun werk- en woonsituatie volstrekt van zichzelf vervreemd raken en waarin ze via rolpatronen worden geprogrammeerd. Links was via de opbouw van de welvaartsstaat al aardig met zo'n verzoening bezig, hoewel de vervreemding van de mens daarbinnen onvoorstelbaar is. Ook hier zien we weer dat links bij zichzelf opnieuw te rade moet gaan wat haar oorspronkelijke idealen zijn en welke visie men thans op de mens en zijn mogelijkheden heeft.

Jouw rechtsorde is mijn rechtsorde niet

*Dé rechtsorde bestaat niet,
maar zonder een rechtsorde is er geen recht!*

Voor een rechtse partij is de handhaving van de rechtsorde in principe een simpele zaak, omdat de handhaving van orde en gezag voor rechts vanzelfsprekend is. Bij links daarentegen leeft het besef dat links zelf is ontstaan uit het verzet tegen een eerder bestaande orde. Daarom heeft men er behoefte aan de vraag te stellen hoe het staat met het morele gehalte van de rechtsorde, d.w.z. welke rechtsorde is er eigenlijk in het geding.

Enerzijds zitten er in onze huidige rechtsorde een aantal onrechtvaardigheden en dwaasheden ingebakken, waar links zich dan ook tegen verzet, maar anderzijds liggen er een aantal essentiële waarden in onze rechtsorde verankerd die het verdedigen alleszins waard zijn.

Bovendien is onzorgvuldig omgaan met de rechtsorde erg gevaarlijk. De democratie heeft immers spelregels nodig die worden gerespecteerd door links en rechts en de zwakkere heeft meer nog dan de sterkere een wet nodig, die hem beschermt.

Wat voor recht beschermt onze rechtsorde?

In het Londen van het begin van de vorige eeuw kon het voorkomen dat een uitgehongerde jongen die al enkele dagen niets te eten had gekregen tot de galeien werd veroordeeld omdat hij een brood had weggenomen. De vertegenwoor-

digers van de heersende klasse vonden dat zo iemand, die het eigendomsrecht van anderen niet ontzag, de rechtsorde aantastte en voor galg en rad opgroeide. Tegenwoordig zal elk weldenkend mens begrip hebben voor de handeling van die jongen. Juist de rechtsorde zal veroordeeld worden waarbinnen kinderen kunnen verrekken van de honger en het recht op eigendom van een hogere orde wordt geacht dan het recht van ieder mens om in zijn eerste levensbehoeften te kunnen voorzien.

Het kraken van een pand door mens en die geen dak boven het hoofd hebben, ligt volgens mij in dezelfde sfeer als het stelen van een brood door een hongerige. Het recht om een dak boven je hoofd te hebben en te beschikken over een klein stukje eigen wereld is van een hogere orde dan het onbeperkt eigendomsrecht.

Als er schaarste is, kunnen goederen worden gedistribueerd. Als boer Koekoek zijn pony's slecht behandelt, heeft hij misbruik gemaakt van zijn eigendomsrecht en dan doen we daar wat tegen. Onbeperkt eigendomsrecht kan voor links trouwens nooit bestaan. Het eigendomsrecht is niet los te zien van de manier waarop de maatschappij in elkaar zit. Dat wil zeggen dat het recht op eigendom daar zijn grenzen vindt waar anderen, met name zwakkeren, er de dupe van kunnen worden. Woningzoekenden zijn de dupe. Nog steeds zijn er in Amsterdam tienduizenden woningzoekenden. Het is begrijpelijk dat de aanblik van leegstaande panden die louter en alleen leegstaan omdat de eigenaar dat wil, uitermate geschikt is om bij woningzoekenden agressie op te wekken en hen in de verleiding te brengen het recht in eigen hand te nemen. Speculatie met woningen is naar mijn mening misbruik van het eigendomsrecht.

Een van de hoofdpunten bij het kraakgebeuren is dan ook dat de krakers in de misstand van de woningnood het morele recht vinden de acties te ondersteunen waarbij ze soms op

gespannen voet komen te staan met de rechtsorde en dat het gezag — zeker als het door linkse politici wordt uitgeoefend — aarzelt indien het de huidige rechtsorde inclusief het ingebakken onrecht moet verdedigen.

Het woonrecht als grondrecht

Elke zaak heeft meer kanten, ook deze kwestie van de woningnood. De overheid is natuurlijk overvallen door een aantal ontwikkelingen die de woningnood heeft vergroot. Dit geldt in het bijzonder voor Amsterdam. Deze stad kent veel verkrotte woningen in oude wijken. De huren voor de gerenoveerde woningen zijn door de oorspronkelijke bewoners niet op te brengen. Er vindt een voortdurende toestroming plaats van allerlei buitenlanders. Bovendien is er een verschuiving in de gezinssamenstelling. Vooral in de grote steden neemt het aantal echtscheidingen toe. De vroegere partners hebben ieder een aparte woning nodig. De jeugd is eerder zelfstandig en gaat om allerlei redenen eerder het huis uit. De ouderen gaan op een latere leeftijd dan vroeger naar een bejaardentehuis. Dat betekent een langere 'zelfstandige' levenscyclus. Bij de — met name in de steden — steeds meer voorkomende LAT-relaties (Living Apart Together) blijven de partners zelfstandig wonen. Men hecht meer aan privacy. Steeds minder mensen willen en behoeven kamers te verhuren. Er zijn dus wel verklaringen te vinden voor het feit dat er te weinig woningen zijn. Maar voor iemand die de woningnood aan den lijve ervaart, is zo'n verklaring in geen enkel opzicht een excuus.

Troebel water

Het kan echter niet worden ontkend dat het hele kraakge-

beuren veel mensen trekt die op sensatie belust zijn en dat figuren een kans krijgen om in troebel water te vissen.

Zijn dat echter steekhoudende argumenten tegen het kraken? Werd het troebele water niet veroorzaakt door het feit dat de woningnood tientallen jaren gebagatelliseerd werd? De Nederlandse burger die verontrust is als 'gezag en orde' in het geding zijn, laat deze misstand rustig voortslepen. Hij zit immers goed. De meeste mensen vergeten de urgentie van de woningnood, zodra ze zelf een woning hebben.

Het blijft het probleem van een minderheid, die men vooral onder de laagste inkomens en dus veel bij de jongeren moet zoeken. Daarom gebeurde er te weinig, ondanks het grote aantal huizen dat er werd gebouwd.

Het eigendomsrecht werd niet gerelativeerd, het recht op eigen woonruimte vond nauwelijks principiële erkenning. Ondanks de slepende ellende van de woningnood diende de regering geen effectieve leegstandswet in en ondanks deze woningnood en de werkloosheid in de bouw kwamen de regeringen met te lage overheidsbijdragen voor de stadsvernieuwing en voor sociale woningbouw.

De bouw van woningen voor één- en tweepersoonshuishoudens en voor leefgemeenschappen kwam nauwelijks van de grond. De woningnood heeft echter twee kanten. Enerzijds is het op zich een levensgroot probleem dat veel mensen uit de lagere inkomenscategorieën treft, anderzijds is het tegelijkertijd een symptoom van datgene wat er in onze samenleving niet deugt. Daarom heeft het kraken tevens een symboolfunctie als maatschappelijk protest.

Het kraken staat niet op zichzelf

Het zou een volslagen misvatting zijn als we het kraken als een geïsoleerd gebeuren zouden zien. Het militante gedrag

van de krakers zien we in toenemende mate ook bij de milieuorganisaties. Niet alleen hier maar ook in Duitsland neemt het activisme toe. Daar zijn het vooral de milieubeweging en de antimilitaristische organisaties die zich militant opstellen. Zelfs een rijke stad als Zürich in het door en door burgerlijke Zwitserland heeft te maken met revolterende jongeren. Berlijn, Rome, Frankfort, Zurich en Amsterdam zijn niet los van elkaar te zien.

Het gaat daarbij om dieper liggende achtergronden, om een breed verspreid onbehagen over de westerse technisch hoogontwikkelde samenleving waarin de menselijke maatstaf en de menselijke zingeving zijn zoekgeraakt. De woningnood is een schrijnend probleem dat om een oplossing roept en staat door zijn symboolfunctie — voor het maatschappelijk onrecht — tegelijkertijd in verbinding met genoemd gevoel van onbehagen, dat internationaal merkbaar is. Amsterdam is natuurlijk extra getroffen door de woningnood en heeft bovendien te maken met een veelvoud aan problemen. Ik denk dat Amsterdam zonder het kraakgebeuren toch niet zo rustig zou zijn. Amsterdam is nog steeds geen provinciestad, maar een stad met een jeugd die intuïtief aanvoelt wat er nationaal en internationaal leeft. Zo was Amsterdam en zo is Amsterdam nog steeds. Voor de registratie van het politieke en maatschappelijke klimaat is er geen betere barometer denkbaar.

Onvrede

De vooroorlogse jeugd kende nog politieke idealen, geloofde nog in grote woorden. Ze was georganiseerd in de jeugdbeweging; soms werd ze politiek misbruikt, zoals bij de Hitlerjugend.

Na de oorlog kwam er een jeugd die zich minder wilde

binden. Schelsky publiceerde zijn Skeptische Generation. De Halbstarken, teddyboys en nozems verschenen ten tonele. Zij hadden politiek en maatschappelijk nog weinig onder woorden te brengen. Op lawaaierige wijze werden wat vage onlustgevoelens uitgeleefd. De overheden konden hen nog simpel aanduiden als jeugdige raddraaiers. Het overgrote deel van de jeugd was trouwens nog zeer volgzaam. Er was nog sprake van overzichtelijkheid. De Russen waren fout. De Amerikanen goed en de vrijheidsstrijders in de opstandige koloniën waren nog rebellen.

In de jaren zestig was er duidelijk sprake van een revoke van de jeugd. De uitingen werden massaler en heftiger. Politiek en maatschappelijk stelde men duidelijker wat men wel en niet wilde. De studenten in Parijs en Berkeley en de provo's in Amsterdam waren tegen de oorlog in Vietnam en tegen de verkalkte autoritaire maatschappijstructuren. Men wendde zich walgend af van de eredienst aan de afgod 'consumptie'. Vol minachting keek men neer op de kritiekloze massa, die men aanduidde als het klootjesvolk. Men verlangde een vrijere samenleving en meer creativiteit. 'De verbeelding aan de macht' schreef men op de muren in Parijs.

De jaren zeventig

Toen kwamen de jaren zeventig. Te veel veranderingen bleven uit. Het geduld werd te lang op de proef gesteld. De Club van Rome publiceerde zijn sombere prognose. De energiecrisis volgde: de westerse welvaart bleek eindig. Het westerse vooruitgangsgeloof was in zijn wortels aangetast. De jeugd trok zich teleurgesteld terug van het publieke terrein en bouwde een eigen alternatiefje.

Maar al was men politiek passiever, in het persoonlijke Leven werden de lijnen doorgetrokken. De grotere seksuele vrijheid

bleef, meer mensen gingen samenwonen en minder kinderen kregen een autoritaire opvoeding. Het persoonlijke kreeg meer aandacht. Belangrijk was daarbij, dat het feminisme zich in de jaren zeventig krachtig ontwikkelde. Allerlei minderheidsgroepen leerden beter voor zichzelf opkomen en botsten op de hardheid van de structuren.

De jeugd nu

Het activisme van de jeugd lijkt zich in golfbewegingen te manifesteren. Nu zou men dus over de derde golf van activisme kunnen spreken. Deze golf lijkt heftiger en rauwer dan de voorgaande. De geïrriteerde burger vraagt zich verontwaardigd af hoe de jeugd toch zo negatief kan zijn. Zij hadden het toch nog nooit zo goed?

Natuurlijk mogen wij niet generaliseren. Het gaat niet om de jeugd, maar om de spraakmakende groepen onder de jongeren. Wèl is het zo dat bij de onregelmatigheden van rond 30 april 1981 en ook bij sommige andere kraakgebeurtenissen de activisten en de ongeïnteresseerde relmakers samen in dezelfde hoek terecht kwamen.

Vallen al die acties eigenlijk niet onder de noemer van het collectieve gepruil en gedram van een verwende generatie? Ik denk dat die verwennerij maar gedeeltelijk klopt. Zeker, een deel van de jeugd is in materieel opzicht verwend, maar het overgrote deel is emotioneel ondervoed. De kinderen uit de middenklasse kunnen in materieel opzicht verwend zijn. Bij de kinderen uit de lagere inkomenscategorieën zie je partiële verwennerij. Ze krijgen soms speelgoed en snoep te veel, maar ze hebben geen eigen kamertje of speelruimte. Hierdoor ontstaat onevenwichtigheid. De behoefte aan frites en cola wordt vaak direct bevredigd, maar zaken die het werkelijke welzijn betreffen zijn soms zo duur, dat ze tot de

onmogelijkheden behoren.

Dan is er de emotionele ondervoeding. De huiselijke omstandigheden zijn in veel gevallen ongunstig. Het aantal echtscheidingen neemt nog steeds toe. Kinderen hebben het bier vaak veel moeilijker mee dan de buitenstaander veronderstelt.

Water en vuur

Het zou voor de hand liggen als de overheid een beleid zou voeren op het terrein van onderwijs en welzijn dat er op gericht was de jeugd meer geborgenheid en uitdaging te bieden. Niets is minder waar. Opvoeding en schaalvergroting verhouden zich als water en vuur. De klassen zijn veel te groot om de leerlingen in deze omstandigheden voldoende aandacht te geven.

In de jaren zestig toen schaalvergroting nog een toverwoord was, heeft men het voortgezet onderwijs via de mammoetwet met grote scholengemeenschappen opgezadeld. Wat zei het brugklasleerlingetje op de achterflap van de VPRO-gids:

duizend leerlingen
honderd leraren
en ik

Als een jongere die nadenkt, vooruit kijkt, wordt het hem/haar bang te moede. Als je wilt studeren, dreigt er een studiestop voor de richting die jij prefereert. Ben je van school, dan is er de jeugdwerkloosheid. Zoek je een eigen woonruimte, dan is die er niet. Het journaal spreekt over uitbreiding van de atoombewapening en hongersnood in de derde wereld. De volwassenen, de opvoeders, zijn in de ban van het doemdenken. Is het een wonder dat de bestaande rechtsorde en de maatschappij voor hen de belichaming zijn geworden van zinloosheid en uitzichtloosheid?

Links en de rechtsorde

In de vorige eeuw kon links terecht zeggen dat men geen boodschap had aan de toenmalige rechtsorde. Men had geen deel aan de macht en men had geen invloed gehad op de formulering van de rechtsregels. Nu is er sprake van een zekere tweeslachtigheid. Een linkse politicus moet criticus en hoeder zijn van de bestaande rechtsorde.

Enerzijds is er nog te weinig veranderd, bijvoorbeeld de economische machtsverhoudingen. Anderzijds zijn bepaalde ideeën van links, zoals de sociale wetgeving en het algemeen kiesrecht, in de bestaande rechtsorde geïntegreerd. Daarnaast weten linkse democraten dat er voor de besluitvorming maar één weg is, namelijk die van het democratisch overleg en zij beseffen maar al te goed dat minachting voor de wet uiteindelijk willekeur betekent, waarvan de zwaksten het eerste slachtoffer zijn.

De jaren dertig hebben bovendien geleerd wélke groepen de rechtsorde aan hun laars lapt en ten koste van wie.

Links opereert in het spanningsveld tussen kritiek op en verdediging van de bestaande rechtsorde. Dit raakt direct de identiteit van links. Rechts staat voor behoud van het bestaande en kan, zoals Wiegel op 30 april 1980, volstaan met te suggereren dat handhaving van de orde gewaarborgd is, maar links wordt geacht tegelijkertijd zijn idealen hoog te houden.

De rechtsorde is geen onveranderbaar gegeven. Men zal moeten openstaan voor nieuwe opvattingen over recht en onrecht. Het protest van de zwakkeren en de acties van minderheidsgroepen hebben meer dan een signaalfunctie, er ontstaat een begin van nieuw recht. Het gaat er niet alleen om dat onrecht wordt geconstateerd, maar dat in de samenleving de mogelijkheid bestaat om op democratische wijze het onrecht effectief te bestrijden.

In het praktische politieke beleid zal men bij voortduring blijk moeten geven van solidariteit met degenen die het slachtoffer zijn van het falen van de rechtsorde. Als aan die voorwaarde wordt voldaan, kan links zich geloofwaardig en met zelfvertrouwen inzetten voor de verdediging van de essentie van onze rechtsorde.

Dit moet en kan dan ook gebeuren zonder dat men een kwaad geweten heeft jegens de actievoerders en anderen die met de rechtsorde botsen. Geaarzel of halfzachtheid omdat men bang is bij linkse activisten uit de gratie te raken, zijn daarbij niet op zijn plaats.

De vastgelopen verzorgingsstaat

De lappendeken met de rode draad

De verzorgingsstaat zoals deze na de tweede wereldoorlog in het Westen is ontstaan, bracht een spreiding van welvaart die zijn weerga niet kent. Tot het midden van de jaren zestig ging het in de eerste plaats om de leniging van de meest urgente noden bij de kwetsbaarste bevolkingsgroepen. Daarna ging het steeds meer om de realisatie van allerlei wensen en verlangens, die niet direct op het terrein van de primaire levensbehoeften lagen. Men trachtte de welvaart zoveel mogelijk te spreiden door een stelsel van collectieve voorzieningen op het gebied van onderwijs, medische zorg, welzijnswerk, cultuur en milieu.

De verzorgingsstaat maakte niet alleen een einde aan de eerste armoede, ze bracht tot op zekere hoogte een nieuwe onafhankelijkheid voor velen. De werknemer werd minder afhankelijk van zijn werkgever, de bejaarde van zijn kinderen enz.

Tot rond 1973 leek aan de opbouw en de uitbouw van de verzorgingsstaat geen einde te kunnen komen. Dit was mogelijk door een ongekeerde economische groei, door een zelfbewust actief optreden van allerlei pressiegroepen en doordat een beroep op solidariteit aanvankelijk werkte. In ideologisch opzicht heeft de verzorgingsstaat veel weg van een lappendeken. Geen enkele politieke partij had de verzorgingsstaat in zijn uiteindelijke verschijningsvorm oorspronkelijk als ideaal voor ogen. De verschillende partijen hebben wel in meerdere of mindere mate hun bijdrage geleverd aan de vormgeving ervan. Door de aard van zijn sociale wensen en de kijk op de rol van de overheid heeft links en met name de sociaal-democratie zich het meest met de

verzorgingsstaat vereenzelvigd. Als men de vergelijking met de lappendeken doortrekt, zou men kunnen zeggen dat er niet alleen veel rode lappen in verwerkt zijn, maar dat er ook een rode draad door loopt.

De crisis

Sinds de oliecrisis in '73/'74 is er in de meeste westerse landen een terugval opgetreden in de economische groei. Als gevolg hiervan bleken bezuinigingen en beperkingen van de sociale voorzieningen nodig en konden ook allerlei andere collectieve uitgaven niet aan het snoeimes ontkomen. Ontsteld constateerde men, dat we in een crisis van de verzorgingsstaat zijn verzeild geraakt. Er waren echter eerder signalen die erop wezen dat er iets mis was. Is het niet een teken van oppervlakkigheid en van een materialistische instelling dat we nu pas alarm slaan?

De financiële problemen zijn groot en vragen om een oplossing, maar er was al eerder meer aan de hand. Dit doet natuurlijk niets of aan het feit dat de komst van de verzorgingsstaat het einde betekende van de eerste armoede en van de angst daarvoor en dat de emancipatie erdoor mogelijk werd. Maar de nieuwe onafhankelijkheid die we constateerden, was een relatieve. Zeker de halfhorige afhankelijkheid van de arbeider, de vernederende charitas en de neerbuigende welwillendheid van gevende familieleden e.d. verdwenen. Hiervoor in de plaats kwam echter de afhankelijkheid van de overheid en van haar welzijnsinstanties. De situatie is beslist verbeterd, maar ze is nog allesbehalve ideaal. Het is bovendien een probleem dat de hulpverlening steeds meer geprofessionaliseerd en gespecialiseerd is. De mens leerde niet zichzelf helpen, maar hij werd opnieuw afhankelijk van allerlei hulpverleners met hun paternalistische

rekjes en hun behoefte om hun onmisbaarheid te bewijzen. Daarnaast verdween met de komst van de verzorgingsstaat veel spontane hulpverlening. Er waren immers allerlei instanties die professioneel en `dus' beter waren en die er bovendien nog voor betaald werden ook. De Leidse socioloog C.J.M. Schuyt schreef in de Volkskrant van 1 mei 1981 terecht: `Tegelijk met de toegenomen vrijheid in levenssfeer en consumptiepatroon is er een afname van sociale bindingen en een afname van persoonlijke verantwoordelijkheid, onder meer doordat nu eerder dan vroeger wordt aangenomen dat de overheid moet zorgen voor de oplossing van problemen. Hiermee wordt de rol van de politiek telkens weer bevestigd en dus versterkt.'

Burenhulp en familie- en vriendenopvang verdwenen zo steeds meer. Dit werkt naar twee kanten ongunstig omdat er ook minder vaak een beroep op de mens wordt gedaan. De gevoelens van eenzaamheid en zinloosheid werden erdoor versterkt. Daarbij komt nog dat de verzorgingsstaat wordt gekenmerkt door grootschaligheid en bureaucratie, net zoals het grootste deel van het moderne bedrijfsleven trouwens. De maatschappij heeft daardoor een onpersoonlijk Kafka-achtig karakter gekregen, waarin de mens zich verloren voelt.

Met deze ontwikkelingen voor ogen zijn verschijnselen zoals de toenemende gewelddadigheid, het gebruik van drugs en de vele psychosomatische klachten minder verbazingwekkend. Maar dit zijn niet de enige signalen die erop wijzen, dat er iets mis is met onze verzorgingsstaat. De vergroting van het zwarte-geldcircuit is eveneens zo'n signaal. Kennelijk is er de laatste tijd een te zwaar beroep gedaan op de solidariteit. De mensen ervaren de hoge belastingen en de sociale premies niet meer als redelijk. Ze proberen er onderuit te komen. Te meer omdat ze er niet van overtuigd zijn dat de door hen opgebrachte gelden verantwoord en zinvol worden besteed. In dit verband wees ik al eerder op het taboe dat er bij links

rust op het begrip misbruik van sociale voorzieningen en op het inefficiënte gebruik van overheidsgelden. Zoiets is echter onverantwoord en nalatig ten opzichte van de verzorgingsstaat.

Als men zo'n zwaar beroep op de solidariteit wil doen, zoals dit in de verzorgingsstaat gebeurt, mag men dit soort zaken niet wegwuiven en aan rechts overlaten. Dit getuigt van nonchalance ten opzichte van de zwakkeren en van arrogantie ten opzichte van de sterken, de betalende burgers. Bovendien moeten er steeds weer gelden vrijgemaakt kunnen worden voor nieuwe noodzakelijke activiteiten.

Niet meer van hetzelfde maar anders

We moeten niet vergeten dat het ontstaan van de verzorgingsstaat samenviel met een periode van ongekeerde economische groei. Eigenlijk was er in de particuliere sector sprake van een uit zijn krachten gegroeid bestedingspatroon dat nauwelijks door de lasten van de collectieve voorzieningen leek te worden afgeremd. In zo'n situatie van ongebreidelde economische groei, deed verdeling natuurlijk niet zo'n pijn. Er werd immers gedeeld terwijl iedereen meer ontving. Nieuwe problemen werden opgelost met nieuwe overheidsgelden. Serieuze afwegingen behoefde men nauwelijks te maken.

Tot in de tweede helft van de jaren zestig ging het in de verzorgingsstaat vooral om de leniging van primaire levensbehoeften. Later kwamen ook andere wensen aan de orde en ging ook het aspect van herverdeling een belangrijke rol spelen. Degenen die meer verdienden, de actieven, merkten nu dat er van hen werd verwacht dat hun solidariteit zich zou uitstrekken tot deze niet direct primaire levensbehoeften. Daarbij kwam nog, zoals gezegd, dat er weinig aandacht

werd besteed aan de klachten over eventueel misbruik van de sociale voorzieningen en over inefficiënte besteding van de overheidsgelden in de welzijnssector. De irritatie nam toe en de rek raakte uit de solidariteit, net op een moment dat de recessie ontstond en de verdeling wél voelbaar werd.

Ik denk dat de somberen, de doemdenkers, die menen dat de gehele welvaartsstaat op instorten staat, ongelijk hebben. Ons nationale inkomen is nog ongekend hoog. We zullen wel ingrijpende maatregelen moeten nemen, maar als we willen, kan dat. We kunnen eerder met pensioen, we kunnen korter gaan werken, mits we maar accepteren dat we ook minder gaan verdienen. Als we dat doen, kunnen we ook gelden vrij maken voor industriële vernieuwing.

Het is natuurlijk volstrekt ongewenst dat er zo rigoureuze bezuinigd zou worden dat er een situatie van onderconsumptie ontstaat, die weer ongunstige gevolgen zou hebben voor de werkgelegenheid. Dit gevaar is zeker niet denkbeeldig. Nu eerst terug naar de verzorgingsstaat zelf. Deze bracht ons bevrijding van de angst voor armoede en uitbreiding van de emancipatiemogelijkheden van die groepen die daar eerst niet aan toe kwamen. Deze verworvenheden zijn een kostbaar goed en op bepaalde terreinen is er zeker nog uitbreiding gewenst. Dit kan, maar we zullen ons wel opnieuw moeten oriënteren en de verzorgingsstaat zal ook opnieuw georganiseerd moeten worden. Dat is niet erg, want we waren immers duidelijk op de verkeerde weg. Steeds meer van hetzelfde is zinloos, het gaat om nieuwe wegen. Minder geld hoeft niet persé ten koste van de kwaliteit van de verzorgingsstaat te gaan.

Laten we die kostenkant nog eens bekijken. De recessie dwingt ons nu tot bezuinigen, maar eigenlijk waren we jegens de burgers altijd al verplicht om zorgvuldig met overheidsgelden om te gaan. Bestedingen moeten ook aanspreken. De overheid zal zeer terughoudend moeten zijn ten aanzien van

die uitgaven die niet de basisbehoeften betreffen. Verschillende malen is aangetoond dat subsidies ten goede kwamen aan die groepen, die het niet direct nodig hebben. Moet men bijvoorbeeld betaald voetbal subsidiëren of de aanleg van een jachthaven. Mijns inziens soms hoogstens uit overweging van werkgelegenheid en mits verdere rendabele exploitatie mogelijk is. We moeten ons overigens geen al te grote illusies maken als de verzorgingsstaat zich primair zou beperken tot de zorg voor de basisbehoeften. De meeste gelden gaan hier immers gewoon aan op. Genoemde terughoudendheid ten aanzien van subsidies zou van beperkte financiële betekenis zijn, maar het is ook psychologisch van belang. Een gedeeltelijke invoering van het profijtbeginsel heeft eveneens zo'n direct-financiële kant en een meer psychologische betekenis. De rol van de staat wordt teruggedrongen, en de mensen worden wat meer verantwoordelijk voor hun uitgaven en voelen de financiële consequenties. Bovendien is er een meer realistische kijk nodig op de mens en zijn handelen, anders ondermijnen we de solidariteit. Natuurlijk zijn er mensen die misbruik maken van onze sociale voorzieningen net zoals er mensen zijn die belasting ontduiken. Het is hypocriet als linkse mensen het misbruik van sociale voorzieningen bagatelliseren en rechtse mensen hetzelfde doen met belastingontduiking. We moeten dit soort dingen gewoon constateren en er conclusies uit trekken. Zo is het ook met de efficiënte besteding van overheidsgelden.

De beheersbaarheid van de gelden

De laatste tijd is er nogal wat kritiek op het welzijnswerk losgekomen. Dit kwam extra hard aan omdat het lange tijd taboe was om het welzijnswerk te kritiseren. Zoiets was rechts en daarom liet men het dus. Hierin komt nu ver-

andering en dat is prima. Niet omdat we een nieuwe boosdoener nodig hebben, maar omdat welzijnswerk net zo serieus moet worden genomen als onderwijs, gezondheidszorg e.d.

Toch valt menige buitenstaander van de ene verbazing in de andere, als hij in aanraking komt met de welzijnssector. Er zijn verschillende bepalingen waarvan een leek kan zien dat ze inefficiënt zijn en derhalve kostenverhogend werken.

Zelf was ik als bestuurslid betrokken bij welzijnsorganisaties. Het valt meteen op, dat er nauwelijks controle is en dat er geen meetbare resultaten op tafel komen. De democratiseringsgolf uit de jaren zestig heeft ertoe geleid dat de positie van de besturen is uitgehold, maar er is nauwelijks overheidscontrole en inspraak van de cliënten is er evenmin. Een deel van de 'nieuwe vrijgestelden' is door deze democratiseringsgolf alleen maar extra geprivilegieerd.

Produktieresultaten zijn er niet en de inzet is evenmin meetbaar. Er zijn wel zeer merkwaardige bepalingen wat de financiële faciliteiten aangaat. Zo wordt het salaris van een medewerker in een gedemocratiseerde welzijnsorganisatie door het bestuur vastgesteld op voordracht van de zo goed als autonome staf. De criteria zijn dan ook te ruim. Daarbij komt dat een hogere inschaling van de medewerker voor het bestuur lucratief is, omdat dit de instelling automatisch meer overheadkosten oplevert. Dit werkt nog extra door bij ziekte. Een instelling waarvan ik bestuurslid was, beschikte over een fonds van enkele tonnen door de uitgekeerde gelden van de bedrijfsfondsen wegens ziekte van het personeel. Men was daar vaak ziek en erg gunstig ingeschaald.

Het is ook onlogisch dat men als organisatie eigenlijk altijd verplicht is bij de subsidie-aanvraag de begroting zo hoog mogelijk op te voeren als men het gewenste bedrag in handen wil krijgen. Men moet het vervolgens weer helemaal opmaken, anders dalen de kansen de volgende keer. Dus wordt

aan het eind van het jaar allerlei apparatuur en meubilair volstrekt onnodig vernieuwd. Men vraagt zich of waarom het welzijnswerk niet een inspectie heeft die op zijn minst werkt zoals bij volksgezondheid en onderwijs. De beheersbaarheid van de uitgaven op het terrein van het welzijnsbeleid is in elk geval een zaak van de eerste orde. Verdere uitbreiding van de kwartaire sector, zoals deze nu is georganiseerd, zou een ramp zijn. De werkwijze in deze sector is er het beste bewijs voor dat nationalisaties meestal geen oplossing zijn.

Een verantwoordelijke samenleving

Het gaat in de huidige crisis van de verzorgingsstaat om meer zaken dan de bekostiging alleen. Kenmerkend voor de verzorgingsstaat zijn immers de veronachtzaming van de persoonlijke verantwoordelijkheid en een bureaucrativering en schaalvergroting die de menselijke maat verre te boven gaat. Wil de linkse politiek de mens de mogelijkheden bieden om zich als persoon te kunnen ontplooien, dan zal deze zich moeten inzetten voor een maatschappijstructuur en een organisatiestructuur waarbinnen de mens tot zijn recht kan komen. Dit betekent dat het uiteindelijk om een samenleving gaat waarbinnen de mens zijn vrijheid en zijn verantwoordelijkheid voor zichzelf en voor anderen werkelijk kan beleven. Een maatschappij waarbinnen de mensen te veel voor zichzelf van de overheid verwachten en waarin men aanneemt dat de staat wel voor de anderen zal zorgen, heeft daarentegen een dehumaniserende invloed. In dit opzicht is een selectief profijtbeginsel meer dan een handigheidje om de financiële toestand te verlichten. Elk mens heeft er recht op naar vermogen de gevolgen van zijn daden te ervaren. We komen dan op het gebied van de terugdringing van de professionalisering van de welzijnszorg. In *De markt van*

welzijn en geluk zegt Achterhuis over de professionele zorg: Als gevolg hiervan verdwijnen de vermogens van de mens te genezen, te onderwijzen, te troosten, te helpen, zich te verplaatsen, huizen te bouwen en zijn doden te begraven.' Het is duidelijk dat de moderne richting in de welzijnszorg, waarbij men de professionalisering terugdringt en vervangt door professionele begeleiding bij zelfhulp krachtig moet worden gesteund.

Een herwaardering van het particulier initiatief is in dit verband eveneens op zijn plaats. Voorwaarde is daarbij wel dat dit particulier initiatief open is en democratisch wordt gestructureerd. De democratisering van het hele welzijnswerk is trouwens van groot belang.

Ten opzichte van de cliënten heerst er nog veel paternalisme, laat staan dat zij inspraak hebben of zelfs in bestuurlijke zin een rol zouden spelen. Toch is dit in verband met het toekennen van verantwoordelijkheid aan ieder mens van grote betekenis. In gedecentraliseerd welzijnswerk waar de bureaucratie is teruggedrongen, zal de cliënt ook in de besturen een rol moeten kunnen spelen.

De 'congregatieve' opbouw van de welzijnsvoorzieningen die A. de Zwaan onlangs in het NRC Handelsblad voorstelde, wat een gelijkwaardige participatie voor alle betrokkenen kan betekenen, zou hier mogelijkheden kunnen bieden. Ed van Thijn ventileerde in dit verband enige malen ideeën in dezelfde geest.

Het is een ongunstige ontwikkeling als het welzijnswerk zelf nieuwe behoeften naar meer welzijnsvoorzieningen stimuleert. Preventie mag dan ook niet het karakter krijgen van acquisitie van meer welzijnswerk. Eigenlijk zou de preventie moeten worden gericht op een vernieuwd voortgezet onderwijs. Op deze leeftijd beginnen jonge mens en daar een nieuwe fase in hun Leven. Ze zijn bezig met de ontwikkeling van hun persoonlijkheid, raken maatschappelijk geïnteresseerd, wor-

den bewuster betrokken bij de relatieproblemen van hun ouders en gaan zelf al intieme relaties aan. Drugs, youth for Christ, alcoholisme, alle andere vormen van escapisme dienen zich aan.

Op de komende middenschool en bovenscholen zal nog meer aandacht moeten worden besteed aan maatschappelijke vorming. Daar mag het gezien het bovenstaande echter niet bij blijven. Er zal een nieuw vak moeten komen, wat men 'humaniteit' zou kunnen noemen. Dit moet de jonge mens helpen inzicht te verkrijgen in zichzelf en hem leren zich voor anderen open te stellen, de ander te begrijpen en alleen of met de anderen zijn problemen op te lossen. Zo'n aanpak zou men pas preventie kunnen noemen.

Bij zo'n politiek past ook een onderwijsbeleid dat er niet alleen op is gericht de leerlingen te leren produceren, maar hen toerust om in hun werk medeverantwoordelijkheid te dragen en creatief en zinvol bezig te zijn.

De grootschaligheid, de bureaucratie en allerlei ondemocratische situaties zien we echter niet alleen bij de welzijnsorganisaties. Het bedrijfsleven is zoals bekend minstens even vaak grootschalig en nog ondemocratischer gestructureerd. Als het ons om menselijke maatstaven gaat, zal de overheid de kleinschaligheid in het bedrijfsleven moeten bevorderen. De democratisering van dit bedrijfsleven en de humanisering van de arbeid zijn eveneens van groot belang. Deze maatregelen zijn werkelijk preventief en passen in het beleid dat gericht is op persoonlijke ontplooiing van de mens.

De lege handen van de sociaal-democratie

Er wordt wel gezegd dat de crisis van de verzorgingsstaat de crisis van de sociaal-democratie betekent. Ik denk dat het één wel met het ander te maken heeft, maar dat wil nog niet

zeggen dat het een direct uit het ander zou voortvloeien. Natuurlijk hadden de sociaal-democraten grote invloed op het ontstaan en op de vormgeving van de welzijnsstaat. Andere groepen, zoals met name de christen-democraten, hadden echter eveneens een duidelijke eigen inbreng.

Mijns inziens is de samenhang tussen de crisis in de verzorgingsstaat en de crisis in de sociaal-democratie hierin gelegen dat nu heel duidelijk blijkt dat de PvdA, een sociaal-democratische partij, hier geen antwoord op weet. Zeker sommigen, zoals Wim Meijer, de fractievoorzitter van de PvdA, en André van der Louw, minister van CRM, signaleerden de problematiek, maar de huidige socialistische filosofie biedt weinig aanknopingspunten voor reële oplossingen.

De Engels-Duitse socioloog Ralf Dahrendorf is in dit opzicht erg somber. Volgens hem is de sociaal-democratie op haar retour. Ze is uitgeput, en niet in staat de actuele problemen te lijf te gaan. Sterker, de sociaal-democratie, zo stelt hij, is evenveel problemen gaan oproepen als ze oplost. Ik zal dit niet ontkennen. Ik denk dat verschillende aspecten van de socialistische filosofie en instelling niet meer actueel zijn en dat verziekte partijen zoals de PvdA en de Labour Party niet zonder hulp van buitenaf in staat zullen zijn uit het slop te geraken en zich fundamenteel te vernieuwen.

Met betrekking tot de verzorgingsstaat is er nog het specifieke probleem dat het verzorgingsestablishment grotendeels samenvalt met het spraakmakende kader binnen de PvdA. Koen Koch signaleerde dit verschijnsel in een artikel in *Socialisme en Democratie* van oktober 1981. In principe zou de PvdA volgens hem namelijk een keus moeten maken tussen het veiligstellen van een royale instandhouding van het stelsel en het beginsel van de sociale zekerheid ofwel een aantasten dan wel afremmen van de groei van het verzorgingsestablishment. De partij gedomineerd door het kader van 'nieuwe vrijgestelden' maakte deze keuze niet, dit tot schade van de

zwaksten in de samenleving. Hij vindt het historisch falen van de sociaal-democratie in Nederland (de PvdA) dat zij in tijden van hoogconjunctuur niet de garantie heeft geschapen dat het stelsel van sociale zekerheid ook in tijden van economische depressie recht overeind gehouden kan worden.

Mijns inziens zal de noodzakelijke principiële herbezinning op de verzorgingsstaat die verder gaat dan een oppervlakkige bezuiniging, uiterst moeilijk zijn. Als men de gunstige aspecten van de verzorgingsstaat wil veiligstellen, en tegelijkertijd de eigen verantwoordelijkheid van het individu wil benadrukken, heeft de sociaal-democratie te weinig in huis. Niet alleen is het PvdA-kader paternalistisch, maar de partij heeft zich niet tijdig principieel geheroriënteerd. Nieuw links was hiervoor te oppervlakkig. Verder bestond er bij jonge intellectuelen de neiging Marx weer eens op te poetsen, maar daar bleef het dan ook bij.

Dahrendorf wijst erop dat historisch gezien de specifieke sociaal-democratische bijdrage bestaan heeft uit een overwegende gerichtheid op economische ongelijkheid en uit het geloof in een welwillende overheid om de meeste problemen op te lossen. Deze traditionele socialistische aanpak is echter nog minder hanteerbaar geworden, omdat een groot gedeelte van de crisis in de bestuurbaarheid van de huidige maatschappij het gevolg is van een overladen overheid.

Wat moet men verwachten van een partij, zoals nu de PvdA, die ook thans nog monomaan geobsedeerd is door het streven naar economische gelijkheid, die de creativiteit laat verstikken door de taboes, die haar energie besteedt aan een voortdurend onderling gekrakeel en die zich vastbijt in een traditioneel etatisme, in plaats dat men de kracht van de individuele inventiviteit erkent en benut. Het is de vraag welke ruimte figuren als Wim Meijer en Ed van Thijn zullen krijgen en ook willen benutten om andere ontwikkelingen op

gang te brengen. Een ideologische herorientatie blijkt dringend noodzakelijk. Ms dat niet gebeurt, zullen de progressieve partijen en met name de PvdA zich laten misbruiken om simpelweg te bezuinigen. Dit zijn dan bezuinigingen zonder visie, waarvan de zwakkeren het slachtoffer zullen worden, terwijl onze maatschappij zonder perspectief blijft. En van links moet dat perspectief toch komen?

In tijden van economische achteruitgang worden progressieve en democratische ontwikkelingen bedreigd. Totalitaire tendensen ter linker- en ter rechterzijde worden versterkt. Op zijn minst tracht rechts de klok terug te zetten.

Thans wordt het beeld van nieuw rechts echter gebruikt om de aandacht of te leiden van de eigen verdeeldheid en de onmacht om de problemen te lijf te gaan.

Tussen de twee uitersten van de slinger

Het activisme

De wereld van de actiegroepen is erg gevarieerd. Zo zijn er bijvoorbeeld de krakersbeweging, de milieu- en vredesorganisaties en de emancipatiebewegingen van vrouwen en homoseksuelen. Dit is nog maar een heel globale indeling, want de verschillende groepen zijn weer onder te verdelen in allerlei subgroepen en -groepjes.

Er zijn wel een aantal overeenkomsten. Zo zagen we al dat de krakers en de bestrijders van de kernenergie van tijd tot tijd in strijd komen met de regels van onze rechtsorde. De betrokkenheid bij het uitverkoren onderwerp waarvoor of waartegen men actie voert is van een zodanige heftigheid dat de rechtsorde op zich sterk wordt gerelativeerd. De stelling 'jouw rechtsorde is mijn rechtsorde niet' is in dit verband duidelijk. Van het gezag heeft men toch niet zo'n hoge dunk. De deelnemers aan de actiegroepen hebben in het algemeen een tamelijk anarchistische mentaliteit en ook het organisatieprincipe is anarchistisch. Echte leiders en constante woordvoerders heb je nauwelijks. Dit bijvoorbeeld in tegenstelling tot de provobeweging in de jaren zestig. Men ziet ook een groot verloop. Activisten komen en gaan, groepjes komen samen, ondernemen enige tijd wat en verdwijnen weer. Ook de wat langer bekendstaande groepen zijn niet traditioneel gestructureerd. Daarom is de achterdocht van mensen zoals Geertsema dat er een groot complot achter zou steken, typerend voor die generatie van politici die alleen het traditionele organisatiewezen kennen. Een en ander wil natuurlijk niet zeggen, dat onder de activisten geen figuren

zouden kunnen opereren, die andere politieke oogmerken hebben dan directe actie voor een bepaald beperkt concreet doel. Dat laatste is ook weer kenmerkend voor het actie-wezen. Het merendeel van de activisten doet mee vanuit persoonlijke betrokkenheid bij een concreet doel. Van daaruit kan een bredere politieke bewustwording op gang komen. Het zou onjuist zijn als we ervan zouden uitgaan dat de beweging van nu zonder meer een voortzetting zou zijn van de jeugdrevolte uit de jaren zestig. De studenten die toen de kern vormden, onderschreven, ook al hadden ze nooit een boek van Marcuse gelezen, instinctief de stelling dat er in onze moderne maatschappij een surplus aan onderdrukking is en dat de mens primair functioneert als passieve consument. Men zette zich of tegen de consumptiemaatschappij, de vervreemding en tegen de traditioneel ingestelde autoriteiten. Men wilde meer ontplooiingsmogelijkheden, meer democratie en meer ruimte voor creativiteit. De leus, 'de verbeelding aan de macht', zoals die in 1968 op de muren van de Sorbonne in Parijs te zien was, was in dit verband veelzeggend. De twee enige concrete politieke agitatiepunten waren toen de oorlog in Vietnam en de strijd voor meer democratie. Dit ging gepaard met provocatie van alle soorten gezag.

Dit alles vond plaats in een periode van geweldige economische bloei. De situatie is nu in veel opzichten anders. Men heeft natuurlijk geleerd van de gebeurtenissen in de jaren zestig. Men heeft in elk geval ervaren dat de mentaliteit van mensen noch maatschappelijke structuren eenvoudig te veranderen zijn.

De economische situatie is nu slecht en veel werkloze jongeren ervaren hun positie als uitzichtloos. De niet werklozen zijn evenmin erg optimistisch. Daarnaast is men gericht op meer concrete punten, zoals de bescherming van het milieu, de woningnood en de handhaving van de vrede.

Er zit meer wanhoop en woede in de lucht, maar ook meer verveling en achterdocht. Toen geloofde men nog in de verwezenlijking van een nieuwe vrije samenleving. Nu wil men, koste wat kost een stukje eigen wereld, een woning, of wil men in ieder geval de wereld voor een nucleaire of ecologische ramp behoeden en als dat allemaal niet lukt, minstens de eigen uitzichtloze verveling vergeten.

Emotie

Bij alle groepen springt de emotionele betrokkenheid direct in het oog. Op zichzelf is dat natuurlijk niet zo gek, want de meeste deelnemers aan actiegroepen zijn juist actief geworden op een bepaald terrein omdat ze persoonlijk gemotiveerd waren en zich heftig verontwaardigd voelden over onrecht of misstanden waarmee ze in aanraking komen. Men bijt zich dan vast in een bepaald onderwerp. Daardoor is het voor de activisten echter extra moeilijk meer algemene politieke afwegingen te maken en in het kader van een groter geheel de eigen doelstelling te relativiseren. Integendeel eerder verabsoluteert men de eigen doelstellingen dan dat men geneigd is tot een praktisch compromis. Dit versterkt natuurlijk de emotionele geladenheid.

Daarnaast doet zich dan nog het verschijnsel voor, dat ik beschreef bij de linkse zelfdestructie, dat bepaalde mens-typen zich eerder tot de linkse politiek in het algemeen aangetrokken voelen en zeker ook tot het activistisch gebeuren. De pragmaticus ontmoet men aanmerkelijk minder in deze kringen dan het idealistische type of degenen bij wie een bepaald ressentiment mede een rol speelt. Nogmaals, dit zegt niets over de waarde van het beoogde doel, maar het versterkt eerder het emotionele dan het rationele handelen. Het ressentiment maakt immers dat het individuele ont-

wikkelingsproces van de deelnemer soms een adequaat handelen frustreert. Ongeremd idealisme maakt dat men zo overtuigd is van het eigen gelijk en de oprechtheid van de eigen motivatie, dat het erg moeilijk is om de bezwaren van de tegenstander redelijk te overwegen. Iemand die toch tegen de bedoeling van de activisten ingaat, die ze zelf als eerlijk en juist zien, moet in hun ogen wel dom of onoprecht zijn. Nu is het ook een schandaal, dat er in 1981 nog mensen zijn die geen woning hebben en dat het een kwestie van geld is of je een klein stukje eigen gebied hebt, waarop je je kunt terugtrekken. Dat er miljoenen mensen omkomen in de ontwikkelingslanden is weerzinwekkend evenals het feit dat de bewapeningsspiraal niet te stoppen lijkt. Het is schandalig dat men terwille van economische groei de aarde, de lucht en het water heeft laten vervuilen en dat men terwille van de winst kippen en kalveren in 'concentratiekampen' stopt. Deze constatering is primair emotioneel en dat mogen ze ook in eerste instantie zijn. Achterdocht jegens machthebbers of bevoorrechten die deze problemen relativiseren of rationeel zeer handige argumenten hanteren om de boel de boel te laten, is zeker op zijn plaats. Achterdocht tegenover eenzijdig rationalisme en tegenover het primaat van de wetenschap is in principe een gelukkige ontwikkeling. Sinds de Verlichting heeft men de rationele kant van de mens overgewaardeerd en het emotionele en instinctieve niet serieus genomen. Alleen stellingen die rationeel verdedigbaar, meetbaar en aantoonbaar waren, golden, maar Blaise Pascal signaleerde al dat hiermee niet alles gezegd is toen hij stelde: 'Het hart heeft zo zijn redenen, die het verstand niet kent.'

Van feministische zijde en van de kant van de homobeweging en van humanistische filosofen zoals Roszak wijst men er terecht op dat een eenzijdig rationeel functionerend mens een verminkt mens is. Deze stromingen kennen een principiële achterdocht tegen een Touter rationele benadering omdat

deze geen recht doet aan de totaliteit van de mens. Bij de activisten ziet men dit eveneens. Zij wantrouwen bovendien de rationele benadering omdat veel politici rationele excuses en wetenschappelijke deskundigheid te vaak hebben gebruikt om de bestaande orde te verdedigen of om opportunistisch met progressieve idealen te sjoemelen.

Zonder emotie kan progressieve politiek niet, omdat men verder moet reiken dan het haalbare, het verklaarbare en het voor de hand liggende. De Franse christen-marxist en filosoof Roger Garaudy zegt in *Parole d'homme*: 'Elke dominerende klasse heeft steeds datgene redelijk genoemd, wat in overeenstemming is met haar eigen belangen' en 'Alleen met begrippen, met logica of met de heersende redelijkheid is een geheel nieuwe orde niet toegankelijk. Dit kan alleen maar met poëtische en profetische verbeelding.' Zonder warmte en engagement is linkse politiek niet mogelijk. Met redelijkheid alleen komen we er echt niet en toch zonder redelijkheid is progressieve politiek evenmin mogelijk. Als we analyses en rationele overwegingen achterwege laten en geen zelfdiscipline kennen, houden we ons slechts bezig met een soort zinloze politieke zelfbevrediging. Dat is nog het onschuldigste ervan. Het gevaar bestaat namelijk ook dat we de ontwikkelingen van progressieve ideeën en de vorming van progressieve macht die nodig is voor de verwezenlijking van onze idealen, erdoor frustreren. Er kunnen immers ontwikkelingen door worden gestimuleerd, die men later betreurt en de rechtse krachten kunnen er zelfs door in de kaart gespeeld worden.

Het is in dit verband bijzonder interessant om eens die thema's onder de loep te nemen die nu het meest in de publieke belangstelling staan. Ik denk dan aan de milieubeweging, waaronder ik dan ook de beweging tegen kernenergie versta, de vredesbeweging en de vrouwen- en homobeweging. Het gaat in deze zaken om de persoonlijke

ontplooing van de mens en om het behoud van de wereld die hij bewoont. Emotionele en rationele invalshoeken zijn hierbij beide aanwezig.

De persoonlijke ontplooiing

De belangrijkste bijdrage tot de ontplooiing van de mens in deze tijd komt mijns inziens van de kant van de emancipatiebewegingen. De vrouwenbeweging en de homobeweging verzetten zich immers principieel tegen het feit dat mensen al naar gelang hun sekse voorbeschikt zouden zijn binnen een bepaald rollenpatroon te handelen, en dat hun emotionele en verstandelijke mogelijkheden daarbij eveneens vast zouden liggen. Het feminisme constateert dat deze instelling de discriminatie van de vrouw tot gevolg heeft en hieraan wenst men een eind te maken.

De consequenties hiervan op persoonlijk en maatschappelijk gebied gaan erg ver. Men wil herverdeling van de arbeid, liefst een vijfjarige werkdag voor iedereen, zodat vrouw en man indien ze met elkaar een relatie hebben, allebei buitenshuis kunnen werken en samen de zorg van het huishouden en de eventuele kinderen op zich kunnen nemen. Men is voor individualisering op het gebied van de belasting en de sociale wetgeving. Niet het gezin, maar het individu is dan de maatstaf. Ieder moet op eigen benen kunnen staan. Emotionele banden mogen m.a.w. geen financiële ketenen worden. In principe zijn dit belangrijke zaken die de menselijke ontplooiingsmogelijkheden verruimen. Maar men gaat nog verder. In tal van feministische publikaties wordt er terecht op gewezen dat in onze moderne westerse industriële samenleving die waarden die meestal als mannelijk worden aangeduid, domineren. Men doelt dan op zakelijkheid, flinkheid en rationaliteit.

Kortom er is een overwaardering van deze zogenaamde mannelijke aspecten en een onderwaardering van die eigenschappen die in het algemeen als vrouwelijk gezien worden, zoals het emotionele, het intuïtieve, het zachte en het irrationele. Deze overwaardering van het zogenaamde mannelijke in onze cultuur heeft tot gevolg dat de vrouw wordt geperst in een lieve, verzorgende, passieve en vooral ondergeschikte rol en dat de man overheerst. Deze is weer gedwongen het emotionele in zichzelf te verdringen, met als gevolg onvolledige en verminkte mensen.

Het domineren van de verminkte mannelijkheid bepaalde en bepaalt onze gehele cultuur. Sinds de renaissance werden de rationaliteit en de rivaliteit in toenemende mate kenmerkend voor de westerse cultuur. Sinds Descartes ziet de mens de natuur slechts tegenover zich. De natuur moet koste wat kost worden onderworpen. De mens is vaak niet meer in staat zich een deel van de natuur te voelen. Deze opvattingen die ook door humanistische filosofen worden onderschreven, zoals Roszak en ook door een marxist als Garaudy, zijn in essentie juist. Het streven naar gelijkheid van vrouw en man is rechtvaardig en zal uiteindelijk een verrijking voor beide seksen betekenen. Men zou kunnen zeggen dat met name het feminisme eigenlijk een nieuwe dimensie aan het begrip vervreemding heeft gegeven. Het is duidelijk dat vanuit deze invalshoek bekeken de gelijkheid van man en vrouw tegelijkertijd een herwaardering van het emotionele met zich mee zal brengen. Zo'n herwaardering moet er ook komen, maar het mag nooit een overwaardering inhouden. Als de slinger echter doorslaat naar de andere zijde zijn we weer even ver van huis.

Bij elke discussie, bijvoorbeeld over de emancipatie van de vrouw, zal redelijke argumentatie van belang zijn. Indien bepaalde groepjes feministen de man afschilderen als een bewuste onderdrukker, zijn ze onredelijk. Ze kunnen of

willen dan niet inzien dat de man een produkt is van de maatschappij waarbinnen hij geboren is, precies trouwens zoals al die vrouwen, die het belang van hun eigen emancipatie niet onderkennen. In bepaalde opzichten is de man net zo goed slachtoffer van de rollenstructuur. Hij onderdrukt zijn gevoelens, onderwerpt zich aan een soms zeer onaangenaam arbeidsregime en hij doet mee aan de meedogenloze competitiestrijd. De hart- en vaatziekten bij mannen zeggen in dit opzicht voldoende.

Als vrouwen zeggen niet met een man naar bed te willen, omdat je nu eenmaal niet met je onderdrukker naar bed kan gaan, slaan ze door. Als ze stellen dat ze op ideologische, feministische gronden liever lesbisch zijn, tonen ze zich zonder meer inconsequent. Het zou toch al te absurd zijn, als vrouwen die een herwaardering van het emotionele voorstaan, juist zoiets emotioneels als de seksualiteit door een ideologie zouden laten bepalen. Het verwerpen van de heteroseksualiteit op grond van de feministische ideologie is even verwerpelijk als het verwerpen van de homoseksualiteit op grond van de rooms-katholieke ideologie.

Als feministisch-socialistische vrouwen hun weerzin tonen tegen de overheersing van het zogenaamde mannelijke in de maatschappij en tegen het kapitalisme is dit hun goed recht en voor velen begrijpelijk. Het is echter onredelijk, ja ronduit dwaas, als ze suggereren dat het kapitalisme de discriminatie van de vrouw zou hebben veroorzaakt. In de prehistorische en feodale samenlevingen domineerde als regel de man. We moeten tot de moedergodinnen terug om de vrouw op een voetstuk te vinden en dan nog als vruchtbaarheidssymbool, dus eigenlijk in de 'verfoeilijke' moederrol. Natuurlijk was de waardering van de vrouw niet altijd dezelfde. Er waren schommelingen, maar bijna altijd domineerde de man.

Dat is jammer misschien, maar het is niet iets wat het kapitalisme heeft bedacht. Dan zijn er wel meer terechte

bezwaren tegen het kapitalisme aan te voeren. Het zou wel eens kunnen zijn dat het huidige stadium waarin de laat-kapitalistische wereld verkeert een zodanige uitholling van het gezin heeft veroorzaakt dat de vrouw daardoor juist haar kansen krijgt. We kunnen ook niet zeggen dat de niet-kapitalistische landen voor liggen op het terrein van de vrouwenemancipatie. In de meeste derde-wereldlanden is de positie van de vrouw nog veel moeilijker. In de communistische landen staan meer beroepen open voor de vrouw, maar vaak is de status van die beroepen minder. Denk maar aan de vrouwelijke artsen in de Sovjetunie. Bovendien heeft de vrouw in Rusland en Oost-Europa een dubbele taak, omdat de mannen geen van allen thuis een spat uitvoeren. Hoeveel vrouwelijke toppolitici leverde de Sovjetunie de afgelopen zestig jaar trouwens? Nee, het is te eenvoudig om te zeggen dat de onderdrukking van de vrouw specifiek voor het kapitalisme zou zijn. De oorzaken liggen dieper. Foute veronderstellingen veroorzaken foute oplossingen en energieverlies. Dit zelfde zien we bij de homo-emancipatie. Ook hier een lofwaardige en absoluut noodzakelijke inzet voor de bevrijding van de mens van de dwang van rollenpatronen en een pleidooi voor de erkenning van de liefde en seksualiteit als iets volledig menselijks, d.w.z. niet gekoppeld aan voortplanting of aan een band speciaal met de andere sekse. Met andere woorden, mensen kunnen van mensen houden en of dat nu een man of een vrouw betreft doet niet ter zake. Acceptatie van de homoseksualiteit betekent ook dat de man het zogenaamde vrouwelijke in zichzelf waardeert en de vrouw het zogenaamde mannelijke. Dit betekent meer ontplooiingsmogelijkheden voor de mens. De in 1981 overleden seksuoloog Van Emde Boas zei: 'Met de emancipatie van de homoseksuele man begint de emancipatie van de heteroseksuele man.' Hij had gelijk. Dit aspect van emotionele bevrijding van de mens kan echter evenmin zonder een

redelijke of rationele benadering.

Radicaal-socialistische en communistische homo-activisten beweren dat het kapitalisme de bron van alle homodiscriminatie zou zijn. Het is natuurlijk erg prettig als je de bron van je ellende zo duidelijk kan lokaliseren, maar ook hier geldt weer: het is niet redelijk. In bijna alle ontwikkelingslanden zijn de toestanden van oudsher bar en boos. In weinig landen in de communistische wereld zijn er mogelijkheden voor homoseksuelen om zichzelf te kunnen zijn. Of er is wettelijke discriminatie, vaak strafbaarheid of er is sociale onderdrukking van de homoseksualiteit. In China stelt men zelfs officieel dat homoseksualiteit niet bestaat. Zeker, er zijn genoeg westerse democratieën waar de homoseksuelen worden onderdrukt, maar die landen waar de emancipatie een beetje op gang komt, zoals Nederland, Denemarken en West-Duitsland zijn eveneens westerse democratieën. Hier geldt evenzeer dat de onderdrukking van de homoseksuelen geen specifiek kapitalistisch gegeven is. Elders in niet-kapitalistische landen en ook eerder in West-Europa voor het kapitalisme werden homo's vervolgd. Het is ook geen typisch christelijk verschijnsel want mohammedanen, joden, hindoes en atheïstische communisten maken er zich eveneens schuldig aan.

De oorzaken liggen dieper. Beide, de emancipatie van de vrouw en de homoseksueel hebben alles te maken met de emotionele bevrijding van de mens en met zijn volledige ontplooiingsmogelijkheden. We kunnen daarbij echter niet zonder analyses en rationele overwegingen.

Als er zulke onverstandige feministen zijn die de man als tegenstander zien, dan houden ze de mannen als tegenstander en krijgen ze de meeste vrouwen niet mee. Dit zou het emancipatieproces en de herwaardering van het zogenaamde vrouwelijke, het emotionele, geen goed doen.

Als homoseksuelen voor hun voorkeur uitkomen en op hun

werk en in hun familie en vriendenkring en waar dan ook, zichzelf zijn, doen ze heel veel voor de eigen emancipatie. Als roze flikkers echter menen jurken te moeten dragen en gillend met handtasjes zwaaiend een homo-optocht menen te moeten begeleiden, bevestigen ze de vooroordelen bij anderen en maken ze een karikatuur van zichzelf en van het zogenaamde vrouwelijke wat ze willen weergeven. Elke geëmancipeerde vrouw rijzen immers de Karen te berge als dat geëxalteerde gedrag voor vrouwelijk moet doorgaan. Als men de maatschappelijke werkelijkheid wil veranderen, als men het emotionele wil herwaarderen, kan men dus blijkbaar niet zonder een redelijke benadering.

Het milieu

Er zit geen tegenstrijdigheid in het feit dat naast het verlangen naar persoonlijke ontplooiing de verdediging van het milieu zo'n aandacht heeft gekregen. De Amerikaanse filosoof Roszak wijst in zijn boek *Persoon en planeet* op het verschijnsel dat de mens thans zijn persoonlijke ontplooiing verlangt en zich tegelijkertijd zorgen maakt om de bedreigde natuur en om de bedreiging van de wereldvrede door de toenemende bewapening. Hij stelt dat de behoeften van de planeet en van de persoon één zijn geworden en dat het niet voor niets de verwrongen mens was, die zich heeft laten gebruiken om de natuur te vernietigen. Nu er verzet komt tegen de deformatie van de menselijke natuur, komt er ook verzet tegen de vernietiging van de natuur en van de wereld in zijn geheel. Alleen de volstrekt vervreemde mens is in staat de natuur te vernietigen net zoals alleen een volstrekt beschadigd mens in staat is zijn medemens te folteren. De menselijke bewustwording is dus voorwaarde om actief te worden in de milieu- en in de vredesbeweging. Een massaal

en spoedig ontwaken van de mensheid op dit gebied is wel op zijn plaats.

Van beheerder van de schepping is de mens immers vernietiger geworden van de aarde en van al wat daarop leeft. Grote gebieden zijn ontbost, veel diersoorten zijn uitgestorven. Zeeën en rivieren zijn vervuild, de aarde en de lucht zijn vergiftigd. Dieren worden gefolterd in behuizingen die de mens zich voor zichzelf alleen in zijn zwartste nachtmerries kan voorstellen. De situatie waarin kistkalveren, batterijkippen e.d. verkeren is een aanklacht tegen onze beschaving. Jonge zeehonden worden levend gevild voor bontjassen en miljoenen dieren worden gemarteld en gedood voor onze schoonheidsmiddelen. Generaties na ons zullen alleen in de bio-industrie al de bewijzen kunnen vinden voor het primitieve karakter van onze beschaving. Sinds de renaissance heeft de mens steeds minder oog gekregen voor de intrinsieke waarde van de natuur. Trouwens alles wat de mens van vorige generaties heeft meegekregen, werd ook zonder enig respect behandeld. Prachtige oude gebouwen, hele gave oude stadswijken heeft men laten verkrotten en tenslotte vervangen door grauwe monotone steenmassa's. Alles in naam van de vooruitgang. De mens is een slechte rentmeester gebleken. In onze westerse samenleving heeft het winstbejag de vernietiging van de natuur bevorderd. Van minstens even grote betekenis was echter het heersende vooruitgangsgeloof. De mens moest steeds meer, steeds sneller en steeds hoger. Alles moest steeds efficiënter en daarom, zo meende men, steeds grootschaliger. In de zogenaamde socialistische landen ziet men hetzelfde. Het milieurapport van Charta'77 uit oktober 1981 bewijst dit wel. Hier is evenmin respect voor de natuur. Kapitalisme en communisme vonden elkaar in dezelfde materialistische vooruitgangscultus met het daarbij behorende streven naar grootschaligheid en de aanbidding van de

zelfde industriële moloch.

Het waren vooral de utopische socialisten die al oog hadden voor de kwalijke gevolgen van de industrialisatie van de natuur. Voor de eerste wereldoorlog was er bijzondere aandacht voor de natuur, bijvoorbeeld in Duitsland, van de zijde van de zogenaamde Wandervogel. Binnen het democratisch socialisme waren er ook in Nederland tussen de wereldoorlogen personen en groepjes die stellig wel oog hadden voor de betekenis van de natuur voor de mens. Denk maar aan de AJC en aan de 'Natuurvrienden'. Naarmate men meer opging in de opbouw van de welvaartsstaat, verminderte de gevoeligheid hiervoor.

Sinds de publikaties van de 'Club van Rome' in het begin van de jaren zeventig en door toedoen van de steeds actiever wordende milieubeweging, kwam hierin verandering. Verschillende actiegroepen hebben succes behaald in hun strijd om wegen en spoorwegtrajecten elders te laten aanleggen of vervuilende fabrieken gesloten te krijgen. Plannen werden onder invloed van actiegroepen zodanig gewijzigd dat er een meer milieubewuste oplossing kwam. Denk maar aan de afsluiting van de Oosterschelde. Linkse partijen zoals eerst D'66 en PPR en later PvdA hebben meer milieu in hun programma's gedaan. Dit is een goede ontwikkeling. Men mag van een progressieve partij die een meer leefbaar Leven mogelijk wil maken, verwachten dat men niet alleen het criterium van de efficiency hanteert. Daarom mag men ook verwachten dat men zich beijvert om de productie van milieuvriendelijke artikelen te stimuleren en de milieuvijandige te verbieden, dat men streng controleert en dat men bij het opstellen van selectiecriteria voor investeringen let op de effecten ervan voor het milieu. Het kan niet anders of linkse partijen zullen in de toekomst meer oog moeten hebben voor het behoud van het landschap en het oude stadsgezicht. Nieuwe partijen als D'66 en de PPR bleken

hiervoor eerder oog te hebben clan oudere en meer structura-
listisch ingestelde partijen als de PvdA en de CPN.

Natuurlijk zal men prioriteit geven aan het openbaar vervoer. Door de toenemende werkloosheid is echter in de politieke praktijk het milieu-enthousiasme van de meeste partijen wat aan het bekoelen. Dit geldt nog niet de zorg om de afval bij kernenergie. De anti-kernenergiebeweging had hierbij zeker succes. Het is politiek gezien een zeer emotioneel geladen onderwerp. Het vraagstuk van het kernafval is immers voor velen een test-case voor het hele milieubeleid. Het gaat om de vraag of men nu weer problemen op stapel zet, waarvan men de gevolgen nog niet kan overzien, of dat men wat geleerd heeft van de ecologische ravage die men aanrichtte. Eerst zullen er verantwoorde oplossingen moeten worden gezocht voor het afvalvraagstuk en voor het stralingsgevaar. Niet alleen het thema van de kernenergie is emotioneel geladen. De hele milieustrijd is een emotionele zaak en de milieuactivisten zijn sterk gemotiveerd. Er is terecht grote verontwaardiging over milieuschandalen zoals van Lekkerkerk en de Volgermeerpolder waar veel vernield werd en wat er door allerlei aanbidders van grootschaligheid, efficiency en louter materieel winstbejag nog vernield zal worden. De milieustrijd hoeft echter beslist niet een uitsluitend emotionele zaak te zijn, want iemand die zijn verstand gebruikt kan zien dat de wereld door ons onleefbaar wordt gemaakt, als we zo doorgaan. Het is in deze strijd zeer wel mogelijk om mensen ook verstandelijk aan te spreken. De milieubeweging moet daarom voorkomen dat ze door een soon wereldvreemdheid of een vage neoromantische houding in de hoek van de naïevelingen gemanoeuvreed wordt en zo haar positie zou ondermijnen. Milieugroepen die niet mee willen doen aan de brede maatschappelijke discussie over kernenergie, staan niet sterk. Men is toch niet op irrationele, of pseudoreligieuze gronden tegen kernenergie,

maar omdat men het toepassen ervan te gevaarlijk vindt. Mensen die nu al weten dat ze los van welk onderzoekresultaat ook, te allen tijden nee zullen zeggen tegen de kern-energie maken een onredelijke indruk en suggereren hiermee dat hun standpunt ook nu in dit stadium van de discussie onredelijk is. Hiermee wordt de eigen positie onnodig ondermijnd. Dit zelfde geldt voor acties die gewelddadig zijn en die getuigen van weinig respect voor de democratische rechtsregels. Hoe geëngageerd men ook is, onredelijkheid is geen teken van kracht, maar van zwakte. Sommige milieu-activisten zijn zo fanatiek anti-auto dat dit voertuig de belichaming geworden is van alles wat boos is in de wereld. Ze zouden eigenlijk de uitvinding van de auto ongedaan willen maken. Maar gedane zaken nemen geen keer. En dat is maar goed. Een linkse partij die terecht prioriteit geeft aan het openbaar vervoer, zal tegelijkertijd moeten toegeven dat de auto de mens veel mobieler heeft gemaakt en daarmee veel vrijer. Een ongenueanceerde anti-autohouding jaagt de mensen alleen maar tegen je in het harnas. Datgene wat haalbaar en wenselijk is, namelijk een veel selectiever gebruik van de auto, bereik je er stellig niet mee.

Als deze milieugedrevenen alle woonwijken en stedelijke centra meteen willen sluiten voor auto's en de bereikbaarheid van die wijken en centra via de aanleg van parkeergarages van de tweede orde vinden, doen ze een aanval op deze centra zelf. We moeten niet vergeten dat deze centra in een grijs verleden juist zijn ontstaan vanwege hun bereikbaarheid. Het waren knooppunten van land en waterwegen. Als deze oorspronkelijke bereikbaarheid wordt aangetast, betekent dat een langzame dood van deze centra, verarming van de middenstand en werkloosheid. Zelfs hierin ziet men dat gevoelsmatige reacties zonder nuchtere overwegingen uiteindelijk contraproductief zijn.

De vredesbeweging

De discussie over de huidige bewapening en in het bijzonder over de kernbewapening staat thans erg in de belangstelling. Hierbij blijkt een grote emotionele betrokkenheid. Ik denk dat deze emotionaliteit op dit gebied volkomen terecht is en dat onverschilligheid of koele afstandelijkheid signalen zijn dat de mens psychisch gedeformeerd is, zo men wil zichzelf verloren heeft.

De mogelijkheden die de huidige bewapening biedt om massa's mensen te doden, zijn weerzinwekkend. Het is afschuwelijk te zien hoeveel geld, energie en intellect er in deze bewapening wordt gestopt. Het is nog ontstellender als men beseft wat hiermee zou kunnen worden gedaan om in korte tijd een einde te maken aan de ellende van armoede en honger en aan allerlei ziekten waar we nog geen raad mee weten.

Het was juist zo beklemmend dat de mensen hier steeds meer aan gewend raakten. Men sprak steeds gemakkelijker over de bedragen die de bewapening kostte, over de kracht van kernwapens, over overkill e.d. Het is de verdienste van een beweging als het IKV dat deze kilheid, deze vanzelfsprekendheid van de bewapening en van de escalatie ervan, thans doorbroken is. Oorlog en bewapening mogen immers nooit routinekwesities worden. Als dit soort zaken mensen niet meer in hun hart raken, is er iets met hun hart zelf aan de hand. Maar ook hier geldt dat het hart alleen geen oplossing biedt. Verstandelijke afwegingen zijn van essentiële betekenis. Het is goed dat een discussie opnieuw op gang komt en het onderwerp vanuit andere invalshoeken wordt bekeken. Er zijn niet alleen emotionele bezwaren maar ook verstandelijke argumenten tegen een voortdurende bewapeningswedloop. De veiligheid die bewapening met zich brengt, blijkt dan soms zeer relatief.

Telkens na een oorlog nemen de militairen zich voor de fouten uit de vorige oorlog niet te herhalen. In de geschiedenis van deze eeuw ziet men dat heel duidelijk.

Voor de eerste wereldoorlog in de periode van 1870 tot 1914 spreken we van de 'gewapende vrede'. Het was een periode van toenemende bewapening, die het gevolg was van ernstige spanningen tussen de grote Europese mogendheden. Deze spanningen waren ontstaan door het moderne imperialisme en doordat het nationalisme langzamerhand hysterische vormen had aangenomen. Tenslotte stonden er twee blokken tegenover elkaar, de geallieerden en de centralen, die tot de tanden toe gewapend waren. In beide blokken voelde men zich pas veilig als men sterker was dan de ander. De toestand van permanente overbewapening die zo ontstond, was op zich al crisisbevorderend. Een vonk in het kruitvat zou voldoende zijn. Dit bleek in de zomer van 1914 toen het dodelijke schot werd gelost op de Oostenrijks-Hongaarse troonpretendent aartshertog Franz Ferdinand. Hiermee begon de wereldoorlog. Niemand wilde deze eigenlijk, maar men was niet in staat geweest op de voorgaande ontwapeningsconferentie enig vertrouwen in elkaar te krijgen en de bewapeningspiraal te stoppen. Bewapening die tot overbewapening leidde was echter duidelijk voor niemand een veilige oplossing gebleken, het was slechts een schijnveiligheid. Na de eerste wereldoorlog was de wereld ontredderd. Er waren miljoenen doden en oorlogsinvaliden, en een groot materieel verlies. Nationale illusies waren vernietigd. De gedachte dat de westerse beschavingsgeschiedenis een ononderbroken ontwikkeling van vooruitgang te zien zou geven, bleek eveneens onjuist. Er ontstond in brede kring een stemming van dat nooit weer! In de Verenigde Staten liet men zich in de buitenlandse politiek leiden door het isolationisme, dat wil zeggen dat men zich zo min mogelijk met het buitenland inliet.

In Europa werd het pacifisme erg sterk. Men moest niets meer van bewapening weten. De SDAP had in Nederland 'geen cent en geen man' voor het leger over. De tijd van het 'gebroken geweertje' brak aan. Het antimilitarisme vond men na de eerste wereldoorlog niet alleen bij de linkse partijen, die hier in feite niet anders dan een traditie voortzetten, maar ook in rechtse kringen zag men soortgelijke reacties. Zo waren er bij de tegenstanders van de nieuwe vlootwet van 1923 veel katholieken. In de grote Westeuropese democratieën waren de rechtse leiders voorlopig niet van zins erg luidruchtig met de wapens te kletteren. Integendeel de 'appeasement policy' van Chamberlain bracht Engeland ertoe constant aan Hitler toe te geven. In vergelijking tot de steeds sterker wordende militaire macht van nazi Duitsland ontstond er in West-Europa een situatie van onderbewapening. Dit werd veroorzaakt door genoemd antimilitarisme, de daarmee samenhangende angst voor oorlog en de onderschatting van het nazidom. Dat verklaart het merkwaardige verschijnsel dat men voor elke boosaardige intentie van Hitler een excuus wist te bedenken, zodat men de dreiging van een oorlog en dus de daarmee samenhangende noodzaak van versterking van de bewapening kon wegwuiven.

De kop werd in het zand gestoken. Voor velen was een man als Churchill, die Hitlers ware bedoelingen wel wilde onderkennen en die derhalve pleitte voor versterking van de bewapening, gewoonweg een oorlogshitser. De combinatie van lafheid en onnozelheid, die kenmerkend was voor de 'appeasement policy', leidde tenslotte tot het verraad van München, waarbij Hitler de vrije hand kreeg in Tsjecho-Slowakije. Toen de oorlog toch uitbrak omdat Hitler onverzadigbaar bleek en hij in 1939 Polen aanviel, betekende dit het failliet van de 'appeasement policy'. Het was nu overduidelijk gebleken dat een situatie van onderbewapening aan een van beide zijden, evenmin als een situatie van over-

bewapening, de vrede kon waarborgen. De 'appeasement policy' had juist de agressie van nazi Duitsland versterkt. Na het schandaal van München en na de verschrikkelijke ervaringen uit de tweede wereldoorlog ontstond weer een stemming van: Dit zal ons nooit weer overkomen! De Duitse bezetting had in verschillende landen een traumatische uitwerking. Men wilde nooit weer in een zwakke situatie komen. Dit werd nog versterkt door het feit dat men werd geconfronteerd met een figuur als Stalin, die in onmenselijkheid voor Hitler nauwelijks onderdeed. Beiden waren leiders van totalitaire staten die voor niets terugdeinsden. De Russische bezetting van Oost-Europa versterkte deze overeenkomstige trekken nog eens. De communistische machts-overname in Praag in februari 1948 bevorderde mede de oprichting van de NAVO. Hierbij ging men uit van het systeem van collectieve verdediging. West-Europa kreeg toen de bescherming van de atoomparaplu van de vs. Dit bracht tegelijkertijd een nieuw element in de bewapening, omdat inmiddels alom bekend was geworden, welke verschrikkelijke gevolgen de atoomaanvallen op Hiroshima en Nagasaki gehad hadden. Tegenover de afschuw over deze atoom-verschrikking stond de herinnering aan de nachtmerrie van een bezetting door een totalitaire macht. Daardoor bleek in de eerste periode na de tweede wereldoorlog de leus 'beter dood dan slaaf' voor de meerderheid min of meer acceptabel. Het zwart-wit denken hoorde trouwens bij de loude oorlog'. Er zijn nu meer nuanceringen gekomen. Dit is mede veroorzaakt door de studieresultaten over de 'koude oorlog' van de zgn. revisionistische Amerikaanse historici. Rusland voelde zich, zo stelden zij, door het Westen bedreigd.

Dan was er nog de oorlog in Vietnam, die Europa veel kritischer maakte ten opzichte van de vs. De detente uit de jaren zestig en zeventig gaf de mensen het gevoel dat de Sovjetunie toch wel meeviel. Er was mee te praten. Omdat

men dit ook wilde geloven, had het Russische optreden in Tsjecho-Slowakije in 1968 maar beperkte invloed op de ontspanningspolitiek.

Het feit dat ondanks alles de bewapeningsspiraal niet te stuiten bleek en het cynisch gebruik van begrippen als 'x maal overkill' ging daarentegen steeds meer mensen verontrusten. Het ethische protest tegen de kernbewapening kreeg nu weer meer kans. Dit ethische protest was niet nieuw. In de jaren vijftig waren er veel anti-kernbomdemonstraties geweest. De PSP dankt haar bestaan aan het protest tegen de kernbewapening. Ook in kerkelijke kring bestonden al veel langer ernstige bezwaren tegen het bezit van atoombommen. Zo ligt er sinds de jaren vijftig het rapport van de hervormde kerk over de atoombewapening. In principe werd de kernbewapening hierin al afgewezen. In kerkelijke kring in Duitsland sprak men van de 'Gnaden Frist', de pauze die de bom ons tijdelijk kon geven. Die tijd moest dan intensief worden benut om vrede te maken en de bewapening te verminderen. Sinds enige jaren is, zoals we constateerden, het ethische protest tegen de kernbewapening weer veel heftiger geworden. De angst voor een eventueel gebruik van deze wapens is eveneens groter. Vooral sinds militairen en politici van tijd tot tijd speculeren over de mogelijkheid van een beperkte atoomoorlog, is de angst voor de atoombewapening in Europa toegenomen. Terecht, stelt men, wordt hiermee de atoomdrempel verlaagd.

Ten aanzien van de 'balance of mutual deterrence' zei men dat de afschrikking voor beide supermogendheden hierin zat, dat ze beiden wisten dat een atoomoorlog het totale einde van alle betrokkenen zou betekenen en dat er geen overwinnaars zouden zijn. De gedachte dat een atoomoorlog beperkt zou kunnen zijn, brengt de grote mogendheden in de verleiding meer risico's te nemen. Europa loopt het gevaar hiervan als eerste het slachtoffer te worden. De verontrusting hierover in

Europa is derhalve begrijpelijk. De afschuw en de emotionele weerzin tegen de atoombewapening is alleen maar menselijk. Toch zal het bij een emotioneel afwijzen niet mogen blijven. Het gaat immers om het uiteindelijk effect van ons handelen op de vrede.

Ook goedwillende mensen kunnen misdadige fouten begaan. De Franse historicus Aron meent zelfs dat er in de geschiedenis meer fouten en misdaden uit domheid dan uit slechtheid zijn begaan. Daarom is het zo moeilijk. We zullen vanuit onze betrokkenheid verstandige wegen moeten vinden. We zagen, dat de overbewapening van voor de eerste wereldoorlog de vrede niet kon garanderen. Evenmin deed dit de eenzijdige onderbewapening van de westerse democratieën voor de tweede wereldoorlog. In beide gevallen ontstond de oorlog toch.

Thans zitten we mijns inziens weer in een situatie van overbewapening. De bewapeningsspiraal krijgt steeds meer een eigen autonomie. Dit is weer een spanningsbron in zichzelf. De spanningen en de gevaren zijn verder toegenomen door de gedachte aan een beperkte atoomoorlog. Doorgaan op dezelfde wijze is uitzichtloos en zinloos, maar eenzijdige ontwapening die weer leidt tot onderbewapening aan één kant i.c. het Westen is eveneens levensgevaarlijk. Het is gevaarlijk als we onze tegenstander alleen kunnen zien als boeman. Onze angst voor de tegenstander kan ons zo beheersen dat we niet in staat zijn nieuwe en gunstige ontwikkelingen te onderkennen. Het is echter even gevaarlijk als we onze eigen goede bedoelingen en onze vredelievendheid zonder meer op de ander projecteren. Onze potentiële tegenstander kan namelijk expansieve neigingen hebben of mogelijk primair de taal van macht en geweld verstaan. Eenzijdige wapenvermindering van het Westen zou dan juist agressie bevorderen en de oorlogskansen vergroten. Het zou echter net zo goed kunnen zijn dat zich bij onze

eventuele tegenstander dezelfde ontwikkelingen voordoen als in West-Europa, en dat men zich in Rusland eveneens in toenemende mate zorgen maakt om de atoombewapening en de daarmee gepaard gaande verspilling van kapitaal en intellect. Het kan zijn dat men zich daar uit angst voor onze bedoelingen steeds meer bewapent en zich voorbereidt op de eerste klap. Dat is minstens zo gevaarlijk. Tot nu toe zijn we in het Westen steeds van de eerste mogelijkheid, namelijk van de boosaardige opzet van de tegenstander, uitgegaan. Misschien was dit niet ten onrechte, maar het gevolg was wel een niet te stuiten bewapeningswedloop met alle gevaren van dien. Het zou een belangrijke en hoopvolle beleidswijziging zijn als we van beide mogelijkheden uitgingen en daartoe de eerste stappen zouden zetten.

Dat kan ook. Er is momenteel een zodanige hoeveelheid wapens dat we dit ons ook kunnen, en gezien de omstandigheden, ook moeten permitteren. Dit betekent dat onze bewapening voorlopig zo moet zijn dat de Sovjetunie weet dat men niet zonder zelf zware klappen op te lopen West-Europa onder de voet kan lopen. Tegelijkertijd zal de bewapening in West-Europa niet sterker mogen zijn dan een adequate verdediging vereist. Dit betekent in concreto dat de plaatsing van middellange-afstandsraketten op dit moment niet verstandig zou zijn.

Als de Sovjetunie namelijk van goede wil is en zich alleen uit angst voor het Westen steeds meer bewapent, zou zo'n beleidsombuiging van ons voor hen consequenties kunnen hebben en zou hun bewapeningsinspanning kunnen verminderen.

Gezien de kwetsbare positie van Europa en gelet op het feit dat we hier in toenemende mate overtuigd raken van de gevaren die schuilen in een voortgaande bewapeningswedloop, kan Amerika niet verwachten dat we hen steeds blijven volgen in hun grote-jongenssyndroom, d.w.z. in hun instelling om zich alleen veilig te voelen als ze de grootste en de

sterkste zijn. Omgekeerd mogen de VS wel verwachten dat de bijdrage die we voor onze eigen verdediging leveren, realistisch is.

Koude kikkers noch ethische eitjes!

Als het in de linkse politiek eigenlijk allemaal begonnen is om het menselijk geluk, dan moet het als een gunstige ontwikkeling worden beschouwd dat de menselijke ontplooiing meer aandacht krijgt en dat in verband daarmee er een herwaardering plaatsvindt van de emotionele beleving van de mens. Het was immers de verminkte mens die zijn gevoelens liet uitschakelen, die zijn leven liet bepalen door rollenpatronen, die het milieu vernielde en die de bewapening als vanzelfsprekend aanvaardde. Dit betekent echter niet dat de mens alleen op zijn gevoelens kan afgaan. Het is duidelijk dat de mens die zijn gevoelens heeft uitgeschakeld, zichzelf heeft verloren, maar degene die zijn verstand uitschakelt zal zichzelf nooit terugvinden. Er dreigt echter altijd een slinger-verloop. De ene keer leggen de mensen het accent op het gevoelsmatige, de andere keer op het verstandelijke. De tijd van de Verlichting, de tijd van het rationele, werd gevolgd door de romantiek, de tijd van het gevoel, het instinctieve. Dit wil echter niet zeggen dat die romantische, emotionele periode beter was. Emotie op zich zegt immers nog niets. Liefde, opofferingsgezindheid en barmhartigheid zijn wel gevoelskwesaties maar haat, jaloezie en agressie eveneens. Het fascisme was mede een reactie op de rationele geïndustrialiseerde wereld, maar het was juist weerzinwekkend in het bespelen van de emoties van de mensen zoals haat en heerszucht.

Een linkse politieke partij zal noch eenzijdig voor het ene

aspect mogen kiezen, noch eenzijdig voor het andere aspect. 't Gaat om gevoel en verstand beide. De geëngageerde actiegroepen zullen bij een politieke partij engagement moeten proeven. Een linkse politieke partij zal vanuit dit engagement de deelvisies van de activisten in een weloverwogen groter geheel in een redelijk beleid moeten integreren. De vraag of een partij wel of niet een zogenaamde actiepartij moet zijn, is dan niet meer zo relevant.

Een nieuw personalistische politiek

Linkse politiek blijft noodzakelijk

Iedereen die zich er niet voor afsluit, weet dat er op deze wereld nog veel mis is. Men hoeft maar te denken aan de bewapeningsspiraal, de armoede in de derde wereld, de vele ziekten ten gevolge van armoede of gebrek aan middelen voor het nodige onderzoek, aan de discriminatie en de vervolging van honderdduizenden, aan de milieuvervuiling, de grondstoffen- en energieverpilling, aan de bio-industrie, aan de werkloosheid, de inflatie en aan de oncontroleerbaarheid van allerlei economische machten. Een herverdeling van het bezit, eerlijker en democratischer economische verhoudingen, strijd tegen de bewapeningswedloop en tegen allerlei militaristische tendensen zijn even zo vele waardevolle elementen in de traditionele linkse politiek die in de toekomst van betekenis zullen blijven. Het zal voortaan echter om meer moeten gaan.

Los van genoemde concrete problemen ligt er bijvoorbeeld het feit dat het veel te weinig mensen is gegeven om volgens eigen gevoelens en inzichten een zinvolle bestemming aan hun Leven te geven. Dit kan ook liggen aan een vervreemdende werk- of woonsituatie, aan de dwang van rollenpatronen of gewoon aan het feit dat het veel mensen niet geleerd is met hun eigen mogelijkheden om te gaan. Als het in de linkse politiek van oorsprong allemaal begonnen was om het menselijk geluk, is het duidelijk dat er met name voor de progressieve politiek ook op dit gebied nog veel werk ligt te wachten. Juist als het ons uiteindelijk om het menselijk geluk gaat, dienen we te beseffen dat geluk zich niet laat dwingen en dat

het nooit van overheidswege kan worden georganiseerd. De overheid kan alleen bepaalde belemmeringen wegnemen en voorwaarden scheppen. Rousseau zei dat we de mens eventueel moeten dwingen vrij te zijn. Hierin schuilt een contradictie. Dit goedbedoelde paternalisme is de basis voor dwingelandij en willekeur. Zo is het ook met het menselijk geluk. Een overheid die in dit soort zaken niet uiterst terughoudend is, brengt uiteindelijk slechts ongeluk. De achterdocht van velen jegens de linkse partijen schuilt mede hierin dat men deze terughoudendheid ten aanzien van het persoonlijke mist. Men wekt de indruk slechts te geloven in goed geoliede structuren, waaraan de menselijke persoonlijkheid zich maar dient te onderwerpen.

Naar mijn mening dient linkse politiek echter een beleid in te houden dat mensen juist in staat stelt hun eigen leven te bepalen en hun geluk op hun eigen manier te beleven.

Het personalisme van Banning tot en met het feminisme

De van oudsher nogal sterk op de structuren gerichte linkse politiek heeft, zoals ik al eerder stelde, een zodanige heroriëntatie nodig dat de persoonlijke ontplooiing van de mens het uitgangspunt wordt. In principe is een pleidooi voor een meer personalistische invalshoek niets nieuws. Mensen als Banning en Schermerhorn bepleitten bij de oprichting van de PvdA in 1945 een personalistisch socialisme. Zij grepen terug op discussies en publikaties van voor de tweede wereldoorlog waarin het religieus socialisme en met name het vrijzinnig-protestantisme een voorname rol speelde. Doch ook de joodse theoloog Buber heeft veel invloed gehad op het personalisme. Het personalistisch socialisme sloeg toen niet aan en het is spoedig uit de discussie verdwenen. Dit is

jammer, want de essentie van de ideeën van Banning is erg waardevol.

Banning legde de nadruk op de persoonlijkheidsontwikkeling van de mens. Het unieke van de persoon moet in de maatschappij worden gerespecteerd. De personalistische socialisten verzetten zich tegen materialisme, economisme en collectivisme, omdat dit het wezen van de mens onrecht doet. Banning voelde zich sterker verbonden met de Franse socialist Jaurès dan met Marx.

Volgens de personalistische socialisten moeten niet alleen de structuren worden veranderd, maar moet er ook een beroep worden gedaan op de mens en zijn persoonlijkheid. Van hieruit is ook de grote waardering te begrijpen voor de parlementaire democratie die uitgebouwd zou moeten worden naar maatschappelijke- en arbeidsverhoudingen. Voor de personalist zijn vrijheid en verantwoordelijkheid onlosmakelijk met elkaar verbonden. Een mens die de vrijheid niet wordt gegeven en zijn verantwoordelijkheid niet kan beleven, kan zichzelf niet verwerkelijken.

Dit is net zo goed een vorm van vervreemding. In dit opzicht loopt er een lijn van de jonge Marx naar Banning. Het personalistisch socialisme verzette zich tegen het liberalisme omdat men dit te individualistisch en te burgerlijk vond. De mens mag immers niet los worden gezien van de verbanden waarin hij leeft en de verantwoordelijkheid die hij voor de ander heeft. Voor de sociale structuren noemt Banning de Ich-Du verhouding de meest fundamentele van alle relaties waarin de mens leeft. Voor deze personalistische filosofie gelden het christendom, het jodendom en het humanisme als bronnen.

Natuurlijk kunnen we thans kritiek hebben op Banning. Zijn ethiek was te puriteins en zijn kijk op de sociale verbanden zoals de natie en het gezin waren nogal traditioneel. De rol die hij de geestelijke elite in de samenleving toedacht, getuigt

van een paternalistische instelling. Dit alles doet weinig of aan de essentie van zijn filosofie, namelijk dat de linkse politiek in dienst moet staan van de ontplooiingsmogelijkheden van de mens. De personalistische interpretatie van het socialisme en de vrijzinnig-democratische interpretatie van het liberalisme hadden in veel opzichten raakvlakken. De democratiseringsgolf uit de jaren zestig lag tot op zekere hoogte in het verlengde hiervan.

Van andere zijde horen we tegenwoordig eveneens geluiden die we personalistisch zouden kunnen noemen. De humanistische psychologen stellen de 'zelfvervullende mens' ten voorbeeld. Zij menen dat de mens zichzelf wil vervullen, wil ontplooiën. Rogers stelt dat de mens zich niet alleen wil handhaven, maar tevens de behoefte heeft zich te verheffen. De emotionele kant van de mens krijgt nu ook meer aandacht. Voor zover het hedendaagse feminisme niet tot sektarisme verwordt of zich man- vijandig ontwikkelt, is dit eigenlijk de meest moderne loot aan de personalistische stam. Hier wordt een strijd geleverd om gelijke ontplooiingsmogelijkheden van vrouw en man. Het gaat er daarbij om dat de mens zichzelf kan zijn zonder rollendwang. Het emotionele en intuïtieve aspect van de mens krijgt de waardering die het toekomt. In deze betekenis houdt het feminisme tegelijkertijd de bevrijding in van de man, terwijl de emancipatiestrijd van de homoseksuelen hier evenmin los van kan worden gezien. De hele seksuele revolutie betekent, voor zover ze niet in strijd is met het respect voor de ander, een bevrijding van de mens. Hij kan zich immers ten gevolge van deze revolutie los van conventies en vooroordelen ontwikkelen.

Indien we in dit verband van een personalistische ontwikkeling spreken, trekken we lijnen door die Banning waarschijnlijk niet zou kunnen of willen volgen. Mijns inziens zijn dit wel de consequenties van een pleidooi voor de mens die zijn vrijheid en verantwoordelijkheid kan beleven. De humanis-

tische filosoof Roszak trekt deze lijnen eveneens door. In zijn pleidooi voor een nieuwe op de persoonlijke ontwikkeling gerichte politiek ziet hij aanknopingspunten in het verleden bij Europese personalisten zoals Berdjajev, Gabriel Marcel en Mournier.

Een integrale democratie

Waardoor zal een humanistische of meer personalistische politiek nu gekenmerkt worden? In de eerste plaats staat het karakter en het functioneren van de democratie centraal. In de westerse democratieën is het een vanzelfsprekende zaak dat het volk via meerderheidsbesluiten over het eigen lot beschikt. Hierbij hoort tevens dat men de rechten van het individu en van minderheden respecteert. Dit laatste is vaak een passief gegeven. In een democratie die personalistisch georiënteerd zal zijn, is dit een meer actief gebeuren. De tolerantie wordt van essentiële betekenis. Tolerantie, respect voor het unieke van de persoon, en het stimuleren van de eigen ontwikkeling van de mens zijn noodzakelijk voor een levende democratie. In deze pluriformiteit schuilt de mogelijkheid tot ontplooiing en de kracht om dehumaniserende ontwikkelingen en antidemocratische krachten te weerstaan. Democratieën waarin alleen het massale, het collectieve telt, zijn arm en hebben weinig weerstand tegen totalitaire ontwikkelingen, omdat ze de kern van het totalitaire al in zich dragen. Uiteindelijk is elke totalitaire verwording in linkse of rechtse richting mogelijk. De Tocqueville waarschuwde al dat de democratie de neiging toont het gedurfde, het andere, het nieuwe te weren. Er zal in een personalistische democratie een positieve tolerantie bestaan, dat wil zeggen dat het gewaardeerd wordt dat mensen zich van elkaar onderscheiden. Hierop zal het

concrete beleid moeten worden gebaseerd. De ruimte die men geeft aan het unieke van de persoon en aan de eigen identiteit van de afzonderlijke groepen, bepalen het gehalte van de democratie en hierin ligt tevens haar zingeving. Vanuit deze instelling zal het non-conformisme worden gekoesterd. Dit non-conformisme kan er immers tevens toe bijdragen dat de democratie zich niet beperkt tot de heerschappij van de grauwe middelmaat, waarbij iedereen zich gaat aanpassen en de persoonlijke identiteit wordt overwoekerd. Non-conformisme bevordert de creativiteit in de maatschappij en maakt een kritische instelling mogelijk.

De personalistische opvatting aangaande de democratie heeft ook economische consequenties. Ze laat de economische structuren niet ongemoeid, hetgeen bewijst dat een meer persoonsgerichte politiek geen ontkenning inhoudt van de noodzaak van structurele veranderingen in de samenleving. Als een mens recht heeft op persoonlijke ontplooiing, heeft hij recht op werk, op een redelijk inkomen en op medezeggenschap in zijn werk. In zo'n samenleving is een opeenstapeling van bezit, die een opeenstapeling van macht betekent, een onaanvaardbare zaak. Vooral omdat deze macht bovendien nog oncontroleerbaar is.

We hebben de neiging het westerse parlementaire stelsel te vanzelfsprekend te vereenzelvigen met de democratie als zodanig. Eigenlijk is er slechts sprake van een partiële, een politieke democratie. Deze politieke democratie kan beslist nog worden verbeterd. Denk bijvoorbeeld maar aan de invoering van het consultatieve referendum en in elk geval aan de noodzaak van meer invloed van de kiezers op de benoeming van de kabinetsformateur. Er is nog geen sprake van een volledige democratie op alle terreinen, een integrale democratie die ons uiteindelijke doel moet zijn. De economische, sociale en culturele democratisering is nog maar net begonnen.

Vanuit democratisch oogpunt bekeken zal de overheid controle moeten krijgen over grote vermogens waaronder banken en pensioenfondsen. Ze zal globale richtlijnen moeten kunnen aangeven voor belangrijke investeringen zodat er controle is op de gevolgen ervan voor de werkgelegenheid en voor het milieu en wat de mogelijke verspilling van energie en grondstoffen betreft. De fantasieeloze oplossing om simpelweg zoveel mogelijk te nationaliseren heeft weinig met een personalistische of humanistische aanpak te maken. Zo'n oplossing gaat voorbij aan het probleem van de grootschaligheid, de participatie van de werknemers, de spreiding van de verantwoordelijkheden en de gewenste pluriformiteit in de samenleving.

De mondigheid van de mens en de menselijke maat

Een persoonsgerichte politiek zal in principe uitgaan van de autonomie van de mens. Dit betekent natuurlijk in de eerste plaats dat de overheid actief elke vorm van discriminatie tegen gaat. Tevens vloeit eruit voort dat men vanzelfsprekend rekening houdt met de eigen cultuur van etnische minderheden, in zoverre deze niet in strijd is met de hier heersende opvattingen over de menselijke waardigheid. Het zou te veel gevraagd zijn een minderhedenbeleid uit te stippelen dat de vaak onderworpen positie van de niet Europese vrouw bevestigt. De maatschappelijke emancipatie van de vrouw en de emotionele emancipatie van de man zijn immers samen met de emancipatie van de homoseksuelen van essentiële betekenis voor een personalistische politiek. Als er ergens mogelijkheden zijn om de autonomie van de mens meer ruimte te geven, is het hier wel. Daarom zal bijvoorbeeld de collectieve norm van het heilige huwelijk met

zijn wederzijdse afhankelijkheid moeten verdwijnen. Sociale en fiscale wetten zullen daartoe geïndividualiseerd moeten worden, d.w.z. dat de mensen die een relatie hebben niet in de eerste plaats worden gezien als twee helften van een duo, maar als twee zelfstandige individuen, die men zo min mogelijk van elkaar afhankelijk maakt. Dit mag geen nieuw dogma worden. Indien mensen zelf een tijdelijke of blijvende afhankelijkheid prefereren, mag de overheid dit niet tegengaan. De mensen zouden daarom moeten kunnen kiezen uit standaardmodellen voor relatiecontracten, waarin het huwelijk er één is.

De overheid zal in veel opzichten uit respect voor de autonomie van de mens terughoudend zijn. Op het terrein van de zedelijkheidswetgeving mogen alleen maatregelen worden genomen, als anderen het slachtoffer worden, zoals bij verkrachting en commerciële kinderporno. Porno met een gewelddadig karakter kan daarom alleen worden aangepakt, indien men kan aantonen dat ze leidt tot meer geweld. De bewijslast ligt dan wel bij de verbieder.

Euthanasie is een onderwerp dat bij uitstek de autonomie van de mens raakt. Natuurlijk kan iemand naar zijn eigen overtuiging euthanasie volstrekt afwijzen, maar deze overtuiging mag men niet via het overheidsbeleid aan anderen opleggen. Het is even immoreel de mens te dwingen te blijven Leven als hem dit Leven tegen zijn zin te ontnemen. Het is niet onze taak de ander te dwingen te blijven Leven. Het is onze taak te proberen de ander zo te helpen dat hij misschien het Leven als leefbaar kan ervaren.

Waar mogelijk dient de mens zelf te beslissen, de werksituatie niet uitgezonderd. Invoeren van de medezeggenschap van de werknemers in de bedrijven is dus voor een personalistische politiek van groot belang. Onderwerpen zoals arbeidstijdverkorting en deeltijdarbeid kunnen met het oog op de emancipatie van de vrouw of op grond van een

rechtvaardiger verdeling van arbeid en inkomen worden verdedigd, maar het zijn ook positieve verschijnselen omdat ze de mens meer mogelijkheden bieden om zelf over zijn tijd te beschikken.

Onze democratie zal dus een participatiedemocratie moeten worden, d.w.z. dat de mensen zoveel mogelijk overal meebeslissen. Dit principe is in al onze verzorgingsstructuren van toepassing. Patiënten zullen op alle bestuurlijke niveaus moeten kunnen meebeslissen. De bejaardenzorg zal volledig op het principe van zelfbestuur moeten worden gebaseerd. Laat de bejaarden zelf het verzorgend personeel aannemen en samen met dit personeel het beleid bepalen. Het is trouwens vanuit het principe van de representatieve democratie volstrekt onaanvaardbaar dat sommige partijen bepalen dat kandidaten voor vertegenwoordigende functies, die ouder zijn dan 65 jaar, verplicht zijn te bedanken.

Er zijn meer terreinen waarop anno 1982 onaanvaardbare vormen van paternalisme heersen. Kijk maar naar de woningbouw en wijkplanning. Toekomstige bewoners worden nog veel te weinig betrokken bij het ontwerpen van hun toekomstige woningen en wijken. Erger, er zijn tal van bepalingen van woningbouwverenigingen en van particuliere huiseigenaren in huurcontracten verwerkt, die de vrijheid om de eigen woonsituatie te bepalen tot in de kern aantasten, ze mogen geen huisdieren houden bijvoorbeeld. Bovendien maken allerlei gemeentebepalingen het bijna onmogelijk je huis volgens eigen smaak te verbouwen.

wordt nauwelijks enige rekening gehouden met de vrijetijdsbesteding, met alle gevolgen van dien. Kinderen worden toch balorig als ze nergens zomaar vlak bij huis een balletje kunnen trappen of met water kunnen klieren.

Wat blijft er voor de mensen over als ze geen eigen tuintje hebben of hobbyruimten en als het oude duivenplatje taboe is. De mensen verzuren, ze krijgen met elkaar problemen,

pakken de fles of hangen in het gunstigste geval avonden lang verveeld voor de televisie. In de weekenden zit er voor duizenden niets anders op dan de grauwe verveling van hun buurten en huizen te ontvluchten.

Een dier moet zijn territorium kunnen overzien. Dit geldt net zo goed voor de mens. De toenemende grootschaligheid is daarom een ramp. Uit een oogpunt van doelmatigheid worden kleine gemeenten opgeheven, worden ziekenhuizen en reusachtige scholengemeenschappen gesticht enz. De mens voelt zich er eenzaam, verloren en zinloos. Het gevolg hiervan is dat er weer psychologen, mentoren en begeleidingsdiensten ingezet moeten worden om de ernstigste slachtoffers van deze grootschaligheid op te vangen. Hetgeen de efficiency van de grootschaligheid overigens weer behoorlijk relativeert. De overheid zal de kleinschaligheid als uitgangspunt dienen te nemen. Binnen de kleinschalige gemeenschappen zal men moeten uitgaan van de mondigheid van de mens en dient er sprake te zijn van een participatiedemocratie.

Een beleid dat gericht is op kleinschaligheid betekent bijvoorbeeld: wel coördinatie van intergemeentelijke taken, maar geen opheffing van de kleine gemeenten en in de grote gemeenten steun voor de wijkraden, decentralisatie van het welzijnsbeleid, het tegengaan van mammoetscholengemeenschappen en kolosale ziekenhuizen en verpleeginrichtingen. Vooral het kleine midden- en kleinbedrijf zal worden gesteund. Men zal zich vooral dienen te richten op organisaties die de menselijke maat niet te boven gaan en die worden gekenmerkt door democratische besluitvorming. Zo'n beleid vraagt veel van het onderwijs. Dit zal nog meer dan tot dusver de leerlingen inzicht moeten geven in het maatschappelijke gebeuren, in de eigen situatie en in het menselijk gedrag. Sociale en creatieve vorming zullen daarbij steeds belangrijker worden. In de contourennota die het kabinet-Den Uyl

publiceerde, stelde men terecht dat het onderwijs weerbare mensen moet leveren. Even terecht was de kritiek van CDA-zijde daarop, waarbij men stelde dat de mens ook dienstbaar moet zijn. Dat is juist. De mondige weerbare mens zal dienstbaar moeten willen zijn aan de zwakkere, ver weg en dichtbij.

Soms worden goed bedoelde plannen, die gunstig zouden kunnen zijn voor een personalistische ontwikkeling, slecht gepresenteerd. Een voorbeeld hiervan is de middenschool. Men is niet begonnen zich te verplaatsen in de docent en zijn problemen en in de belevingswereld van de leerlingen. Integendeel docenten en leerlingen kregen dit schooltype paternalistisch voorgeschoteld. Elk bezwaar van de kant van de docenten wordt weggewimpeld als zijnde produkten van conservatisme en van eigenbelang. Het plan is primair gebracht als een herstructurering van het voortgezet onderwijs, die de maatschappelijke ongelijkheid zou kunnen overwinnen. De falende tactiek is het gevolg van een structuralistische benadering. Een personalistische benadering zou vanuit en met het onderwijsveld begonnen zijn. Nu dreigt er van werkelijke vernieuwing weinig te komen, omdat de discussie over pedagogische en didactische vernieuwing tussen wal en schip raakt. De betrokken docenten voelen zich gemanipuleerd en zijn onwillig, terwijl juist groot enthousiasme nodig is om onderwijsvernieuwing mogelijk te maken. Er zijn weinig terreinen waar de overheid wat betreft de beleidsuitvoering zo afhankelijk is van haar mensen als in het onderwijs. De vrouw of man voor de klas bepaalt uiteindelijk de sfeer. Zoals het nu wordt aangepakt van de kant van het ministerie, dreigt de hele vernieuwing een structurele wijziging in te houden die langs de kern van de huidige onderwijs-problematiek heen gaat. Hoe kan men als overheid verwachten dat de docenten in staat zullen zijn de leerlingen tot mondigheid te brengen als ze zichzelf gemanipuleerd achten?

Open en ondogmatisch, of toch gewoon pragmatisch?

Een personalistische of humanistische politiek zal worden gekenmerkt door een ondogmatische instelling. De erkenning van dogma's zou betekenen dat de leer boven het leven gaat en dat abstracties van meer betekenis zouden zijn dan mensen van vlees en bloed. Een ondogmatische instelling houdt tevens in dat de mens niet statisch over de waarheid beschikt, maar dat de mens steeds weer naar deze waarheid moet zoeken.

Verstarring is de vijand van de vooruitgang. Progressieve politiek zal daarom wel van bepaalde beginselen moeten uitgaan, maar dient verder te worden gekenmerkt door een kritische, open en zakelijke benadering. Een zeker pragmatisme is daarom onmisbaar om progressieve politiek ook progressief te houden en gevaarlijke verstarring te voorkomen.

Voorafgaande suggertes blijkt geneigd tot dogmatisme. Genoemd etatisme, het collectivisme en de suggestie dat met economische gelijkheid alle problemen zouden zijn opgelost, hebben door hun vanzelfsprekendheid in de socialistische partijen het karakter van dogma's. De dogmatische en taboegevoelige mentaliteit van het merendeel van het PvdA-kader maakten deze partij tot een allerminst wendbare partij. Voorafgaande suggesties aangaande een meer op de persoonlijke ontplooiing gerichte politiek zoals de kleinschaligheid, de participatiedemocratie, de emancipatie, maar ook de zorg voor het milieu vormen geen afgerond nieuw program. Dat is ook net nodig. Ze geven wel met elkaar een nieuwe gezindheid weer. Het opvallende is daarbij dat het stuk voor stuk om punten gaat, die niet het eerst door de grootste progressieve partij, de PvdA, naar voren werden gebracht, maar door allerlei actiegroepen en door nieuwe partijen zoals

D'66 en de PPR, toen deze laatste partij nog niet aan het sektarisme ten prooi was gevallen. De PvdA was hiervoor te structuurgericht en te star. Onder druk van interne en externe acties en uit electorale overwegingen zijn veel ideeën overgenomen. Niet echter omdat ze als vanzelfsprekend uit de eigen politieke filosofie voortvloeien. Thans kan de PvdA nog niet uit de voeten met allerlei verschijnselen uit het actiegebieden. Men reageert er zeer schizofreen op. Burgemeester Polak als verdediger van de bestaande rechtsorde raakt van tijd tot tijd slaags met de krakers. Het gewest Amsterdam van de PvdA kronkelt zich dan in alle bochten om en de burgemeester en de krakers te sparen. Van Thijn spreekt zich als minister uit tegen de blokkade van de kernreactor in Dodewaard en partijvoorzitter Van den Berg roept zijn leden aanvankelijk op aan de blokkade mee te doen.

De krampachtige poging om van twee walletjes te eten tast de geloofwaardigheid van de partij echter wel steeds meer aan. Beter zou het zijn als men zich zou bezinnen op het principe en het functioneren van de rechtsorde en op de vraag in hoeverre men de terechte wensen van actievoerenden integer in het beleid heeft geïntegreerd.

De PvdA zit ook erg met de huidige crisis in de verzorgingsstaat. Ik wees er al op dat deze crisis, althans de reactie erop, illustratief is voor de crisis waarin de sociaal-democratie verkeert. De bekende socialistische aanpak van steeds meer overheidsingrijpen en meer subsidies blijkt te falen en is financieel onhaalbaar. Bovendien doet dit niets of aan het gevoel van de moderne mens dat hij door allerlei structuren inclusief de overheid wordt platgewalst.

De overheid zal daarom terughoudend moeten zijn en bescheidener moeten worden. Thans vertilt de overheid zich aan haar eigen gewicht. Steeds minder overheidstaken zijn controleerbaar. Steeds minder mensen voelen zich nog verant-

woordelijk. Het doemdenken vindt vooral zo'n willig oor bij links, omdat men daar alles van de overheid verwacht. Deze overheid zit vast en men komt door ideologische blindheid niet op de gedachte gedeeltelijk op de mens als verantwoordelijke persoon terug te koppelen. Met het liberale badwater heeft men de persoonlijke verantwoordelijkheid weggegooid. Links lijdt aan een overschatting van wat de overheid kan doen en een onderschatting van de mogelijkheden van het individu. Vrijheid en gelijkheid kunnen niet ongestraft worden ontkoppeld. De linkse politiek zal de mens weer opnieuw moeten ontdekken als creatieve kracht, die in principe voor zichzelf kan en wil zorgen, maar die je daarvoor ook de ruimte moet geven.

Alleen op een mens wiens verantwoordelijkheid volledig wordt erkend, kan men een beroep doen om solidair te zijn met de ander. Alleen dan pas krijgt de broederschap een kans. Alleen door solidair te zijn met elkaar zullen we de huidige problemen kunnen oplossen en krijgen de vrijheid en gelijkheid voor ieder mens een waardevolle betekenis.

Nog is links niet verloren

Als we het willen hebben over de mogelijkheden van een progressief beleid in Nederland, zullen we de toestand ter rechterzijde ook in ogenschouw moeten nemen. Laten we onze tijd dan niet verdoen met indianenverhalen over nieuw rechts. Er bestaat niet zo iets als nieuw rechts. Conservatieve 'diehards' zoals Thatcher en Reagan vonden de verzorgingsstaat en de nivellering van inkomens altijd al een gruwel. Hun filosofie wordt gekenmerkt door simplisme en hyper-individualisme. Dat zie je ook duidelijk bij hun profeet Friedman. Nieuw rechts heeft niets nieuws te bieden evenmin als nieuw links helaas.

Het nieuwe van nieuw rechts zit hooguit in de vernieuwde slagorde en in de populistische aanpak waarmee de aanval op de verzorgingsstaat wordt heropend. De kansen voor zo'n aanval zijn nu gunstiger, omdat bijna iedereen beseft dat we moeten bezuinigen en omdat de onvrede jegens de verzorgingsstaat zich in brede kring heeft ontwikkeld.

Rechts tracht deze kansen te benutten en geef ze vanuit hun standpunt gezien eens ongelijk. Laten de progressieven daarom kijken hoe de krachtverhoudingen werkelijk liggen. In hoeverre zijn centrum-rechts en rechts in ons land werkelijk conservatief? Valt er voor progressieve partijen nog mee te werken en is er dan nog verschil tussen het CDA en de VVD of zijn ze alleen maar interessant om hen de meest progressieve kiezers te ontfutselen?

De VVD, van liberaal naar fatsoenlijk conservatief

Hoewel bij het ontstaan van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie duidelijk vrijzinnig-democratische elementen aanwezig waren, heeft deze partij zich in de loop der jaren steeds meer in conservatieve richting ontwikkeld. De vrijzinnige geluiden, die prominenten als Vonhoff en Geertsema van tijd tot tijd laten horen, lijken niet meer dan echo's van een meer verlicht liberaal verleden. De VVD ontwikkelde zich in de eerste plaats tot de tegenpool van het socialisme, vooral wat het sociaal-economische beleid betreft. Men toont zich hierbij weinig creatief. Tegenover het collectivisme van de socialisten dat men afwijst, heeft men zelden maatschappelijke hervormingen gesteld, die een einde maakten aan het bestaande onrecht en waarbij dan wel werd gelet op de eigen verantwoordelijkheden van de mens. Men verzette zich gewoon tegen alles wat de socialisten bepleitten. Deze houding kwam in feite neer op handhaving van de status quo, op een simpel conservatisme dus.

In geestelijk opzicht is het liberalisme van de VVD steeds meer verwaterd. Het ware liberalisme toonde soms zeer libertijnse trekjes. Dat is een stuk minder geworden. Het geestelijk liberalisme van de VVD is gereduceerd tot een braaf burgermansfatsoen. Een voorbeeld hiervan is de houding in de abortuskwestie. Men is meer in de richting van het CDA geschoven. De VVD werd zo een voor de hand liggende coalitiepartner en electoraal gezien een geduchte concurrent. De confessionele kiezers die hun partij te progressief vonden worden in sociaal-economisch opzicht, kregen in de VVD, waarvan het geestelijke aspect van het liberalisme voor hen steeds minder verontrustend was geworden, een alternatief. Wiegel heeft dit proces in conservatieve en populistische richting zeer intelligent geleid. Door deze ontwikkeling is de

VVD-aanhang gegroeid en breder samengesteld. Tevens heeft het pragmatisme van het spraakmakende VVD-kader, waarin de christen-democraten zich goed herkennen, van de VVD een prettige en redelijke coalitiepartner gemaakt.

Veel progressievs kan men met de VVD natuurlijk niet beginnen. Het is gewoon een fatsoenlijke, tamelijk homogene en zeer pragmatische conservatieve club geworden. Toch is het zonder meer afwijzen van de VVD als coalitiepartner alleen al om tactische redenen onjuist. Dit versterkt immers onnodig de centrumpositie van het CDA. Bovendien wordt op deze wijze het verschil in progressiviteit tussen de VVD en het CDA nogal overdreven. We moeten ook het pragmatisme van de VVD niet verwaarlozen. Een coalitie van de progressieve partijen met de liberalen is niet voor de hand liggend. Voor een beperkte periode, om een aantal ad hoc kwesties aan te pakken, mag men deze mogelijkheid echter niet helemaal uitsluiten.

Wat de electorale concurrentie betreft dienen we te beseffen dat de VVD geleidelijk een tamelijk homogeen conservatief en antisocialistisch kiezersbestand heeft gekregen. De werkelijke liberalen vormen een minderheid en niet eens zo'n grote.

Toch zullen er jonge kiezers zijn en mensen met een meer vrijzinnig-democratische instelling die zich aangesproken voelen tot een progressief beleid dat zich inzet voor de ontplooiingsmogelijkheden van de mens zonder dat de oplossingen altijd in collectivistische richting gezocht worden. Zo'n beleid zal nooit de kern van de VVD-aanhang aanspreken, maar wel een voldoende aantal om een CDA-VVD-meerderheid in de Kamer te voorkomen.

De christen-democraten, van rechts naar links, naar rechts

Wat de oorsprong van hun opvattingen over het gezag en de staat aangaat zijn de christen-democraten de ware conservatieven. Tegelijkertijd waren er van oudsher in deze kring figuren die blijk gaven van een intense sociale betrokkenheid. De vroegere Anti-Revolutionaire Partij gaf het duidelijkst dit ambivalente karakter van de confessionele politiek weer. Enerzijds waren het juist de anti-revolutionairen die zich - hun naam zegt het al - pure conservatieven toonden. Zij waren tegen de beginselen van de Franse revolutie van 1789. Tegenover het 'ni dieu, ni maître' stelden zij dat Gods geboden op alle terreinen van het leven moesten worden geëerbiedigd.

Tegenover de leer van de volkssouvereiniteit plaatsten ze de overheid die regeert bij de 'gratie Gods'. Vanuit deze filosofie huldigde men autoritaire opvattingen, toonde men zich vaak zeer intolerant en wees men de autonomie van de mens volstrekt af. Anderzijds kon men als emancipatiebeweging van de gereformeerde 'Kleine Luyden' zich niet beperken tot de verdediging van de status quo. De evangelische inspiratie bracht velen bovendien tot een sociaal engagement.

Gelukkig voor het CDA is er behalve de evangelische inspiratie een tweede meer profaan bindmiddel, namelijk het pragmatisme wat kenmerkend is voor het grootste deel van het kader. Toch kregen de confessionelen na de tweede wereldoorlog het steeds moeilijker om eensgezind een standpunt te bepalen. Steeds vaker was men onderling verdeeld of werden de beslissingen vooruitgeschoven.

Als christen kan men de christen-democratische politiek verwijten dat allerlei vage en twijfelachtige standpunten zo maar christelijk genoemd worden. Als democraat is het irritant om te zien dat de christen-democraten zo vaak een

keuze uit de weg gaan. Er zijn voorbeelden te over van deze onduidelijkheid. Zo worden de partijprogramma's meestal opgesteld door progressieve christen-democraten; waarna hun meer behoudende partijgenoten ze in het parlement mogen uitvoeren. Natuurlijk komt er dan niet veel van terecht. Deze rol van progressieve programmaschrijver vulde Goudzwaard lange tijd. Zo'n verkiezingsprogram heeft iets van een preek zondags in de kerk. Veel mensen vinden het wel mooi klinken, maar op maandag weten ze meestal niet goed meer, wat ze ermee aan moeten.

Een ander voorbeeld van onduidelijkheid zie je bij de coalitievorming. De christen-democraten weigeren aan de hand van hun eigen verkiezingsprogram aan te geven welke coalitiepartner ze prefereren. Het verhullend karakter van de confessionele politiek kon met name bij de vroegere KVP erg ver gaan. In deze partij liet men politici die zich politiek te zeer hadden geprofileerd, tegen de verkiezingen zonder pardon vallen. Vandaar dat de KVP na Romme zo vaak van leiders wisselde. De KVP versleet zo in korte tijd De Quay, Marijnen, Cals, Veringa, De Jong en Schmelzer. Van Agt is hierop een grote uitzondering. Maar geen politicus verstaat dan ook beter dan hij de kunst om politieke problemen te depolitiseren. Vooral als hij het slachtoffer van harde aanvallen is. Dat depolitiseren heeft de christen-democratische politiek juist hard nodig.

De meeste christen-democraten vinden een goed sociaal beleid erg belangrijk. Het evangelie roept hen hiertoe op en het harmoniemodel dat men hanteert, maakt dit zelfs noodzakelijk. Het sociale beleid van de christen-democraten ligt echter duidelijk in het verlengde van de charitas. Zodra het om structurele veranderingen gaat, waarbij gevestigde belangen in het geding zijn, komen de problemen. Het was dus niet zo verbazingwekkend dat de KVP het kabinet-Den Uyl kon steunen tot het wetsontwerp inzake de grondpolitiek aan

de orde kwam. Toen was de rek eruit.

In de jaren vijftig en zestig deden zich binnen het confessionele kamp interessante ontwikkelingen voor in progressieve richting. Vooral in de ARP zag men dit. Door het integreren van de vroegere afzonderlijke partijen in een grote centrumpartij, het CDA, door het uittreden van de meeste radicalen en door de vergrijzing zijn de christendemocraten de laatste jaren weer meer naar rechts geschoven. De verschillen tussen de VVD en het CDA moeten we daarom niet overdrijven. Het gaat meestal om nuances.

Van politieke betekenis zijn de contacten van de christendemocraten met de kerken en met allerlei christelijke maatschappelijke organisaties. In deze kringen worden vaak zeer progressieve standpunten ingenomen, die na verloop van tijd invloed blijken te krijgen op de christen-democratische politiek. We hebben dit gezien met de ontwikkelingssamenwerking, de apartheidspolitiek en het vredesvraagstuk. Door de impulsen die van de kerken en met hen verwante organisaties zoals het Christelijk Nationaal Vakverbond, de Vrije Universiteit uitgaan, overtreffen de christendemocraten van tijd tot tijd zichzelf. Meestal schrikken ze zich dan prompt een ongeluk van hun eigen progressiviteit en worden ze bang voor de invloed op hun eigen kiezers van meer conservatieve christelijke groeperingen zoals de Evangelische Omroep. Hierna volgt een conservatieve terugval. Het is in het belang van de progressieve politiek dat deze golfbewegingen en de daarbij behorende interne mechanismen worden onderkend en dat hierop wordt ingespeeld. Als de christen-democraten zich in een wat progressieve fase bevinden, kunnen ze soms iets interessanter zijn dan de VVD als coalitiepartner.

Voor de vorming van coalities zal het vanuit progressief gezichtspunt gezien echter meestal 'lood om oud ijzer' zijn of men met het CDA of met de VVD te maken heeft.

Coalities

met deze partijen blijven noodoplossingen die zelden van langere duur kunnen zijn. Daarom zullen de progressieven moeten blijven streven naar een progressieve meerderheid, maar dan wel een meerderheid van groot links, d.w.z. van PvdA en D'66 samen.

De confessionele kiezers blijven altijd interessant. Zij komen immers veelvuldig in aanraking met opvattingen die leven in kerkelijke kringen en allerlei christelijke maatschappelijke organisaties. Als het beleid van het CDA hier in de praktijk te ver van af komt te staan, krijgt het problemen met een behoorlijk deel van zijn kiezers. Voor de progressieve partijen openen zich dan nieuwe mogelijkheden. Het is natuurlijk wel de vraag wat de progressieve politiek te bieden heeft en wat met deze kansen wordt gedaan. Zolang de PvdA blijft zoals ze is, zal een progressieve meerderheid niet snel gehaald worden, en zou dit wel het geval zijn dan is deze meerderheid nog niet werkbaar. Daarom alleen al zijn in de PvdA ingrijpende hervormingen nodig.

De PvdA tussen volkspartij en splinterpartij

Voor het tot stand brengen van fundamentele veranderingen in de samenleving is klein links van weinig betekenis. Daar heb je groot links voor nodig. De ellende is momenteel dat de voornaamste linkse partij in belabberde omstandigheden verkeert. Dit vindt zijn oorzaak voor een groot gedeelte in het gegeven dat de PvdA qua mentaliteit niet meer voldoet aan de criteria die men aan een grote progressieve volkspartij mag stellen.

Het zou niet eerlijk zijn tegenover de PvdA om de Nederlandse socialisten te bekijken onafhankelijk van ontwikkelingen elders. Eerder zijn we daarom ingegaan op verschijnselen van ideologische verstarring in andere socialistische partijen

in Europa, op de interne spanningen en op het onvermogen nieuwe problemen zelf tijdig te signaleren en er oplossingen voor aan te dragen. De aard van de problemen waarmee de PvdA kampt is daarom niet zo bijzonder. Het gaat om de omvang en de ernst ervan. Laten we voorop stellen dat de PvdA in onze parlementaire geschiedenis een belangrijke staat van dienst heeft. Wat de wetgeving en het beleid aangaat heeft de PvdA haar sporen zeker nagelaten. Daarnaast beschikte de partij altijd over veel intellect en organisatorisch talent. Ze leverde meestal bekwame bestuurders en volksvertegenwoordigers en er was geen partij die zo'n hechte band had met de arbeidersbeweging.

Om de huidige toestand enigszins te begrijpen moeten we teruggaan naar het ontstaan van de PvdA. In 1945 maakte het socialisme in Nederland een nieuwe start met de oprichting van de PvdA. Dit moest een doorbraakpartij worden. Dit hield in dat progressieve christenen en vrijzinnig-democraten zich zouden aansluiten bij een breder georiënteerde socialistische partij. Electoraal gezien leverde de doorbraak niet het beoogde resultaat.

In de jaren vijftig ging in de PvdA steeds meer een kleurloos pragmatisme overheersen. De opkomst van nieuw links als reactie hierop en tot op zekere hoogte ook voortvloeiend uit de mentaliteit van de jaren zestig, was begrijpelijk. Nieuw links bracht echter nauwelijks ideologische vernieuwing. Het boekje *Tien over rood* was niet meer dan een aardig pamflet, en andere publikaties uit die tijd kwamen niet verder dan het oppoetsen van wat oude socialistische idealen. Er volgde wel een verfrissende wisseling in de top.

Een echte kans tot wezenlijke vernieuwing van de progressieve politiek diende zich aan in het begin van de jaren zeventig. D'66 verklaarde zich toen bereid samen met de PvdA en PPR een progressieve volkspartij te vormen. Hier lagen prachtige kansen voor een ideologische herbezinning en

electorale heroriëntatie. De vernieuwingsgezindheid uit de jaren zestig was nog niet helemaal uitgewoed, zodat we mogen aannemen dat zo'n nieuwe open progressieve volkspartij zeker bij de kiezers zou zijn aangeslagen. Helaas het PvdA-kader liet het afweten. Hans van Mierlo die zijn initiatief een 'krankzinnig avontuur' genoemd had, stond voor gek. Zijn partij kwam in de problemen en in de PvdA begon een proces van politieke inteelt op gang te komen.

Als er in de afgelopen tien jaar in bepaalde opzichten toch sprake van vernieuwing was, beperkte dit zich in hoofdzaak tot de inbreng van het feminisme. Van die zijde kwam men met voorstellen die meer gericht waren op de persoonlijke ontplooiing van de mens, zoals arbeidstijdverkorting per dag, de individualisering van de sociale en fiscale wetgeving en roldoorbrekend onderwijs.

Inmiddels werden de gevolgen van de gevoerde machtsstrijd tussen nieuw links en oud links in verschillende opzichten merkbaar. Een deel van het meer bestuurlijk ingestelde kader verdween naar DS'70. Het was erger dat de interne polarisatie die na de machtsstrijd op gang was gekomen, niet stopte. Integendeel, deze vrat door. Er ontstond in de partij een klimaat waarbinnen een klein gedeelte zich prettig voelde, maar dat een groter deel van het kader juist afstootte. Zo kwam er een soort autonoom selectieproces op gang. Het redelijke meer praktisch ingestelde kaderlid trok zich terug en het fanatieke en soms ronduit monomane partijlid nam zijn plaats in. De stencilfreaks en Machiavelli's in pocketformaat namen de partij over. Zij zijn ook het beeld naar buiten gaan bepalen.

Het duidelijkst ziet men dat in Amsterdam. De leiders hebben de verwording van hun partij over het algemeen met veel leedwezen en weinig heldhaftig verzet gadeslagen. Het gevolg is dat de PvdA thans wordt geleid door een kader dat een klein-linkse mentaliteit heeft, die eigenlijk in een

splinterpartij thuis hoort. De kiezers, ook niet gek reageerden dienovereenkomstig. Door de figuur van Den Uyl werden deze ontwikkelingen een behoorlijke tijd gecamoufleerd. Tijdens zijn premierschap namen de kiezers het gechicaner van zijn partij op de koop toe.

De mislukking van de kabinetsformatie betekende in 1977 voor velen een keerpunt. De kiezers zagen dat Den Uyl zijn club kennelijk niet in de hand had. De verkiezing van Van den Berg, waartegen hij zich had verzet, illustreerde dit nog eens. Een PvdA met Den Uyl en Van den Berg beide als de voornaamste representanten is voor het publiek een tweekoppig monster. Een partij waarvan de partijleiding steeds de ministers en fracties voor de laatste keer waarschuwt, is weinig vertrouwenswekkend. Als we net als bij de WD en het CDA ons de vraag stellen, wat de PvdA voor de realisatie van een progressief beleid in de afgelopen tijd in de praktijk betekende, komt de PvdA er helaas niet al te best af.

Het partijprogramma 'Weerwerk' waarmee men in 1981 de verkiezingen inging, is weinig realistisch en gaat van een versterkte filosofie uit. Het beste bewijs is wel dat het partijbestuur tijdens een besloten bijeenkomst in Garderen in januari 1982, een half jaar na de verkiezingen, moest constateren dat het programma eigenlijk niet uitvoerbaar is. Dit is een afgang voor een partij die haar eigen opvattingen zelden bescheiden etaleert en die anderen zo snel onduidelijkheid en gesjoemel verwijt. Het is bovendien &en incident. Het vorige programma 'Voorwaarts' uit 1977 was evenmin realistisch. PvdA-oudminister van financiën Duisenberg kwam toen met een eigen alternatief verkiezingsprogramma. Hij werd erom gehoond en voor rechts uitgemaakt. En al eerder, tien jaar geleden in 1972, moest de PvdA tot meer realisme worden gedwongen. Toen eiste D'66 bij de vaststelling van het gemeenschappelijke programma 'Keerpunt' dat de PvdA onder meer wat de NAVO-paragraaf aanging, een meer realistisch

standpunt in zou nemen. De PvdA ging door de knieën en hierdoor werd de progressieve samenwerking gered en een scheuring in de PvdA voorkomen.

De problemen met de vakbonden heeft de PvdA eveneens aan zichzelf te wijten. Vakbonden komen als belangenbehartigers met hun eisen. Een progressieve partij dient deze te integreren in een realistisch progressieve totaalvisie en de mogelijkheden aan te geven. De PvdA liet dit na en bereidde haar eigen achterban noch de vakbond voor op de harde realiteit. Het is duidelijk dat de PvdA de formatiemislukking van 1977 voor een groot gedeelte aan zichzelf te wijten heeft. De verkiezingsnederlaag en later de zwakke positie in het tweede kabinet-Van Agt zijn er het gevolg van.

De kiezers heeft de PvdA van zich vervreemd. Zeven zetels verloor ze aan D'66, die zich als redelijk alternatief opstelde. Dit zegt genoeg. Het gaat niet aan D'66 nu als rechts te gaan afschilderen. Nodig is een meedogenloze zelfkritiek, die niet zonder gevolgen blijft.

D'66, 'anders links'

D'66, de partij die de huidige fractieleider Laurens Jan Brinkhorst 'anders links' noemt, staat er aanmerkelijk beter voor. De sprong die deze partij bij de verkiezingen in 1981 maakte, was voor Nederlandse begrippen beslist sensationeel. Deze grote winst heeft te maken met de eigen inbreng van D'66, met de persoon van Terlouw en met de eerder geschetste situatie waarin de PvdA zich bevindt.

De kiezers konden simpelweg kiezen tussen redelijk en onredelijk links. D'66 kende in haar betrekkelijk korte geschiedenis meer van deze sensationele ontwikkelingen. De eerste deelname aan de verkiezingen in 1967 leverde bijvoorbeeld meteen al zeven zetels op. Er zijn wel verschillen

tussen het D'66 van Hans van Mierlo dat een born wilde leggen onder het hele traditionele politieke bestel met zijn gewichtigdoenerij en onderonsjes en het huidige D'66 van Jan Terlouw, dat een alternatief wil zijn binnen het bestaande bestel. D'66 startte als exponent van de democratisering golf uit de jaren zestig. Men toonde zich duidelijk afkerig van dogma's en ideologische stokpaardjes. Men wilde een pragmatische of zakelijke aanpak. D'66 kwam met nieuwe ideeën over ons democratische bestel en was een van de eerste politieke groeperingen die blijk gaf van zorg voor het milieu. Velen voelden zich aangetrokken tot deze onorthodoxe en creatieve benadering van de politiek, maar anderen vonden de partij te trendy en te oppervlakkig. Het was de vraag hoe het D'66 zou vergaan als de eerste tegenslagen zouden komen. Deze kwamen. D'66 had gezegd als partij geen doel in zichzelf te zijn. Het ging immers om de vernieuwing van het bestel. Dit bleek menens. Sinds 1970 streefde de partij ernaar om samen met de PvdA en de PPR een progressieve volkspartij tot stand te brengen. De integratie van de geschetste instelling van D'66, met het ethisch-radicalisme van de toenmalige PPR en de sociaal-democratische traditie had een fundamentele vernieuwing van de progressieve politiek teweeg kunnen brengen. Helaas, het werd een gemiste kans voor links Nederland en een dreun voor D'66.

Na deze teleurstelling volgde er een tijd van neergang. Er ontstonden ruzies binnen de partij en men raakte volstrekt bij de kiezers uit de gunst. Alleen omdat de volgens de statuten noodzakelijke twee derde meerderheid op het septembercongres in 1974 niet werd gehaald, kon de partij niet opgeheven worden. De overblijvenden, enkele honderden, hadden het moeilijk. Ze waren progressief, maar voelden zich noch bij klein links noch bij de PvdA echt thuis. Er volgde een periode van bezinning. Men voelde dat er op zijn minst zoiets was als een eigen politieke invalshoek, maar wie zou

dit onder woorden kunnen brengen?

Glastra van Loon deed een aantal proefboringen naar de eigenlijke politieke filosofie en de eigen identiteit van D'66. In 1976 gaf Glastra van Loon de in D'66 levende ideeën in 15 stellingen weer. Opvallend was weer de nadruk die werd gelegd op de betekenis van de democratie, de waardering die eruit sprak voor de verscheidenheid van de mensen en de waarde die men hechtte aan de ontplooiingsmogelijkheden van de mens. Men wenste een realistisch op vernieuwing gericht beleid. De wensen ten aanzien van het sociaal-economisch beleid waren niet direct collectivistisch of individualistisch te noemen.

Meer ideologisch getinte discussies volgden. Men vroeg zich af of D'66 eigenlijk niet een linkse versie van het liberalisme belichaamde en een voortzetting van de vroegere vrijzinnig-democraten was of misschien toch een heel nieuwe richting. Mensen die snel de bokken en schapen willen scheiden, irriteert het dat D'66 zowel liberale als socialistische trekken heeft. Dit lijkt hen onmogelijk. Men vergeet dan dat de vroegere vrijzinnig-democraten de liberale waarden wilden behouden, met inachtneming van een goed sociaal beleid en dat de personalistische socialisten, als socialisten meer oog verlangden voor de persoonlijke verantwoordelijkheid van de mens. De politiek van het huidige D'66 belichaamt bepaalde aspecten van de vroegere vrijzinnig-democraten en van genoemde personalistische socialisten gecombineerd met de democratiseringsgedachte uit de jaren zestig.

De discussie is thans nog niet uitgekristalliseerd en dat zou ook niet goed zijn. Het is wel zo dat de politiek van deze partij elementen heeft die passen in de door mij eerder geschetste humanistische of neopersonalistische politiek. Het zou de basis kunnen zijn voor een nieuwe progressieve politieke filosofie. Een voortzetting van de discussie over zo'n nieuwe politieke filosofie is dan wel noodzakelijk.

D'66 heeft natuurlijk ook zwakke punten. In de eerste plaats is deze partij qua achterban en organisatie nog een tamelijk labiel gegeven. De partij is nog niet hecht geworteld in de samenleving en organisatorisch is ze evenmin erg sterk. Kleine verschuivingen binnen het kader kunnen snel ingrijpende politieke gevolgen hebben.

D'66 komt over als een welwillende ruimdenkende partij waar men waarde hecht aan redelijkheid. Dat klopt ook wel. Het is echter in hoge mate de redelijkheid van de goed ontwikkelde middenklasse die ook de toon aangeeft. Zo'n redelijkheid, die op zichzelf erg waardevol is, kan als het engagement te weinig spreekt, een zekere kleurloosheid tot gevolg hebben. Wat dat aangaat kan D'66 zich spiegelen aan de vrijzinnig-democraten van voor de tweede wereldoorlog. Deze fungeerden uiteindelijk op redelijke gronden nog slechts als slippendragers van de bezuinigende Colijn. Een redelijke en een realistische instelling is in de politiek erg belangrijk, maar ze mag de emotie en de intuïtie niet in de weg staan. Ze kan deze kanaliseren. Er zijn nog meer gevaren. Zo zou het niet verwonderlijk zijn maar wel erg jammer, als D'66 als reactie op de eenzijdig structuurgerichte benadering van de PvdA, de nodige structuurveranderingen zou verwaarlozen. Tegenover het collectivisme zal men geen simpel individualisme moeten gaan plaatsen. Dan zou de klok teruggezet worden. Tenslotte zou D'66 van de goede weg raken, als ze zich uit angst om met de PvdA te worden vereenzelvigd, niet expliciet voor een progressief beleid zou uitspreken. Dit laat natuurlijk onverlet het goede recht van D'66 om op zakelijke gronden tegen de PvdA in te gaan. De boze opmerkingen over een `rechts' D'66 die de PvdA in zulke gevallen zeker zal maken, kan men rustig naast zich neerleggen. D'66 hoeft immers tegenover de PvdA geen kwaad geweten te hebben. Gelet op de formatie 1981 en de direct daaropvolgende periode hebben de socialisten eerder reden tot dankbaarheid.

D'66 was de enige partij die zich voor de verkiezingen al uitsprak voor een coalitie van de huidige samenstelling. Tijdens de formatie liet men zich niet van deze doelstelling afbrengen en tijdens de lijmpoging De Galan-Halberstadt voorkwam D'66 een socialistisch isolement. Zo'n houding bepaalt in hoge mate het betrouwbare en constructieve imago van de partij.

Tussen vrees en hoop

Natuurlijk is de PvdA met Naar geschiedenis nog niet meteen reddeloos verloren na een paar harde electorale klappen. Het gaat erom hoe deze partij met Naar verlies omgaat. De PvdA gaat nog meer in de fout als de partijleiding zich in grote trekken van het tot dan toe verdedigde beleid distantieert. Hiermee toont men gebrek aan zelfrespect en wordt een opportunistische indruk gevestigd.

Het zou ook jammer zijn als er veel ordinaire interne ruzies zouden ontstaan of er vooral op de man zou worden gespeeld. Met het vinden van enige zondebokken is het probleem namelijk niet uit de wereld. Het ergste wat we kunnen vrezen is een zgn. 'Amsterdamse oplossing'. Voor de gemeente-raadverkiezingen van 1978 was het imago van de Amsterdamse PvdA na alle interne ruzies bar en boos. Iedereen vreesde een electoraal echec. De interne problemen werden niet opgelost. Er vond geen bezinning plaats. Jan Schaefer met een uitstekende naam als staatssecretaris van volkshuisvesting werd uit Den Haag gehaald en aangewezen als lijsttrekker. Hij werd gepresenteerd als een soort nieuwe verlosser. 'Jan komt' stond er op de muren. De stunt had succes. De nederlaag werd voorkomen. Jan won, maar het proces van ontbinding ging door binnen het gewest en Jan zat met een onwerkbare club.

Het zou tragisch zijn voor de ontwikkelingen op langere termijn, als deze Amsterdamse oplossing nu landelijk zou worden toegepast. Zo'n Amsterdamse oplossing op landelijk niveau zou men krijgen als Andre van der Louw bijvoorbeeld voordat er een fundamentele heroriëntatie heeft plaatsgevonden, gebracht zou worden als het 'grote licht' dat alle duisternis verdrijft.

Het is nodig dat er een grondige discussie volgt en dat de partij bereid is hier verregaande consequenties aan te verbinden. In de eerste plaats is in de PvdA een ideologische herbezinning noodzakelijk. Nu is er sprake van ideologische verstarring. De problemen worden primair vanuit een collectivistische instelling benaderd en men gaat ervan uit dat een welwillende overheid alles kan oplossen. Men heeft het meer over de verandering van allerlei maatschappelijke structuren dan over de beleving van de mens binnen deze structuren. De politieke creativiteit wordt verzwakt door het feit dat men te zeer geobsedeerd is door de economische gelijkheid. Veel mensen krijgen het benauwd als ze socialisten bezig horen, omdat ze de indruk wekken alles en iedereen naar hun hand te willen zetten.

Daarnaast kan de overheid ook niet alles oplossen. Natuurlijk is het oude liberale ideaal van het 'vrije spel der maatschappelijke krachten' evenmin de oplossing. De overheid heeft een heel belangrijke taak, voorwaarden schepend, controlerend, beschermend, maar ze zal selectief moeten zijn als het erom gaat taken over te nemen. De overheid is niet alleen zaligmakend.

Als Den Uyl waarschuwt dat men er met bezuinigingen alleen niet komt, heeft hij gelijk. Psychologisch gezien kan dat al niet. Mensen houden het niet eeuwig vol te bezuinigen zonder merkbaar resultaat. Daarenboven doen zich binnen het bedrijfsleven autonome ontwikkelingen voor, bijvoorbeeld ten gevolge van de automatisering, die ook bij grotere

bedrijfswinsten nog geen nieuwe arbeidsplaatsen garanderen.

Zijn tweesporenfilosofie is daarom zinvol. Een herverdeling van arbeid is erg belangrijk, evenals het feit dat de overheid tracht nieuwe banen te scheppen. Maar een ondogmatische progressieve overheid zal daar ook de beperkingen van beseffen en initiatieven elders in het bedrijfsleven stimuleren, bijvoorbeeld door riskante op vernieuwing gerichte investeringen te garanderen e.d. Zo durft men weer risico's te nemen en is industriële en technologische vernieuwing mogelijk.

De gedachte van de Frame socialisten om te proberen via het banksysteem te sturen en tegelijkertijd het marktmechanisme zoveel mogelijk intact te laten kan bier ook in passen. De grootscheepse nationalisatie van tal van bedrijven is weer een ideologische dooddoener, die alleen maar een achterdochtig en afwachtend bedrijfsleven veroorzaakt. Een verre gaande bedrijfsdemocratisering is echter wel van grote betekenis. Er schuilen meer gevaren in de overschatting van de rol van de overheid. De onmondigheid van de mens wordt erdoor bevestigd en de overheid wordt zo overbelast dat allerlei overheidstaken oncontroleerbaar worden en ze onder Naar eigen gewicht dreigt te bezwijken, dit tot schade van de zwakkeren. De verstarring kan alleen worden doorbroken indien de socialisten de rol van de overheid opnieuw willen bezien, evenals de ruimte die ze willen geven aan de mens als verantwoordelijk wezen. De politiek van de PvdA zal zich daarom in meer persoonsgerichte zin moeten ontwikkelen. Een tweede probleem dat dringend moet worden aangepakt, betreft de partijcultuur. De partijleiding liet zich hierover al eerder uit op een wijze die overduidelijk aantoonde dat zij een typisch produkt van deze partijcultuur is. Men zal zich moeten afvragen wie nu precies deel uitmaken van het kader, waardoor steeds meer andere partijleden het laten afweten,

en welke mechanismen daarbij werkzaam zijn. Hoe krijgt men zo'n neiging als zelfdestructie in de hand en hoe worden taboes uitgebannen en openheid bevorderd. Erg belangrijk is het daarom dat bij de ideologische heroriëntatie meer nog dan voorheen niet-partijgenoten worden betrokken zoals bijvoorbeeld Erik Jurgens, Michel van Hulten, Bob Goudzwaard. Men zou moeten trachten de mislukte doorbraak van 1946 alsnog tot stand te brengen.

Als de partij verdere verschraling van het kader wil doorbreken en de daarbij behorende problemen wil oplossen, zal ze moeten beginnen met een oproep tot de 'niet-participanten' binnen het kader, die zich mogelijk de laatste jaren teleurgesteld terugtrokken, om weer actief te worden. Bij de discussie over dit onderwerp zal in commissies en werkgroepen niet meer dan de helft van de deelnemers uit het actieve kader mogen komen. Deze laatsten zijn immers bedrijfsblind. De heroriëntatie zal zo publiekelijk mogelijk moeten gebeuren en heel bewust zal elke stellingname intern en naar buiten voortaan uitsluitend moeten plaatsvinden via een zakelijke argumentatie. Eisen en kreten gebruikt men niet meer en als iets niet kan, wordt dit redelijk beargumenteerd gewoon toegegeven. Misschien zou de redactie van het partijblad Voorwaarts een tijdje maandelijks een 'poedelprijs demagogie' kunnen toekennen aan diegene van de PvdA-voor-mannen, die weer het duidelijkst in deze oude fout vervallen is. Spelenderwijs wil het leren weleens gemakkelijker gaan.

Een 'Partij van Progressieve Democraten'?

Vanuit deze op gang komende vernieuwing zal de PvdA initiatieven moeten nemen om een 'Partij van Progressieve Democraten' te vormen. Hierbij zou het merendeel van de kiezers van de PvdA en van D'66 zich thuis moeten kunnen

voelen, evenals die progressieven die zich nu vaak nog in geen enkele partij kunnen herkennen. Deze partij zal links moeten zijn, maar niet bij voorbaat collectivistisch. Ze zal primair uit moeten gaan van een open neopersonalistische of meer persoonsgerichte benadering. Een open ondogmatische instelling is nodig om verstarring te voorkomen en de mens geestelijk de ruimte te geven. Zo'n grote progressieve partij zal niet alleen een sterke positie in het parlement moeten innemen, maar ook geworteld moeten zijn in de samenleving en goede contacten dienen te onderhouden met allerlei maatschappelijke organisaties en groepen die zich op hun gebied inzetten voor vernieuwing. Engagement is daarbij even belangrijk als een realistische kijk op mens en samenleving. Het zou om een aantal redenen zinloos zijn om hier nu direct mee te starten. In de eerste plaats zou een overeenkomst tussen D'66 en een niet vernieuwde PvdA geen echte vernieuwing brengen, maar een ideologisch compromis, waarin geen van beide partijen zich voldoende zou kunnen herkennen. In de tweede plaats moeten we niet vergeten dat D'66 al een keer een blauwtje heeft gelopen in haar streven naar een progressieve volkspartij. De eerste traumatische ervaring die Jan Terlouw als nieuwgekozen fractieleider van D'66 in 1973 opdeed, was het feit dat de PvdA met een progressieve volkspartij kapte. Men kan niet zeggen dat latere ervaringen dit trauma al uitgewist kunnen hebben. Dit gegeven en de lucratieve positie waarin D'66 thans verkeert, zullen deze partij voorlopig niet zo enthousiast maken voor een samengaan met de PvdA.

Toch zou het jammer zijn als D'66 dezelfde fout zou begaan als de PvdA in 1973. Toen ging het de PvdA inmiddels beter en was D'66 over haar hoogtepunt heen. De progressieve volkspartij was toen voor de PvdA niet meer nodig. Zo'n houding is kortzichtig. De electorale conjunctuur is wisselvallig en zeker niet geschikt om als basis te dienen voor een

principiële progressieve politiek. Daarom zou nu een volstrekt afwijzende houding bij D'66 evenmin verstandig zijn. Men mag echter van D'66 niet verwachten dat ze een gesprek begint vóór de vernieuwing binnen de PvdA serieus op gang gekomen is. Dit zou zinloos zijn en een verzwakking van de eigen positie kunnen betekenen.

Als de PvdA deze weg van ingrijpende veranderingen niet wil, kan of durft in te slaan, komt zij klem te zitten tussen klein links en het 'andere links' van D'66. Dit kan een versnelde afbrokkeling betekenen naar twee kanten. Als coalitiepartner zal de PvdA dan ook minder interessant worden. De aangename kant voor D'66 kan zijn dat de stroom van PvdA-kiezers in haar richting zich versterkt voortzet en dat ze zichzelf ontwikkelt tot de grote progressieve democratische partij. Zeer onaangenaam kan het voor D'66 zijn dat ze voor de keus kan komen te staan en nu veel dringender dan voorheen, om te regeren zonder de PvdA.

De PvdA zal dit alles dienen te overwegen en hieruit conclusies dienen te trekken. Alleen een ingrijpende vernieuwing en een nieuwe start met anderen samen kan de PvdA uit het slop helpen en de linkse politiek in haar geheel een nieuw elan geven.

Linkse politiek is er in de eerste plaats om de mens in staat te stellen tot zijn recht te komen en daarom is dit zeker de moeite waard. Als een linkse partij intern geen orde op zaken kan stellen, hoe zou ze dan de grote politieke problemen aan kunnen? Als een linkse partij zichzelf niet kan vernieuwen, hoe zou ze dan in staat zijn de samenleving te vernieuwen?

Is het juist dat links en met name de PVDA verloren is, zoals de vele artikelen in kranten en tijdschriften suggereren? Het is in elk geval waar dat de partijcultuur verziekt is en dat er sprake is van een ideologische verstarring. Om de oorzaken hiervan op te sporen heeft Coos Huijsen de huidige situatie geanalyseerd en is hij teruggegaan in de ontstaansgeschiedenis van links. Huijsen meent dat links te veel van zijn bronnen is afgedwaald en dat men vergeten is dat het in de Franse revolutie allemaal begonnen was om het gewone menselijke geluk. Progressieve politiek zal meer op de mens gericht moeten zijn om te overleven. De partijpolitieke consequenties van deze richting zullen wellicht pijnlijk zijn, maar als progressieve mensen hiervoor de ogen sluiten en zwijgen, zou links pas werkelijk verloren zijn.

De auteur, Coos Huijsen (42), is geen onbekende in het politieke bedrijf. Hij was lid van de Tweede Kamer voor de CHU in het begin van de jaren zeventig, maar brak met deze partij toen de CHU, ondanks een aardig progressief program, weigerde het kabinet-Den Uyl te steunen. Hij bleef enige tijd (1976/77) onafhankelijk kamerlid en werd in 1977 lid van de PVDA.

Thans is hij redacteur van het partijblad *Voorwaarts* en werkzaam als leraar geschiedenis.

